

KISEBBSÉGI SZEMLE

VII. ÉVFOLYAM, 2022. 4. SZÁM

SZERKESZTŐK

FERENC VIKTÓRIA, GAZSÓ DÁNIEL, KÁNTOR ZOLTÁN, RÁKÓCZI KRISZTIÁN

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

ABLONCZY BALÁZS, FERENC VIKTÓRIA, GAZSÓ DÁNIEL, KÁNTOR ZOLTÁN,
SZANYI-F. ELEONÓRA, TÁTRAI PATRIK, TORÓ TIBOR, VÍZI BALÁZS

Kiadó: *Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.*

1016 Budapest, Gellérthegy u. 30–32.

Internetcím: www.bgazrt.hu

Felelős kiadó: *Erdélyi Rudolf Zsolt*

Tel.: +36 1 795 2012

E-mail: vezerigazgato@bgazrt.hu

Szerkesztőség: *Nemzetpolitikai Kutatóintézet*

1016 Budapest, Gellérthegy u. 30–32.

Internetcím: www.npki.hu

Felelős szerkesztő: *Kántor Zoltán*

Szerkesztőségi titkár: *György Kata*

Tel.: +36 1 795 4614

E-mail: katalin.gyorgy@bgazrt.hu

Nyelvi lektor: *Fülöp Éva*

Borítóterv: *Kőfaragó Anna*

A borítón megjelenített fénykép forrása:

Art and Picture Collection, The New York Public Library. „Hungarian Design.”

The New York Public Library Digital Collections. 1911.

<http://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-0219-a3d9-e040-e00a18064a99>

Nyomás és kötés: *Kapitális Nyomdaipari Kft.*

4002 Debrecen, Balmazújvárosi út 14.

A Kisebbségi Szemle egy szaklektorált (peer-reviewed) folyóirat

MTA-értékelés: A

HU ISSN 2498-8049

TARTALOM

ÉRDEKKÉPVISELET

- SZABÓ TAMÁS: AZ ETNIKAI PÁRTOK KÜLPOLITIKAI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSE (2):
AZ RMDSZ KÜLPOLITIKÁJÁNAK ÁTALAKULÁSA 7
- TÓTH NORBERT: A VISEGRÁDI NÉGYEK NYELVI KARTÁVAL KAPCSOLATBAN
TETT KÖTELEZETTSÉGVÁLLALÁSAI MINT A NEMZETKÖZI SZOKÁSJOGI NORMA
AZONOSÍTÁSÁNAK LEHETSÉGES BIZONYÍTÉKAI 31

MIGRÁCIÓ

- KOVÁLY KATALIN – FERENC VIKTÓRIA: KÉKGALLÉROS UKRÁN MUNKAVÁLLALÓK
MAGYARORSZÁGON: EGY EMPIRIKUS KUTATÁS EREDMÉNYEI 47

TRIANON

- BAJCSI ILDIKÓ: SZLOVÁK TÖRTÉNÉSZEK TRIANON-INTERPRETÁCIÓI
NAPJAINKIG 81

RECENZÍÓK

- AGG ZOLTÁN – AKARSU ANIKÓ: RUSZINOK ÉS/VAGY UKRÁNOK?
DOKUMENTUMOK A MAGYARORSZÁGI RUSZINOK ÉS UKRÁNOK TÖRTÉNELMÉBŐL 97

*FEDINEC CSILLA – SZAKÁL IMRE – CSERNICKÓ ISTVÁN: A MAGYARORSZÁGI RUSZINOK
ÉS UKRÁNOK. MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR: BUDAPEST, 2020.*

- MATICSÁK SÁNDOR: A MAGYAR NYELV JELENÉRŐL ÉS JÖVŐJÉRŐL 103

*PUSZTAY JÁNOS: ÉS A MAGYAR NYELV? A MAGYAR NYELV MÚZEUMÁÉRT ALAPÍTVÁNY:
SZÉPHALOM, 2021.*

- RESUME 111

- SZÁMUNK SZERZŐI 115

SZABÓ TAMÁS

AZ ETNIKAI PÁRTOK
KÜLPOLITIKAI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSE (2):
AZ RMDSZ KÜLPOLITIKÁJÁNAK
ÁTALAKULÁSA¹

A tanulmány az etnikai pártok külpolitikáját, a kisebbségi sérelmek külügyi megjelenítésével és képviseletével összefüggő érdekérvényesítés jelenségét vizsgálja. Az elemzés első részében áttekintettem azokat a folyamatokat és fejleményeket, amelyek elősegítették az etnikai pártok külügyi tevékenységét és összegeztem azokat az elemzéseket, amelyek a kisebbségi közösségek államhatárokat átlépő képviseletére vonatkoznak, végül pedig felvázoltam az etnikai pártok külpolitikai érdekérvényesítésének modelljét, bemutatva a nemzetállamok, etnikai pártok, anyaállamok, az európai intézmények és transznacionális hálózatok viszonyrendszerét. A tanulmány második részében az RMDSZ külügyi érdekérvényesítését vizsgálom, és arra helyezem a hangsúlyt, hogy az érdekérvényesítés egyes korszakaiban a szövetség főként hol és milyen intézmények közreműködésével próbálta az erdélyi magyarság sérelmeit megjeleníteni, és e külügyi érdekérvényesítő munka milyen eredményekre vezetett. Külön szempontrendszert képezett az elemzésben azoknak az okoknak és folyamatoknak a feltárása, amelyek jelentős változásokat eredményeztek az RMDSZ külpolitikájában. E stratégiaváltás(ok) mindenekelőtt az RMDSZ kormányzati integrációjával vagy ellenzéki szerepével mutatnak szoros összefüggést: ebből kiindulva az elemzésben elkülönítettem a külügyi érdekérvényesítés három időszakát.

A külpolitikai intézményesülés és érdekérvényesítés időszaka

Az RMDSZ megalakulását követő intézményesülési folyamatok felszínre hozták mind a szervezeti struktúrában, mind pedig az érdekérvényesítési stratégiák között fennálló főbb ellentétet: a Domokos Géza elnökhöz köthető csoport a mérsékeltebb, „kompromisszumkész” irányvonalat képviselte, és szorgalmazta a többségi képviselőkkel való együttműködést, addig Szócs Géza köre a radikálisabb elképzeléseket helyezte előtérbe, elzárkózva a román hatalommal való együttműködéstől és az erdélyi magyarság helyzetének nemzetközi megjelenítését támogatta.²

1 A tanulmány megírásának időszaka alatt a szerző a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica ösztöndíjában részesült. A tanulmány első része a *Kisebbségi Szemle* 2022/3. számában jelent meg.

2 Bakk Miklós: Az RMDSZ mint az erdélyi magyarság önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Regio*, 1999. 1 (2). 81–116, itt: 87.; Kiss Tamás – Toró Tibor – Székely István Gergő: Erdélyi magyarok: kisebbség, politikai közösség vagy diszpóra? In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában, 1990–2015: tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan: Budapest, 2017. 277–340, itt: 296–297.

A nemzetközi fellépés több szempontból megalapozottnak bizonyult. Egyrészt az erdélyi magyarság helyzetének, külügyi megjelenítésének erőteljes hagyományai voltak a '70-es évektől kezdődően: a magyar pártfunkcionáriusok beadványai, az értelmiségi csoportok tevékenysége, a Magyar Emberi Jogok Alapítvány (HHRF) érdekérvényesítő munkája és Magyarország nemzetközi fellépése nagymértékben hozzájárult a Ceașescu-rendszer elnyomó, kisebbségekkel szembeni intézkedéseinek nemzetköziesítéséhez.³ Másrészt a rendszerváltás ígéretes fejleményeit követően a marosvásárhelyi események, a többségi nacionalizmus intézményesülése és a pártrendszer polarizációja jelentősen behatárolta az érdekképviselési lehetőségeket és beszűkítette az RMDSZ mozgásterét: e körülmények között a külpolitikai érdekképviselés járható útnak bizonyult.

A szövetség első programjának tekinthető szándéknyilatkozatban megfogalmazódó külpolitikai célok gyakorlati megvalósulása előtt számtalan akadály tornyosult.⁴ Elsősorban az intézményesülő RMDSZ struktúráiban nem különült el a külpolitikáért felelősek köre, és a szervezetben nem voltak olyan személyek, akik jelentősebb külpolitikai és diplomáciai tapasztalatokkal rendelkeztek volna.⁵ Másodsorban a külügyi képviselet jelentősebb pénzügyi forrásokat feltételezett, amelyek a korabeli viszonyokat ismerve igencsak szűkösen bizonyultak. Ennek ellenére havonta sor került egy-két külföldi útra – főként Magyarország, a nyugat-európai államok és az Egyesült Államok érintésével, ahol a szövetség képviselői az erdélyi magyarság helyzetéről nyújtottak tájékoztatást.⁶

Eseti jellegük ellenére e külföldi utak megalapozták és legitimálták az RMDSZ külpolitikai tevékenységét: szervezeti szinten 1991 februárjában megalakult a külkapcsolatok koordináló iroda, a marosvásárhelyi kongresszus pedig Tőkés Lászlót külképviseleti joggal ruházta fel, míg a külkapcsolatok szintjén a szövetség a FUEV (FUEN) társult

3 Szabó Tamás: Remények és be nem váltott ígéretek. A magyar–román kapcsolatok és a romániai magyarság a rendszerváltás előtt és után. *Világtörténet*, 2020. 10 (2). 247–270.

4 A külpolitikai célkitűzések között említhetjük: bekapcsolódás a helsinki folyamat továbbvitelébe; részvétel a nemzetközi fórumok kisebbségeket érintő rendezvényein; kapcsolatfelvétel a Magyarországon és a környező államokban működő szervezetekkel; valamint szerepvállalás a jószomszédi viszony megszilárdításában. Lásd bővebben: A Romániai Magyar Demokrata Szövetség szándéknyilatkozata. In: Szepessy László (szerk.): *Húszéves az RMDSZ 1989–2009. Eseménynaptár, dokumentumok*. RMDSZ Elnöki Hivatal – Ügyvezető Elnökség: Kolozsvár, 2009. 385–391.

5 Nemzetközi garanciákat a kisebbségi jogok betartására! Szócs Géza az RMDSZ külpolitikájáról. *Ring*, 1992. 4 (11). (március 17). 37.

6 A külpolitikai képviselet tekintetében Tőkés László szerepe meghatározó volt, aki több alkalommal látogatott az Egyesült Államokba, számos nyugat-európai államba és Magyarországra. A vele készült interjúban kiemelte forradalmi múltját, amely lehetővé tette, hogy Temesvár hőseként „az erdélyi magyarság ügyét az egymást követő látogatások és külföldi utak során magas szinten képviselje és artikulálja” (Tőkés Lászlóval készített interjú). Rajta kívül mások is vállaltak külföldi utakat: pl. András Imre, Béres András, Domokos Géza, Kolumbán Gábor, Markó Béla, Patrubby Miklós, Pillich László, Szilágyi Zsolt, Tokay György.

tagja lett, és intézményesültek a Magyarországgal folytatott kapcsolatok. A külügyi érdekvérvényesítés szempontjából a magyar állam képviselői és diplomáciai testülete vált az szövetség legfontosabb támogatójává: szerepe nem merült ki a szakmai és pénzügyi segítségnyújtásban, hanem a kapcsolatépítésben is közvetített, találkozókat szervezett, leveleket juttatott el a különböző nagykövetségekhez és szervezetekhez.⁷

Az RMDSZ külpolitikájának, külügyi kapcsolatai alakulásának volt egy szervezeti céloktól és teljesítménytől független dimenziója is, amely a kisebbségi kérdés nemzetköziesítésével, az európai intézményeknek a stabilitás és a kisebbségi kérdés iránti nagyfokú érdeklődésével, valamint a KKE-i államok integrációjával álltak összefüggésben. Ezek a fejlemények ráirányították térségünkre a nemzetközi szervezetek és európai intézmények figyelmét, ami az RMDSZ vezetésének is új lehetőségeket teremtett a román kisebbségpolitikával kapcsolatos problémák megfogalmazásához és külügyi megjelenítéséhez. E bonyolult viszonyok vezettek az RMDSZ első komolyabb külpolitikai fellépéséhez – Románia Európa tanácsi tagfelvételéhez –, amely mind a román diplomácia, mind az RMDSZ szempontjából eltérő érdekek mentén ugyan, de stratégiai célkitűzésnek bizonyult.

Romániának elemi érdeke volt, hogy e feltételeknek látszólagosan megfelelően csatlakozzon az ET-hez (instrumentális alkalmazkodás), amellyel (1) jelentősen javulna külföldi megítélése; (2) hatékonyabban kivédhetné az RMDSZ és a magyar kormány részéről érkező, a jogállamiságra és a magyar kisebbség helyzetére vonatkozó kritikákat; (3) az integráció kontextusában pedig – hosszabb távon – olyan pénzügyi forrásokhoz férne hozzá, amely erősítené az Iliescu-rezsim pozícióit. Noha ebben az időszakban a politikai erők között nem volt konszenzus Románia nyugati orientációjáról, a RMDSZ kezdetektől fogva támogatta az integrációt és bizonyos feltételek teljesülése esetén Románia Európa Tanácsba történő felvételét.

Az RMDSZ-nek a tagsággal szemben támasztott feltételei azokat a problémákat érintették – anyanyelvű oktatás és anyanyelvhasználat biztosítása, restitúció, magyarellenes uszítások megszüntetése, nemzetiségi minisztérium felállítása –, amelyek megoldására rövid távon az integrációs szervezetek nyomásgyakorlása nélkül kevés esély mutatkozott. Ennek tudatában a szövetség képviselői mind az Európa Tanácsban, mind a Romániába látogató ET-küldöttségét tájékoztatták a kisebbségek helyzetéről és a

7 „Volt egy párizsi utam, amikor több vezető politikussal tárgyaltam, ezeken is segítettek. A magyar külpolitika ezt nagyon kiegyensúlyozottan és visszafogottan csinálta, de mindenképpen segítettek. A tárgyalásokon a nagykövetség munkatársa nem is vett részt, óvakodtak attól, hogy beavatkozzanak, de ő szervezte meg, ő segített abban, hogy létrejöjjenek” (Markó Bélával készített interjú).

reformok elmaradásáról, amely jelentős mértékben hozzájárult a romániai belpolitikai viszonyok reális értékeléséhez. Egy rövid időn belül sorra kerülő tagfelvételt nem csupán a magyar diplomácia és az RMDSZ (Szócs Géza, majd Frunda György révén) fellépései, hanem sokkal inkább az átmenet és a demokratizálódással összefüggő problémahalmazok hátráltatták, amelyek az ET határozatában is megjelentek.⁸ Ennek ellenére a dokumentum elfogadása elindította a tagfelvételi folyamatot, az ET Parlamenti Közgyűlése pedig 1991. február elsején megadta Romániának a különleges meghívotti státuszt.⁹

A román diplomácia számára e külpolitikai siker az RMDSZ számára is fontosnak bizonyult, ugyanis megnyitotta a külügyi érdekérvényesítés új színterét: az RMDSZ képviselője felszólalhatott a Közgyűlés ülésein, ráirányítva a figyelmet az erdélyi magyarok problémáira, továbbá a szövetség vezetősége több alkalommal tárgyalt az ET jelentéstevő bizottságának tagjaival is. A román belpolitikával és a kisebbségekkel kapcsolatos problémák externalizálása azonban a többség–kisebbség viszonyában fennálló viták újabb dimenzióját nyitotta meg, mert általános gyakorlattá vált a szövetség nevében külföldön felszólalók – így Szócs Géza, Frunda György, Markó Béla, Tőkés László – támadása.

A tagfelvételt azonban a Közgyűlés által javasolt reformintézkedések elodázása hátráltatta a legnagyobb mértékben, konkrét lépésekre az 1992-es februári önkormányzati választások után kerülhetett sor, amikor júliusban az ET kinevezte jelentéstevőit,¹⁰ akik tényfeltáró látogatást tettek Romániában. E látogatások hozadéka az volt, hogy az RMDSZ újra tematizálhatta a kisebbségi jogsértéseket, a beígért reformok elmaradását és újfent hangsúlyozta a korábban is megfogalmazott álláspontját, miszerint azzal a feltétellel támogatják a tagfelvételt, ha Románia teljesíti a tagságból eredő kötelezettségeket és megnyugtató módon rendezi a König-memorandumban megfogalmazott javaslatokat.¹¹

8 Az ET PKGY által elfogadott határozat a jogállamiság, a piacgazdaság és a politikai pluralizmus megteremtését javasolja a román hatóságoknak. Ezen kívül a közgyűlés a következő területeken kért garanciákat: a márciusi és a júniusi eseményeket követően ártatlanul elítéltek szabadon bocsátását és az erre vonatkozó hatósági jelentések nyilvánossá tételét; a kulturális és történelmi örökség védelmét; a média függetlenségének biztosítását; az állampolgárok jogainak tiszteletben tartását, beleértve a kisebbségek egyéni és kollektív jogait. Parliamentary Assembly: *Resolution 951 (1990)*. Letöltés helye: <https://pace.coe.int>; letöltés ideje: 2021. 07. 30.

9 A különleges meghívotti státuszt a PKGY hozta létre a KKE-i államok taggá válásának előmozdítására. Gyakorlatban a különleges meghívotti státusszal rendelkező államok delegációi felszólalhattak a közgyűlés ülésein, és néhány kivételtől eltekintve a bizottság munkálataiba is bekapcsolódhattak. Parliamentary Assembly: *Special guests, Observers and Partners for democracy*. Letöltés helye: <https://pace.coe.int>; letöltés ideje: 2021. 07. 31.

10 Az ET jelentéstevői: Friedrich König, Gunnar Jansson és Theodoros Pangalos képviselők.

11 *Memorandum on the situation of minorities in Romania submitted by Friedrich König*. AS/POL(44)26, Strasbourg, 1992. október 5.

Ekkor a szövetség képviselői – vélhetően abból kiindulva, hogy a román vezetés nem tett maradéktalanul eleget a szükséges reformok bevezetésének és a taggá válásról sem született döntés – arra számíthattak, hogy fellépésük miatt elhalasztják Románia tagfelvételét. Azonban 1993 augusztusában a Romániába látogató Kisebbségi Főbiztos a szövetség vezetőinek tudomására hozta, hogy Románia felvétele már eldöntött dolog. A hír váratlanul érte az RMDSZ döntéshozóit, akik a Főbiztossal folytatott tárgyalásokat követően külpolitikai szempontból fontos lépések megtételéről döntöttek.

A szövetségi elnök egyrészt levelet intézett az ET jogi bizottságának jelentéstevőjéhez, hangsúlyozva azt, hogy nem valósultak meg a román vezetés által beígért reformok, és tételesen is felsorolja a tagfelvétel előtt megoldható problémákat,¹² másrészt egy átfogó, a magyar kisebbség sérelmeit összegző dokumentumban fejtették ki álláspontjukat Románia tagfelvételéről. Az augusztus 26-i keltezéssel nyilvánosságra hozott, *A Romániai Magyar Demokrata Szövetség memoranduma Románia felvételéről az Európa Tanácsba* című dokumentumban a szövetség amellet foglalt állást, hogy Románia nem teljesíti a tagsági feltételeket, és több pontban megfogalmazta az állam jogrendjével kapcsolatos kifogásait és javaslatait.¹³ A memorandum megjelenésének időzítése a külügyi érdekérvényesítés szempontjából stratégiai jellegű lépésnek tekinthető, ugyanis közzétételére az ET főtitkárának, Catherine Lalumière romániai látogatását megelőzően került sor: az RMDSZ vezetősége így módon próbálta nemzetköziesíteni az erdélyi magyarok helyzetét és felhívni a figyelmet a tagfelvétel előtt álló Romániában a kisebbségi problémákra.

A két magasrangú diplomata látogatása nagy fontossággal bírt, akik vélhetően arról akartak megbizonyosodni, hogy ha nem is teljesültek a Romániával szembeni elvárások, létezik kormányzati elköteleződés és kellő politikai akarat ezek gyakorlatba ültetéséhez. Másrészt a látogatás jelzésértékű volt arra vonatkozóan, hogy az európai fórumok nyomon követik a romániai fejleményeket, ösztönzik a reformok bevezetésére irányuló erőfeszítéseket és elismerik az eredményeket.

E viszonyok között került sor Románia tagfelvételére az Európa Tanácsba lényegesebb ellenvetések nélkül.¹⁴ Annak ellenére, hogy az RMDSZ-nek nem sikerült legfőbb célját elérnie, hogy Románia a tagfelvétel előtt rendezze a kisebbségi problémákat, az ET PKGY

12 Markó Béla, az RMDSZ elnöke levele Gunnar Janssonhoz, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése jogi és emberjogi bizottságának tagjához. In: Szepessy, 2009. *Húszéves az RMDSZ*, i.m. 418–420.

13 A dokumentumot empirikus adatokkal is alátámasztott melléklet egészítette ki, amely áttekintette a romániai magyarság történeti, gazdaságpolitikai helyzetét, részletezte az anyanyelvű oktatás, a kultúra, az egyházak és a demográfiai helyzet alakulását. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Memoranduma Románia felvételéről az Európa Tanácsba. In: Szepessy, 2009. *Húszéves az RMDSZ*, i.m. 421–440.

14 A tagfelvételt megelőzően jelentősebb viták a jogi és emberjogi bizottságban voltak, a közgyűlési szavazáson csak Magyarország tartózkodott.

állásfoglalásában számos intézkedés és reform bevezetésére tett javaslatot.¹⁵ A magyar kisebbség szempontjából a dokumentum felkéri a román kormányt az egyházi javak visszaszolgáltatására, az oktatási és kisebbségi törvény elfogadására és a politikai, illetve etnikai okok miatt bebörtönzött személyek ügyének felülvizsgálatára.

Mindezekből megállapítható, hogy az ET ugyan figyelembe vette a memorandumban foglaltak nagyrészét, viszont a román kormány a rá háruló kötelezettségeket – az RMDSZ többszöri fellépése ellenére is – csak részleteiben teljesítette, amely rávilágított az ET monitoringrendszerének problémáira és a vállalt kötelezettségek számonkéréséhez szükséges intézkedések hiányára.¹⁶

A külügyi érdekérvényesítés szintjén egységes arcúval megjelenő szervezetben ezzel szemben a többséggel folytatott tárgyalások jelentős vitákhoz – az 1993 nyarán széles nyilvánosságot kapott, az úgynevezett Neptun-ügyhöz – vezettek, amely az Egyesült Államok kormányának támogatását élvező alapítvány, a Project on Ethnic Relation (PER) közvetítésével a román kormány képviselőinek és az RMDSZ (Borbély László, Frunda György és Tokay György) képviselői közötti tárgyalássorozatok megnevezésére utal. A találkozókat jelentőségét minden bizonnyal túldimenzionálta a nemzetközi média, megegyezésként beállítva a felek között lezajlott egyeztetéseket. Az ügy nyilvánosságra kerülése tovább erősítette az RMDSZ-en belüli törésvonalakat: noha az SZKT állásfoglalásban megállapította, hogy a tárgyalások következményeivel a képviselők jelentős politikai károkat okoztak a szervezetnek, felelősségre vonásuk elmaradt.¹⁷

Az ügy rávilágított a képviselettel összefüggő problémákra, mindenekelőtt arra, hogy az RMDSZ nevében eljárók milyen felhatalmazással képviselhetik a szövetséget. Az intézményes kapcsolatok bővülése és a többség képviselőivel folytatott tárgyalásoknak betudhatóan a szövetségi elnök megerősítette a brassói kongresszus határozataiban is elfogadott elvet, miszerint az RMDSZ nevében tárgyalni csak a szövetségi elnök mandátumával lehet.¹⁸ További következményként a külpolitikai tevékenység intézményesülésének lezárása emelhető ki: a szövetségi elnök egyrészt létrehozta a külpolitikai tanácsos funkciót, másrészt megalakította a konzultatív jelleggel bíró Külpolitikai Tanácsadó Testületet a szövetség külpolitikájának összehangoltabb működése érdekében.

15 Parliamentary Assembly: *Application by Romania for membership of the Council of Europe*. Opinion no. 176 (1993). 1993. szeptember 28. Letöltés helye: <http://assembly.coe.int>; letöltés ideje: 2021. 08. 03.

16 Annak ellenére, hogy a monitoringeljárás keretében a Halonen-jelentés alapján félévente szükséges lett volna a vállalt kötelezettségek számbavétele, erre nem minden alkalommal került sor, a reformok elmaradásának pedig nem lettek konkrét következményei. Erre vonatkozóan lásd: az ET PKGY 1031-es, valamint az 1123-as számú határozatait.

17 Tőkés Lászlóval készített interjú.

18 Közlemény az 1993. július 15–17-i neptuni tanácskozással kapcsolatban. *RMDSZ Tájékoztató*, 1993. 1 (89). 1993. augusztus 3.

E lépések a külpolitika bürokratizálódását eredményezték a szervezeten belül,¹⁹ amit a külkapcsolatok intenzívebbé válása is indokoltta tett.²⁰ Ugyanis az ET-tagfelvétellel párhuzamosan elkezdődtek a tárgyalások a magyar–román alapszerződésről, amely az államközi kapcsolatok új alapokra helyezésével, a vitás kérdések rendezésének igényével jelent meg az államközi kapcsolatok napirendjén, újabb lehetőségeket biztosítva az RMDSZ vezetőségének arra, hogy a kisebbségi problémákat nemzetköziesítse, a magyar kormány hathatós támogatásával pedig az államközi kapcsolatokban is megjelenítse.

Az európai fórumok és a nyugati államok fokozott érdeklődésével zajló tárgyalások felszínre hozták azokat a vitás kérdéseket, amelyek a tárgyalások többéves elhúzódását eredményezték. Míg Románia leginkább abban volt érdekelt, hogy a legkisebb vállalatokkal és a kisebbségeknek tett engedmények nélkül mielőbb aláírja a dokumentumot, javítsa külpolitikai megítélését és integrációs esélyeit, addig a magyar fél a tárgyalásoktól a kétoldali kapcsolatok érdemi javulását és az erdélyi magyarok helyzetének rendezését várta.

Az RMDSZ vezetősége már a tárgyalások kezdetekor megfogalmazta arra vonatkozó igényét, hogy a tárgyalásokba az erdélyi magyarokat is érintő kérdésekbe a szövetség döntéshozóit szintén vonják be. Az RMDSZ igénye heves tiltakozást váltott ki a román vezetés részéről, aminek eredményeként a szövetség nem válhatott tárgyaló félle, azonban a tárgyalások során folyamatosan megjelenítette az erdélyi magyarság igényét mind a román, mind a magyar partner irányába.²¹ Míg azonban a román féllel történő egyeztetések többnyire formálisak voltak, és a megfogalmazott igények elutasításával zárultak, addig a magyar féllel rendszeres konzultációk folytak, és az RMDSZ javaslatai rendszerint a magyar partner javaslataként fogalmazódtak meg a szakértői tárgyalásokon.

E konzultációk eredményeként az RMDSZ állásfoglalásban rögzítette az alapszerződéssel kapcsolatos elvárásait: a megfogalmazott követeléseknek a szövetség képviselői a külföldi partnerekkel folytatott találkozókon is hangot adtak abból a megfontolásból, hogy a nyugati szereplők befolyásolhatják a tárgyalások alakulását, és a magyar diplomácia hathatós támogatásának eredményeként nyomást gyakorolhatnak a román félre azért, hogy a kisebbségek számára is fogadjanak el lényeges javaslatokat.²²

19 Markó Béla a vele készült interjúbán kifejtette, hogy a szervezetet képviselő politikusoknak a tárgyalásokról folyamatosan be kellett számolniuk, ezen kívül időszakosan tájékoztatták a nyugati államok nagykövetségeit az erdélyi magyarok helyzetéről, a tárgyalásokról pedig feljegyzések készültek.

20 1993 májusában az RMDSZ tagja lett az Európai Népcsoportok Föderatív Uniójának (FUEV), szeptemberben pedig az Európai Demokrata Uniónak (EDU).

21 Lásd erről részletebben: Szabó Tamás: A magyar–román alapszerződés megkötése és az RMDSZ szerepe. In: Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. Kisebbségvédelem a kétoldali szerződésekben*. L'Harmattan Kiadó: Budapest, 2021. 102–125, itt: 111–115.

22 Az RMDSZ szerint az alapszerződésnek tartalmaznia kell egy kisebbségi megállapodást, amelynek megfelelő garanciákat kell biztosítania az identitás védelme, a szimbólumhasználat, a regionális autonómia, az oktatás, a jogegyenlőség területén. Emellett szorgalmazták az egyéni és egyházi tulajdon visszaszolgáltatását, a Bolyai Egyetem visszaállítását, a diplomák honosítását, az anyanyelv használatát a közintézményekben, valamint a kolozsvári és debreceni konzulátus visszaállítását. Az RMDSZ állásfoglalása a magyar–román alapszerződés tárgyában. In: Szepessy, 2009. *Húszéves az RMDSZ*, i.m. 466–469.

Azonban az RMDSZ vezetősége több fejleménnyel nem számolt ebben az időszakban. Egyrészt azzal, hogy az ET-tagfelvételt követően, a '90-es évek közepére javult Románia európai megítélése, amit kétségkívül segített az alapszerződésről folyó tárgyalásokban a kompromisszumkész tárgyaló fél látszatának a fenntartása, Iliescu megbékélésre irányuló kezdeményezése, illetve a román vezetők külföldi útjai. Másodsorban a nyugat szempontjából a tárgyalások során biztonságpolitikai megfontolások kerültek előtérbe: a feleket megosztó vitás pontokban a kisebbségi jogok biztosításával szemben pedig a biztonság és a stabilitás primátusa érvényesült. Ennek betudhatóan az alapszerződések aláírása, mint az államközi viták rendezését szolgáló instrumentum, a kezdeti normatív elvárásokhoz képest a NATO-csatlakozási feltételrendszer részévé vált. Ettől kezdődően mindkét tárgyaló félre nyomás nehezedett – különösen pedig 1996 tavaszától – a szerződés mielőbbi aláírására.

Az alapszerződésről folytatott államközi tárgyalásoknak volt egy nem elhanyagolható belpolitikai dimenziója is, ugyanis a tárgyalások és az elért kompromisszumos eredmények – eltérő dimenzióban – megosztották a parlamenti pártokat. Magyarországon elsőként az Ukrajnával, majd a Szlovákiával aláírt alapszerződések is komoly belpolitikai vitákhoz vezettek, a Horn-kormány megegyezésre törekvő stratégiája pedig kibékíthetetlennek tűnő ellentéteket eredményezett a kormányzó és az ellenzéki politikai erők között. Noha a magyar–magyar csúcson kísérlet történt a nemzetpolitikai kérdésekben megmutatkozó öszpárti konszenzus fenntartására, a soron következő események az integrációs törekvések elsőbbségét érvényesítették, szemben a határon túli magyarok érdekeivel.²³ Ezzel szemben Romániában a mérsékeltbb és a radikálisabb pártok között alakult ki ellentét: a Nagy-Románia Párt és a Román Nemzeti Egységpárt azért bírálta a román vezetést, mert kisebbségi kérdésekben engedményeket tettek a magyar félnek és az RMDSZ-nek.²⁴

A bel- és az államközi kapcsolatok szintjén folyó heves vitákat a nagyhatalmi érdekek zárták le. Egyrészt az európai fórumok és a nyugati államok a szerződés aláírásától tették függővé a két állam NATO-csatlakozását, másrészt az Egyesült Államok külügyminisztériumának a véleménye – amelyből kiderült, hogy noha szorgalmazták a KKE-i államokban élő kisebbségek identitásának megőrzését, a politikai életben való részvételüket, de nem támogatják a területi autonómiát – feloldotta a tárgyalásokban fennálló ellentéteket: a szerződés mellékletébe ugyan bekerült az ET PKGY 1201. számú ajánlása, azonban egy

23 A magyar kormány, a parlamenti pártok és a határon túli szervezetek részvételével zajló magyar–magyar csúcstalálkozó dokumentuma megerősítette, hogy Magyarország integrációja nem szoríthatja háttérbe a határon túli magyarok érdekeit és autonómiatörekvéseit. A Magyar–Magyar Csúcstalálkozó Közös Nyilatkozata. *Magyar Kisebbség*, 1996. 5 (1 [15]).

24 Szabó Tamás: A magyar–román alapszerződés parlamenti vitája. Összehasonlító elemzés. *Többlét*, 2015. (7). 96–135.

szűkítő-értelmező lábjegyzettel. Ezt követően a felek rövid időn belül – az RMDSZ ellenvetései ellenére – aláírták az alapszerződést.²⁵

Az alapszerződés aláírása, majd a parlamenti és államfőválasztások jelentős belpolitikai átrendeződéseket eredményeztek, mert az RMDSZ meghívást kapott a Demokratikus Konvenció és a Demokrata Párt alkotta többpárti koalícióba, amely fordulópontot jelentett a szövetség politikájában. A kormányzati integráció az érdekérvényesítés új lehetőségeit nyitotta meg az RMDSZ-nek, amellyel párhuzamosan fokozatosan lemondott az erdélyi magyarság sérelmeinek és problémáinak külügyi megjelenítéséről. Az RMDSZ érdekérvényesítési gyakorlatában bekövetkező változás a „puha külpolitikai képviselő” fogalmával írható körül, ami azt jelentette, hogy a szövetség tevékenységének hangsúlya a külügyi érdekérvényesítő munkától a belpolitikai (kormányzati–szakpolitikai) tevékenységre helyeződött át, külpolitikai tevékenysége leginkább a külkapcsolatok intézményes fenntartására, valamint a nyugati közvélemény tájékoztatására korlátozódott.

E stratégiaváltás több tényezőnek is betudható. Elsőként a többéves, intenzív külpolitikai fellépések eredményei elmaradtak azoktól a várakozásoktól, amelyeket az RMDSZ a megalkulását követően megfogalmazott a nyugati államok és európai intézmények képviselőivel folytatott tárgyalásokon és a közzétett dokumentumokban. Mindezekből a szövetség vezetősége azt a következtetést vonta le, hogy az erdélyi magyarok jogérvényesítéséhez fontos a nyugat támogatása, de ehhez a belpolitika szintjén is partnereket kell találni.²⁶

Másodsorban a magyar–román alapszerződést követően még inkább javult Románia nemzetközi megítélése: ugyanis rendezte kapcsolatait Magyarországgal, az új kormány tevékenységét és Constantinescu elnökségét jelentős nyugati várakozások előzték meg, valamint Románia is elindult az integráció útján, amit az RMDSZ is támogatott. E fejleményeknek betudhatóan az erőteljesebb külügyi fellépések lényegesen kevesebb eredményre vezettek volna.

25 A szövetség vezetősége mindenekelőtt az ET PKGY 1201. számú ajánlásához fűzött szűkítő megjegyzés tartalmát és nyelvhaznára vonatkozó kitélt kifogásolta, illetve hiányolta, hogy a szerződés nem rendezi az egyházi és közösségi tulajdon visszaszolgáltatását, illetve azt, hogy a szerződés gyakorlatba ültetésére vonatkozóan (vegyesbizottság) nincsenek garanciális elemek beépítve.

26 „A kormányra lépés többek között azért is történt, mert 1990 és 1996 között a külpolitikánk eredményes volt, olyan szempontból, hogy a helyzetünkről tudtuk tájékoztatni a nemzetközi fórumokat, hogy pozitív visszajelzéseket is kaptunk olyan jelentős dokumentumokra, mint az RMDSZ memoranduma, de azért 1996-ra az is kiderült, hogy sem Brüsszel, sem Washington a mi dolgainkat megoldani nem fogja. Nekiünk a nemzetközi közvéleményt és a nyugati politika és diplomácia segített, de úgy, hogy segits magadon és Isten is megsegít, avagy segits magadon és nyugati diplomácia is megsegít! Ez így működött és ezért jutottunk arra a konklúzióra, hogy ha a romániai magyarság békés eszközökkel, politikai eszközökkel próbál a helyzetén változtatni, akkor az erre való hatékony eszköz, az a belső együttműködés, a kormányzás, a kormányzati befolyás” (Markó Bélával készített interjú).

Harmadsorban a magyar külpolitikában bekövetkező hangsúlyeltolódás emelhető ki: a három pillérré épülő külpolitika célrendszerében – európai integráció, szomszédsági kapcsolatok és a határon túli magyarok helyzetének rendezése – a Horn-kormány alatt az utóbbi folyamatosan háttérbe szorult, az alapszerződés aláírásával pedig joggal érezhette úgy az RMDSZ vezetősége, hogy a külkapcsolatainak konszolidálódásában nagy szerepet játszó anyaállam támogatását elvesztette.²⁷

E stratégiaváltásban fontos tényezőnek bizonyultak végül a kisebbségek integrációját támogató nyugati elképzelések, mert a többség–kisebbség együttműködését, majd kormányzati részvételét a nyugati államok és európai intézmények is támogatták, főként a konfliktusok megelőzésének és a többség–kisebbség intézményes viszonyának rendeződésének szempontjából. A PER kezdeményezései – a neptuni és az atlantai találkozó –, majd az európai fórumoknak és a nyugati államok nagyköveteinek az RMDSZ képviselőivel folytatott tárgyalásai mind erre engednek következtetni.

Puha külpolitikai képviselet az integráció időszakában

Az RMDSZ kormányzati integrációja az érdekérvényesítés új színtereit nyitotta meg: azaz, hogy a szövetség 1996-tól kezdődően – megszakításokkal – másfél évtizeden át kormányzati pozícióban volt, vagy parlamenti támogatást nyújtott a kormánypártnak, nemcsak az állami erőforrásokból részesült, hanem az RMDSZ tisztségviselői jelentős pozíciókat tölthettek be a végrehajtó hatalom, a központi és helyi közigazgatás különböző intézményeiben. E döntéshozatali pozíciók révén a szövetség a román féllel folytatott együttműködés eredményeként számos – az erdélyi magyarok szempontjából is lényeges – jogszabályi változást kezdeményezett és fogadtatott el.²⁸

Mindazonáltal az RMDSZ kormányzati szerepvállalása – tekintettel ennek eredményeire – számos problémára nem tudott megnyugtató választ adni, így az évek során háttérbe került az önálló, államilag finanszírozott magyar egyetem, valamint az autonómia kérdése, ami egyfelől újratermelte a belső ellenzékkel folytatott vitákat, másfelől a többségi szereplőkkel történő, általában zárt ajtók mögötti alkuk nem járultak hozzá a hatalommegosztás

27 Erre a következtetésre jut: Toró Tibor – Salat Levente – Székely István Gergő: A Romániai Magyar Demokrata Szövetség érdekképviseleti gyakorlata. In: Fedinec Csilla – Szarka László – Vizi Balázs (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában 1989–2014*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet – MTA BTK Történettudományi Intézet – Gondolat Kiadó: Budapest, 2018. 202–237, itt: 217.

28 Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio*, 2000. 11 (4). 150–186.

valamely formájának intézményesüléséhez. Az RMDSZ külpolitikai szempontból ebben az időszakban leginkább arra törekedett, hogy a külföldi partnereknek is megjelenítse és napirenden tartsa e problémákat, valamint hangsúlyosabb külügyi fellépés nélkül a nyugati közvéleményt is tájékoztassa az elkezdett reformok folytatásáról.²⁹

A korábbi külügyi érdekvérvényesítéshez képest a puha külpolitikai képviselő mennyiségi és minőségi változásokat eredményezett az RMDSZ tevékenységében, amely nem értelmezhető teljességgel úgy, hogy az RMDSZ vezetősége felhagyott volna az erdélyi magyarság problémáinak nemzetközi szintű megjelenítésével, illetve nem nyilvánult volna meg azokban az államközi és külpolitikai kérdésekben, amelyek hatással voltak az erdélyi magyarságra. Azzal, hogy az szövetség kormányra lépett, a szervezeti és humán erőforrások megoszlásáról is döntenie kellett, ami a külpolitikával szemben a kormányzati tevékenységgel összefüggő feladatok felértékelődését eredményezte, következésképpen csökkent a külkapcsolatok intenzitása is.³⁰ A külpolitikai stratégiaváltás minőségi következménye az RMDSZ vezetőinek diskurzusában, a külföldi partnerekkel folytatott tárgyalások hangvételének változásában érhető tetten, amely nem korlátozódott csupán a sérelmek és igények megfogalmazására, hanem a kölcsönös tájékoztatás mellett a fellelhető problémák, a közös erőfeszítések és az elért eredmények is megjelentek.³¹

Az RMDSZ stratégiaváltása az európai fórumokhoz való viszonyban és Románia integrációs folyamatában is tetten érhető. Románia ET-tagfelvétele kapcsán már utaltam arra, hogy a szövetség a kezdetektől támogatta Románia integrációját, így azokat az erőfeszítéseket is, amelyeket az egymást váltó kormányok a NATO-, majd az EU-csatlakozás érdekében meghoztak. Annak ellenére, hogy az euroatlanti integráció több éven át a politikai napirend uralkodó témája volt, mi több a rendszerváltás utáni időszak legjelentősebb eseményei között tartható számon, amelynek az RMDSZ vezetői is tudatában voltak, a szövetség mégsem használta ki kellőképpen az ebben rejlő lehetőségeket.

Elsősorban nem fogalmazott meg konkrét, számonkérhető feltételeket a többség irányába, melyek teljesülése esetén támogatta volna Románia integrációját. Noha programszinten az integrációval kapcsolatos célkitűzéseket és tennivalókat már a marosvásárhelyi kongresszuson (1997. október 3–4.) elfogadott programba belefoglalták, majd a 2000-es évek folyamán

29 Ennek legfőbb módja a nyugati államok rendszeres tájékoztatása a nagykövetek, illetve helyetteseik révén, akiket rendszeresen fogadott a szövetségi elnök, illetve külügyi tanácsadója.

30 A gyakorlatban ezt azt jelentette, hogy a kormányzati időszakban kevesebb külföldi úton vettek részt a szövetség képviselői, a kapcsolattartásra, a találkozók többségére pedig Bukarestben került sor.

31 E diskurzus jellemezte többek között az RMDSZ és az EBESZ Kisebbségi Főbiztosának tárgyalásait ebben az időszakban, aki rendszeresen tájékozódott az erdélyi magyarságot érintő problémákról és jogszabályi változásokról (anyanyelvű oktatás, restitúció, anyanyelvhasználat a közigazgatásban stb.).

több, a szövetség által nyilvánosságra hozott dokumentumban is megjelentek, a megfogalmazott igényeket és elvárásokat leginkább a PSD-vel folytatott együttműködés keretében tematizálták. Ennek következtében a NATO- és az EU-tagfelvétellel járó feltételrendszereknek (kondicionalitás) megfelelni akaró román vezetésnek annyiban kellett az RMDSZ által képviselt igényeket teljesítenie, amennyiben e problémák a felek közötti megállapodásokban és eseti alkukban megjelentek.

Másodsorban, mivel az RMDSZ többször hangsúlyozott álláspontja szerint az euroatlanti integráció felgyorsítása alapvető érdeke a romániai magyarságnak, az integrációhoz köthető feltételeket nem tematizálta külügyi kapcsolataiban olyan intenzitással, mint ahogyan azt korábban, az ET-tagfelvétel során megtette. Mi több kormányzati tényezőként az RMDSZ jelentősen hozzájárult a reformok folytatásához és a csatlakozási felkészüléshez, amit az európai intézmények, a nyugati államok és a román kormány képviselői is elismertek.

Az integráció támogatása és a kormányzati részvétel a román külpolitika számára is fontos hozadékkal szolgált, ugyanis az RMDSZ e szerepvállalásával akarva-akaratlanul legitimálta azt a kisebbségpolitikai rezsimet, melyet a szövetség korábbi külügyi fellépései során folyamatosan megkérdőjelezett. A kisebbségpolitika román modelljének visszasságai az integráció időszakában számos ügy esetében megmutatkoztak, melyek az RMDSZ „korlátozott” külpolitikai fellépését is indokoltá tették.

Mindenekelőtt a státustörvény vagy kedvezménytörvény elfogadásáról kialakult magyar–román államközi viták érdemelnek figyelmet és ebben az RMDSZ szereplehetősége, amely egyrészt a magyar, illetve a román kormány közötti közvetítő viszonyban, másrészt az európai fórumok tájékoztatásában, a jogszabály jelentőségének a hangsúlyozásában volt tetten érhető.

A státustörvényről megállapítható, hogy szervesen illeszkedett a határon túli nemzettársak által viselt anyaországi felelősségvállalás európai gyakorlatába, mi több a jogszabály által nyújtott kedvezmények és támogatások az erre irányuló politikák bővítéseként értelmezhetők,³² előkészítését pedig jelentős viták előzték meg, melyben a határon túli magyar politikai szervezetek – a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) keretében – is részt vettek. E vitákban az RMDSZ mindenekelőtt fontosnak tartotta a jogszabály személyi hatályának meghatározását, a munkavállalás törvényes keretének kidolgozását, és azoknak a feltételeknek a pontosítását, mely biztosítja az oktatási intézményrendszerben való részvételt, valamint az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférést.³³

32 Térségünkben tíz állam fogadott el a magyar jogszabályhoz hasonló státustörvényt.

33 Varga Attila (RMDSZ) felszólalása. Jegyzőkönyv az Országgyűlés külügyi bizottságának 2000. november 22-i üléséről (KUB/22/2000 KÜB/69/1998-2002).

A státustörvény elfogadása,³⁴ illetve a jogszabály által nyújtott kedvezmények és támogatások gyakorlati alkalmazása jelentős vitákhoz vezetett Romániával és Szlovákiával, annak ellenére, hogy mindkét állam már korábban elfogadta a határain túl élő nemzettársak kedvezményes elbánására vonatkozó törvényeket. A román állam magasrangú képviselői részéről érkező elutasító álláspontok számos tekintetben azonosak voltak az alapszerződés kisebbségi cikkelyében megfogalmazott érvrendszerekkel, a jogszabály extraterritoriális, illetve diszkriminatív jellegére való hivatkozás pedig alkalmasnak bizonyult arra, hogy a román fél előbb államközi szinten, majd pedig európai szinten is vitát kezdeményezzen a jogszabályról. Azzal, hogy a felek a Velencei Bizottsághoz fordultak, világos üzenetet közvetítettek: az integrációs felkészülési időszakban elfogadják az európai fórumok közvetítő szerepét oly módon, hogy közben saját pozíciójukból kiindulva értelmezhetik a releváns nemzetközi jogi és európai normákat.³⁵

A Velencei Bizottság október végén mutatta be jelentését, amelyben elismerte, hogy az anyaállamoknak a határaikon kívül élő kisebbségek iránti felelősségvállalása nem új jelenség, azonban a kisebbségek védelme érdekében tett egyoldalú intézkedéseknél tiszteletben kell tartani az államok szuverenitását, a meglévő kötelezettségeket és kisebbségvédelmi rendelkezéseket, tartózkodni kell az olyan intézkedésektől, melyek veszélyeztetik az államközi együttműködést, és be kell tartani az alapvető szabadságjogokat, illetve a diszkriminációmentesség elvét.³⁶ A Bizottság ugyan megállapította, hogy a kisebbségek védelméért elsősorban a lakóhelyük szerinti állam tartozik felelősséggel, de elismeri az anyaországok szerepét a kisebbségvédelemben, amely az őket összekötő nyelvi és kulturális kötelékek megőrzésére irányul.³⁷

A Velencei Bizottság jelentését követően az EBESZ Kisebbségi Főbiztosa, Rolf Ekéus a kialakult vitában a stabilitás és a *status quo* fenntartását hangsúlyozta, valamint az anyaország egyoldalú intézkedéseinek negatív következményeire, a kedvezmények lehetséges dezintegráló hatására hívta fel a figyelmet.³⁸ A Főbiztos által kifejtett, a stabilitás és

34 A jogszabályt az Országgyűlés nagy többséggel 306 igen, 17 nem, és 8 tartózkodás mellett 2001. július 19-én szavazta meg, 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. Letöltés helye: net.jogtar.hu; letöltés ideje: 2021. 09. 07.

35 European Commission for Democracy through Law (Venice Commission): *The Official Position of the Romanian Government on the Law on Hungarians Living in Neighbouring Countries*. CDL (2001) 81. Strasbourg, 2001. augusztus 21.; European Commission for Democracy through Law (Venice Commission): *Paper Containing the Position of the Hungarian Government in Relation to the Act on Hungarians Living in Neighbouring Countries*. CDL (2001) 80. Strasbourg, 2001. augusztus 21.

36 *Jelentés a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról*. Joggal a Demokráciáért Európai Bizottsága (Velencei Bizottság), 2001. október 20. Letöltés helye: www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu; letöltés ideje: 2016. 02. 16.

37 Uo.

38 Ekéus, Rolf, OSCE High Commissioner on National Minorities: *Sovereignty, Responsibility, and National Minorities*. The Hague, 2001. október 26. Letöltés helye: www.osce.org; letöltés ideje: 2016. 01. 16.

konfliktusmentes együttélés primátusára épülő elképzelések ismételt hangsúlyozása főként az EBESZ stratégiai célkitűzésének megerősítésére szolgált. Azonban az anyaállam által nyújtandó kedvezményekről alkotott véleménye igencsak meglepő annak fényében, hogy a jogszabályról két alkalommal is tárgyalt az RMDSZ vezetőségével.

A kialakult helyzetben az RMDSZ a magyar–román konzultációk folytatását szorgalmazta, ugyanis a jogszabály gyakorlatba ültetésére csak a viták megnyugtató rendezését követően kerülhetett sor. Mi több a mielőbbi megállapodásához az RMDSZ-nek is elemi érdeke fűződött, ugyanis az RMDSZ vezetősége több alkalommal jelezte konkrét részvételi szándékát a jogszabály alkalmazásában, főként az igények összegyűjtésére vonatkozóan.

A státustörvény vitájában a magyar kormánnyal ápolt szoros viszony, illetve a román kormánynak nyújtott parlamenti támogatás némileg felértékelte az RMDSZ pozícióját, így a szövetség és személyesen Markó Béla fontos közvetítő szerepet vállalt, ami jelentős mértékben hozzájárult a jogszabály romániai alkalmazásáról szóló államközi megállapodás létrejöttéhez, ennek eredményeként 2002 elején elindult a jogszabállyal kapcsolatos ügyintézés.³⁹

Noha a megállapodás lezárta az államközi vitát, a magyar belpolitikában és az európai szintén a jogszabállyal kapcsolatos elvi és gyakorlati viták a kormányváltást követően a jogszabály módosításához vezettek. A vitából kirajzolódó álláspontok és érvrendszerek különbözősége pedig európai szinten is szükségessé tette a nemzet és a nemzeti kisebbség fogalmának pontosabb értelmezését.

A fogalom tisztázása érdekében az ET PKGY Frunda György RMDSZ-es képviselőt, a romániai ET-delegáció vezetőjét kérte fel egy jelentés elkészítésére.⁴⁰ A jelentés – melyet a Közgyűlés 2006 januárjában fogadott el – több fontos és tisztázandó megállapítást tett. Egyenrangúnak tekintette a politikai és kulturális nemzetfelfogást (7. cikk); hangsúlyozta, hogy a nemzeti kisebbségek (közösségek) államalkotó és társalapító tényezői annak a nemzetállamnak, amelynek állampolgárai (9. cikk); a nemzeti kisebbségekről megállapította, hogy jogalanyisággal nem rendelkező szereplők, és nem lehetnek részei egyezményeknek, ezért kollektív védelemben kell részesülniük (10. cikk); és felhívta a tagállamok figyelmét az ET keretében elfogadott dokumentumok ratifikálására, illetve azokra a gyakorlatokra,

39 „A státustörvény ügyét mi magunk mozdítottuk ki a holt pontról. [...] Sok vitánk volt, de végül meggyőztem a román miniszterelnököt, hogy fogadják el abban a formában, hogy az RMDSZ bonyolítja le ennek a státustörvénynek az alkalmazását Romániában. Tehát mi garantáljuk és a mi irodánkban zajlik a jogszabály alkalmazása. Az RMDSZ számára ez fontos politikai eredmény volt, mert ezáltal egy nagyon komoly befolyásolási eszköz került a kezünkbe” (Markó Bélával készített interjú).

40 A Jürgens- és Frunda-jelentések összehasonlításáról lásd: Toró Tibor: Defining the Concepts “Nation” and “National Minority”. *Regio: Minorities, Politics, Society*. 2007. 7 (1). 141–154.

amelyek kisebbségvédelmi szempontból előremutónak bizonyulnak (16 cikk).⁴¹ Noha a jelentés a képviselő egyéni teljesítményeként értékelhető, az RMDSZ sikerét is jelentette egyben, mert a dokumentum további hivatkozási pontokat és érvrendszereket szolgáltatott a kisebbségi jogvédelemben, mindemellett olyan támadási felületet, amely lehetőséget adott – az EU-s csatlakozás utolsó szakaszában – a magyar- és RMDSZ-ellenes megnyilvánulásokra.

Annak ellenére, hogy belpolitikai szempontból a csatlakozás rendkívül euforikus állapotot jelentett, a szövetség egyik fontos prioritását, a kisebbségi törvényt több kedvező feltétel ellenére – az RMDSZ kormánykoalíciós részvétele, a magyar–román közös kormányülések,⁴² a jogszabály iránti élénk nyugati érdeklődés⁴³ – nem sikerült elfogadtatni. Az erre irányuló próbálkozások nem csupán a kormányzati érdekérvényesítés korlátaira mutattak rá, hanem azon megalapozatlan elvárásokra is, amelyek a román fél számonkérhetőségét hangsúlyozták az integráció időszakában.

Románia EU-csatlakozása az RMDSZ számára a külügyi fellépés újabb színterét nyitotta meg: az erdélyi magyarság három képviselőt küldhetett az Európai Parlamentbe, akik rendszeresen tematizálták a kisebbségi problémákat, mi több jelentéstevői feladatokat is elláttak.⁴⁴ Mindennek ellenére az EP-ben végzett „aprómunka” nem hozhatott fontos eredményeket az érdekérvényesítésben, de lehetőséget teremtett az RMDSZ képviselőinek arra, hogy – a magyarországi EP-képviselők bevonásával – megszerezzék a kisebbségi kérdés iránt érzékeny képviselőtársak támogatását és felszólalásaikkal napirenden tartásuk a kisebbségi jogsértéseket, visszaéléseket.

41 „Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1735 (2006) sz. ajánlása – A nemzet fogalma” (Frunda-jelentés). In: Szarka László et al. (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat: Budapest, 2007. 337–342.

42 Az első magyar–román közös kormányülés nagy figyelmet övező eseményét követően a szenátus elutasította a kisebbségi törvény tervezetét.

43 A kisebbségi törvény tervezete rendszeresen megjelent a szövetség és a nyugati államokat tájékoztató (nagyköveti) tájékoztatókon, az EBESZ Kisebbségi Főbiztosával folytatott tárgyalásokon. Emellett a jogszabálytervezetet megvitatta a Velencei Bizottság, valamint Olli Rehn bővítési biztos is sürgette a román felet a törvény elfogadása ügyében.

44 Az RMDSZ EP-képviselői: Winkler Gyula (2007–); Sógor Csaba (2007–2019); Vincze Loránt (2019–). Tőkés László (2007-ben függetlenként, 2009-ben „összefogás listán”, 2014-ben pedig a Fidesz-listán szerzett mandátumot).

Az európaizált külpolitika időszaka

Az RMDSZ másfél évtizedes kormányzati szerepvállalását követően, több belső és külső tényező egymással összefüggő hatására a szövetség újra aktivizálta külpolitikai tevékenységét. A stratégiaváltásban újfent meghatározónak bizonyultak a belpolitikai átrendeződések: 2012 februárjában a PDL–UNPR–RMDSZ kormánykoalíció éléről lemondott Emil Boc miniszterelnök, az őt követő Mihai Răzvan Ungureanu vezette kormány azonban az ellenzék részéről benyújtott bizalmatlansági indítványt követően megbukott és a Szociálliberális Unió (USL) került kormányzati pozícióba.⁴⁵ Az RMDSZ ellenzékbe kerülésével – annak ellenére, hogy 2014-ben még támogatta a harmadik Ponta-kormányt – fokozatosan marginalizálódott, ami megnyitotta az utat a külügyi érdekérvényesítés irányába. Ebben a tekintetben a Lisszaboni szerződés által bevezetett állampolgári kezdeményezés intézménye új lehetőséget teremtett az RMDSZ-nek a kisebbségi igények európai szintű megfogalmazására és az uniós jogalkotás befolyásolására.⁴⁶

Végül az RMDSZ külügyi tevékenységének aktivizálódását az új politikai szereplőknek az európai polgári kezdeményezés benyújtása iránti elképzelései és külügyi koalícióépítési szándéka is elősegítette. E törekvések versenyszínteret teremtettek az RMDSZ, az EMNP és EMNT, valamint az SZNT között a polgári kezdeményezés benyújtásáról, és lépéskényszerbe hozták a szövetség vezetőségét is.⁴⁷

Az RMDSZ stratégiaváltása tehát – mint az 1996-os kormányra lépést követően – több tényezőnek is betudható, és sokkal inkább folyamatként, mintsem gyors stratégiai döntésként írható le. Ugyanis a szövetség még kormányzati tényezőként, a polgári kezdeményezés jogintézményének érvénybe lépése előtt – egy viszonylag rövid előkészítési időszakot követően⁴⁸ – javaslatot tett a FUEN-nek arra, hogy álljon az élére az európai kisebbségi keretszabályozás megteremtésére irányuló kezdeményezésnek, melyet a szervezet 2012-es

45 Az Ungureanu-kormány elleni bizalmatlansági indítvány egyik alapját az a kormányhatározat képezte, amely a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen (MOGYE) egy román–magyar–angol orvosi és gyógyszerészeti kar létrehozásáról rendelkezett.

46 A 2012 tavaszán érvénybe lépő európai polgári kezdeményezés révén hét tagállamból legalább egymillió uniós polgár jogalkotás kezdeményezésére kérheti az Európai Bizottságot.

47 A polgári kezdeményezés kapcsán az RMDSZ a FUEN, az EMNT Tőkés László vezetésével Európai Szabad Szövetség (EFA) és a Kárpát-medencei Magyar Autonomía Tanács (KMAT) támogatását kérte. Az SZNT a dél-tiroli, baszkföldi és katalóniai szervezetekkel folytatott tárgyalásokat a kezdeményezés támogatásáról.

48 A kisebbségvédelmi keretszabályozás mint célkitűzés megjelent az RMDSZ nagyváradi kongresszusán elfogadott dokumentumban (*Legyen európai szintű politika a nemzeti közösségek védelme!* Nagyvárad, 2011. február 27.), amelyet egy SZKT-határozat és egy munkacsoport megalakítása követett.

moszkvai kongresszusán a FUEN, az RMDSZ, a Dél-Tiroli Néppárt (SVP) és az Európai Nemzetiségek Ifúsága (YEN) kezdeményezett. A Minority SafePack (MSPI) elnevezésű kezdeményezés előkészítésével, kidolgozásával és koordinációjával összefüggő feladatokat végül a FUEN, az RMDSZ és az SVP együttműködési megállapodás keretében vállalta.⁴⁹

A kezdeményezés előkészítő szakaszában, a potenciális támogató partnerek megkeresésében és a tervezet bemutatásában az RMDSZ meghatározó szerepet vállalt. Egyrészt fellelőitette külügyi kapcsolatait az európai kisebbségi szervezetekkel, hogy minél nagyobb koalíciót építsen az MSPI támogatása érdekében, továbbá „helyzetbe hozta” a szövetség külügyi titkárát, Vincze Lorántot, aki EP-képviselői asszisztensként részt vett a különböző egyeztetéseken,⁵⁰ és támogatta abban, hogy egyre aktívabb tevékenységével átvegye a FUEN vezetését. Másrészt a tájékoztató kampány keretében az RMDSZ arra törekedett, hogy ismertesse a tervezetet az EU különböző intézményeiben (EP, Régiók Bizottsága), valamint az érdekelt kisebbségi szervezetek körében is.

A bizottság megalakulásával és a javaslatcsomag benyújtásával 2013 nyarán hivatalosan is útjára indult a kezdeményezés, amelynek legfőbb célja a nemzeti és nyelvi kisebbségek hatékonyabb védelmére és az Unió kulturális és nyelvi sokszínűségének fenntartására vonatkozó jogi aktusok és intézkedések megalkotása. Az MSPI a regionális és kisebbségi nyelvek, oktatás és művelődés, regionális politika, kisebbségi képviselet, egyenlőség és diszkrimináció, média, regionális támogatások területén összesen 11 javaslatot tartalmazott.⁵¹

A kezdeményezést azonban röviddel ennek benyújtását követően elutasította a Bizottság arra hivatkozva, hogy a javaslat „nyilvánvalóan kívül esik” a Bizottság hatáskörén.⁵² A döntés a FUEN fellebbezését követően egy több évig tartó jogi vitát indított el egyrészt a Bizottság, másrészt a kezdeményezők között, amelybe Magyarország a FUEN, míg Románia és Szlovákia az EB oldalán kért beavatkozást.⁵³ Az EU Bírósága végül érvénytelenítette a Bizottság döntését, amely a 11 javaslat többségét – kettő kivételével – befogadta.

49 *Együttműködési megállapodás a Hans Heinrich Hansen elnök által a képviselt Európai Nemzetiségek Föderatív Uniója (FUEN), a Richard Theiner elnök által képviselt Dél-tiroli Néppárt (SVP) és a Kelemen Hunor elnök által képviselt Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) között.* Bozen, 2013. január 14. Letöltés helye: <https://rmdsz.ro>; letöltés ideje: 2021. 06. 05.

50 Interjú Vincze Loránttal.

51 The Minority SafePack Initiative Citizens' Committee: The Minority SafePack European Citizens' Initiative. Legislative proposals. *FUEN*, 2019. Letöltés helye: <https://fuen.org/>; letöltés ideje: 2021. 09. 12.

52 Európai Bizottság: *Décision de la Commission visant à refuser la demande d'enregistrement de la proposition d'initiative citoyenne intitulée. "Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe".* C(2013)5969. 2013. szeptember 16.

53 Románia belépése a perbe jelentős vitákhoz vezetett a koalíciós pártok között, aminek következtében 2014 nyarán Kelemen Hunor szövetségi elnök lemondott miniszterelnök-helyettesi és kulturális miniszteri tisztségéről, azonban az RMDSZ az év decemberéig koalíciós partner maradt.

Ezt követően indulhatott el az aláírásgyűjtés szakasza, amelynek során a kezdeményezőknek sikerült összegyűjteni a szükséges aláírásokat.⁵⁴ Az aláírások leadását a FUEN azonban stratégiai megfontolásokból elhalasztotta,⁵⁵ és a 2019-es EP-választásokat követően felálló Bizottságnak nyújtotta be, amely az EP állásfoglalása ellenére úgy döntött, hogy nem indít jogalkotást a nemzeti kisebbségek védelmében.⁵⁶

Az EB elutasító választát jelentős kiábrándultsággal fogadták a kezdeményezők, akik további jogi lépések megtételét helyezték kilátásba.⁵⁷ A döntésről megjelenő nyilatkozatok, véleményanyagok – néhány kivételtől eltekintve – abban az elváráshorizontban fogalmazódtak meg, melyek a kezdeményezés európai, magyarországi és romániai kampányát kísérték.⁵⁸ Az MSPI kampányában a kezdeményezők részéről megalapozott volt azon kritikáknak a hangsúlyozása, amelyek kiemelték, hogy az EU nem tesz eleget a nemzeti kisebbségek kulturális és nyelvi identitásának védelméért. Mivel azonban a kisebbségi kérdés nemzeti és nem EU-s hatáskörbe tartozik, számítani lehetett nemcsak a Bizottság, hanem egyes tagállamok – így Románia – elutasító álláspontjára is.⁵⁹

Azon túlmenően, hogy az MSPI a nemzeti kisebbségek érdekében az európai szolidaritás megteremtését szerette volna elérni, és ebben a tekintetben az utóbbi évek legfontosabb kisebbségvédelmi törekvéseként értékelhető, a kezdeményezés az évek alatt fontos mobilizációs funkciót is betöltött az RMDSZ választási kampányaiban. Előbb a 2014-es államfőválasztási, majd pedig a 2019-es európai parlamenti választások kampányában,

54 A kezdeményezők 1 128 422 érvényes aláírást gyűjtöttek össze, és a kellő hét állam helyett tizenegy államban érték el a szükséges küszöbértéket. Az RMDSZ 250 ezer aláírás összegyűjtését vállalta el, azonban a kezdeményezést ennél jóval több, 303 ezer állampolgár támogatta.

55 „Azok jelzések, melyeket korábban kaptunk, az informális egyeztetések, valamint az a válasz, amit Timmermans írt, amelyben kifejtette, hogy ő nem hajlandó találkozni a kezdeményezőkkel, amíg nem adjuk le az aláírásokat, bizonyossá tette számunkra, hogy nem akarnak most ezzel az ügygel foglalkozni. [...] Közben az EP-ben most egy év alatt két jelentést is elfogadtak kisebbségi témában, amibe beírták az MSPI-t is, de semmilyen javaslat nem jött az EB részéről erre a két jelentésre. Borítékolható volt tehát, hogy vagy elutasítják, vagy nem foglalkoznak vele” (Vincze Loránttal készített interjú).

56 Európai Bizottság: A Bizottság közleménye a „Minority SafePack – egymillió aláírás a sokszínű Európáért” elnevezésű európai polgári kezdeményezéséről. C(2021)171. 2021. január 15.

57 A kezdeményezők 2021. március 24-én eljárást indítottak az EU Bíróságán kérve a Bizottság elutasító válaszána megsemmisítését.

58 Minority SafePack: az Európai Bizottság cserbenhagyta az őshonos kisebbségeket. *RMDSZ.ro*, 2021. január 15.; Lesöpörte az Európai Bizottság a Minority SafePacket. *Háromszék*, 2021. január 15.; fsandor: Ennyi volt a Minority SafePack-sztori – az Európai Bizottság jól belerúgott a nemzeti kisebbségekbe. *Főtér*, 2021. január 15.

59 A román külügyminiszter az MSPI és az SZNT kezdeményezése kapcsán világosan kifejtette, hogy „Románia nem kíván hozzájárulni az EU azon hatásköreinek kiszélesítéséhez, melyek a tagállamok szuverenitását és a nemzeti kisebbségek védelmét érintik”. Titus Corlăţean külügyminiszter 2014. július 5-i nyilatkozata az MSPI kapcsán. Letöltés helye: www.mae.ro/node/27736; letöltés ideje: 2021. 07. 03.

amelyben a kezdeményezés célkitűzései a legfontosabb mozgósító eszközként jelentek meg a szövetség vezetőinek és jelöltjeinek kommunikációjában.

Hasonlóan az RMDSZ korábbi külügyi fellépéseihez, Magyarország jelentős szerepet játszott a kezdeményezésben, így az európai kampány támogatásában, az aláírásgyűjtésben és az ügy jogi képviseletében. Mi több a kampány során előremutatónak bizonyult a Magyarország által is elfogadott stratégia, amely a kisebbségi kérdés mint európai probléma megjelenítését célozta, aminek keretében lehetővé vált az erdélyi magyarokat hátrányosan érintő konkrét problémák ismertetése is.⁶⁰ Annak ellenére tehát, hogy a kezdeményezést nem magyar ügyként kommunikálták, az RMDSZ és a magyar kormány szerepe révén domináns volt a magyar jelenlét.⁶¹

Az európaizált külpolitika időszakának további fontos fellépésének tekinthető az RMDSZ árnyékjelentése az ET keretében elfogadott Kisebbségi keretegyezményről és a Nyelvi kartáról,⁶² valamint egy másik, az MSPI-vel összevetve azonban kevésbé koncepciózusabb és következetesebb fellépése, amely az az erdélyi magyarokat érintő jogsértések, különösen pedig egyházi közösségi javak visszaszolgáltatásához kapcsolódnak, és amelyet az utóbbi évtizedekben az Egyesült Államok kísért figyelemmel. A visszaszolgáltatás kérdése más lényeges problémák mellett – oktatás, nyelvi jogok, szimbólumhasználat – folyamatosan megjelent az RMDSZ vezetőinek az amerikai diplomatákkal folytatott egyeztetései, nagyköveti tájékoztatói alkalmával: a 2000-es években két kongresszusi határozat is született a visszaszolgáltatási folyamat felgyorsításáról,⁶³ a jelzett problémák pedig megjelentek a külügyminisztérium által közzétett emberi jogi és vallásszabadságról készült jelentésekben.⁶⁴

A korrupcióellenes küzdelem és a Korrupcióellenes Ügyészség (DNA) beavatkozása a visszaszolgáltatási folyamatokba – a Mikó-ügy és a Markó Attila elleni ítélet – új helyzetet teremtett az RMDSZ számára is, amelynek képviselői két alkalommal (2015-ben és 2016-ban) is látogatást tettek az Egyesült Államokban. A HHRF szervezésében

60 Vincze Loránttal készített interjú..

61 A magyar jelenlét mind az előkészületekben, mind pedig az aláírások tekintetében meghatározónak bizonyult. Az előkészítő fázisban a kezdeményező bizottság tagjait Kolozsváron mutatták be, és a FUEN kolozsvári kongresszusán, Bencidán indították el az aláírásgyűjtés kampányát 2017 májusában. Ami az érvényes aláírások számát illeti, ezek 75%-a három államból érkezett: Magyarországról (527 686), Romániából (254 871) és Szlovákiából (63 272).

62 RMDSZ: *Az RMDSZ árnyékjelentése a kisebbségi keretegyezményről*. Kolozsvár, 2016.; RMDSZ Mikó Imre Jogvédelmi Szolgálat: *Az RMDSZ árnyékjelentése a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Charta romániai alkalmazásáról*. Kolozsvár, 2016. Letöltés helye: <https://rmdsz.ro>; letöltés ideje: 2021. 09. 20.

63 H.Res.632/2004 és H.Res.191/2005. Letöltés helye: www.congress.gov; letöltés ideje: 2021. 09. 24.

64 Lásd erre vonatkozóan a Nemzetpolitikai Kutatóintézet összefoglaló elemzéseit: www.bgazrt.hu.

a szövetség több kongresszusi képviselővel és döntéshozóval találkozott, akiket az erdélyi magyarok időszerű problémáiról és a visszaszolgáltatási folyamat elakadásáról tájékoztattak.⁶⁵

Mindazonáltal a washingtoni látogatásoktól – annak ellenére, hogy fontos fellépésként értékelhetők – aligha várható az egyházi és közösségi javak visszaszolgáltatásával összefüggő problémák megoldása. A tájékoztatók szerényebb, nem lebecsülendő eredményeinek tulajdonítható, hogy az amerikai diplomácia figyelemmel kíséri Románia kisebbségpolitikáját és az erdélyi magyarok problémáit. E tekintetben jelzésértékűek a külügyminisztériumnak az emberi jogokról és a vallásszabadságról készült jelentései,⁶⁶ a nagyköveti látogatások Székelyföldön,⁶⁷ valamint a törvényhozás szintjén megjelenő kezdeményezések.⁶⁸ A visszaszolgáltatási folyamat esetleges felgyorsítására, és egyéb, az erdélyi magyarságot is érintő problémák rendezésére csak azt követően nyílhatna lehetőség, ha e kérdések bekerülnének a stratégiai partnerségre alapozott kétoldalú kapcsolatok napirendjére. Ennek érdekében hatékonyabb fellépésre, az amerikai külügyminisztérium illetékeseit és más nyugati államok nagykövetségeit megcélzó rendszeres tájékoztatásra, az ebben érdekelt felek (RMDSZ, Mikó Imre Jogvédelmi Szolgálat, erdélyi történelmi egyházak, civil szervezetek) szorosabb együttműködésére volna szükség az elkövetkezendő időszakban.

Következtetések

A tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy értelmezsem az etnikai pártok államhatárokat átlépő külpolitikai tevékenységét és érdekérvényesítési lehetőségeit. Amellett érveltem, hogy az etnikai pártok politikai képviseletének és érdekérvényesítésének van erőteljes külügyi dimenziója is, amely a külügyi kapcsolatok kiépítésére, koalíciók alakítására és a kisebbségi közösségek sérelmeinek, problémáinak nemzetközi megjelenítésére

65 Az Amerikai Egyesült Államok fellépését sürgeti az RMDSZ az ingatlan-visszaszolgáltatás folytatásáért – Kelemen Hunor szövetségi elnök Washingtonban tesz látogatást. *RMDSZ*, 2015. június 3. Letöltés helye: <https://rmdsz.ro>; letöltés ideje: 2021. 09. 24.

66 Nemeth, Nicole E.: In the Eyes of the Beholder: Analysis and Impressions of U.S. State Department Human Rights and Religious Freedom Reports for Serbia, Slovakia, Romania and Ukraine (2016–2020). *Hungarian Journal of Minority Studies*, 2021. 4 (1). 93–126.

67 Kovács Zsolt: Amerikai nagykövet: a székelyeknek joguk van kérni problémáik rendezését. *Maszol*, 2016. szeptember 13. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 09. 21.

68 MTI: Egyházi restitúció: jelentést sürget egy amerikai kongresszusi bizottság. *KrónikaOnline*, 2015. június 15. Letöltés helye: <https://kronikaonline.ro>; letöltés ideje 2021. 09. 15.

irányul. Annak ellenére, hogy az etnikai pártok külpolitikája nem tekinthető új jelenségnek, mindezidáig kevés figyelmet kapott a külpolitika és az etnikai pártok metszéspontján elhelyezhető szakirodalomban, amelynek okait főként strukturális tényezőkkel, valamint a belpolitika szintjén előtérbe kerülő érdekérvényesítési gyakorlatokkal, a többséggel folytatott együttműködés eredményeivel hoztam összefüggésbe.

A tanulmányban rámutattam arra, hogy az etnikai pártok külpolitikai aktivizálódását belső és külső tényezők egyaránt elősegítették. Míg a belpolitika szintjén a többséggel folytatott együttműködés korlátjai, illetve az ellenzéki szerepből következő marginalizált pozíció eredményeként kerültek előtérbe a kisebbségi igények külügyi megjelenítésére irányuló stratégiák, addig nemzetközi szinten olyan egymással összefüggő folyamatok, mint az anyaállamok hangsúlyosabb szerepvállalása, a politika transznacionalizációja, a kisebbségi kérdés nemzetköziesítése, valamint az európai integráció, amely jelentős mértékben előmozdította az etnikai pártok koalícióépítését és transznacionális hálózatokba való szerveződését. Ebben a tekintetben az etnikai pártok külpolitikájához kapcsolódó szakirodalom a jelenség több lényeges pontjára rávilágít: mindenekelőtt az etnikai pártoknak mint másodlagos külpolitikai szereplőknek az állami és nem állami szervezetekkel létrejövő transznacionális viszonyrendszerére, másodsorban az állami és nem állami szereplők bevonását a problémák megjelenítésébe, harmadsorban pedig annak a küzdőtérnek a folyamatos bővülésére, ahol ezen igényeket sikerrel lehet megjeleníteni és képviselni.

A külpolitikai érdekérvényesítés dinamikájának és a szereplők közötti viszonyok megragadására a transznacionális érdekképviseleti hálózatok működését és a nemzetközi normák intézményesülését előtérbe állító modellekre támaszkodtam és az RMDSZ külügyi tevékenységét vizsgáltam a szövetségekötés (partnerek, támogatók), a fontosabb fellépések (ügyek), valamint stratégiaváltás(ok) szempontjából, az érdekérvényesítés egymástól jól elkülöníthető korszakaiban, amelyről az alábbi táblázat ad összefoglalót.

	1990–1996	1996–2012/2014	2012/2014–2020
Belpolitika Ellenzéki/kormányzati szerep	Marginális, ellenzéki pozíció	Kormányzati időszak, megszakításokkal	Ellenzéki pozíció
Külpolitika Nemzetközi/európai színtér	Külügyi érdekvégyesítés	Puha külpolitikai képviselő	Európaizált külpolitika
Szövetségek	Magyarország, diaszpóra-szervezetek	Magyarország	Magyarország, FUEN, HHRF
Főbb ügyek	ET-tagfelvétel; magyar–román alapszerződés tárgyalásai	Státustörvény; NATO- és EU-integráció; Frunda-jelentés	Minority SafePack kezdeményezés; árnyékjelentések (ET); visszaszolgáltatási folyamat
A stratégiaváltás oka	Kormányzati integráció (pozíciók, forráselosztás); Az integráció előtérbe kerülése, az alapszerződés aláírása; Románia külföldi megítélésnek javulása; Nyugat: a kisebbségek kormányzati részvételének támogatása.		
	Belpolitikai átrendeződés: ellenzéki szerep, marginalizáció; Európai polgári kezdeményezés mint új érdekvégyesítési eszköz; Új politikai szereplők teremtette versenyhelyzet.		

1. táblázat: A külpolitikai érdekvégyesítés főbb jellemzői az RMDSZ politikájában (1990–2020)

Arra a megállapításra jutottam, hogy noha a külpolitikai érdekérvényesítésre irányuló elképzelések az RMDSZ megalakulása óta részét képezték az RMDSZ stratégiájának (programok, közzétett dokumentumok, képviselők, külföldi partnerek és fellépések), a külügyi képviselőlet mögött határozottabb, koncepciózus elképzelések és ebből következően jelentősebb fellépések akkor születtek, amikor a szövetség nem töltött be kormányzati pozíciót, és ellenzékben a román politika marginális szereplője volt. Ebből következik, hogy az RMDSZ külpolitikai stratégiáját folyamatos igazodási kényszer jellemezte egyrészt a belpolitikai viszonyokhoz, másrészt a külső szereplők stratégiáihoz.

E viszonyrendszer azonban – Magyarország támogatása ellenére – jelentősen behatárolta az RMDSZ külügyi érdekérvényesítését: elsősorban az európai intézmények és a nyugati államok részéről, amelyek a térség biztonságát és stabilitását helyezték előtérbe a kisebbségek helyzetének, hosszú távú rendezésére irányuló elképzelések helyett, másodszorban pedig a román diplomácia részéről, amely jelentős energiákat fordított a román kisebbségi rezsim modellértékű megjelenítésére, nyugati elfogadtatására.

Noha az RMDSZ külpolitikai érdekérvényesítése nem vezetett „átütő” sikerhez, abban az értelemben, hogy az erdélyi magyarok helyzetét nem sikerült a nemzetközi (európai) politika napirendjére bevinni, az adott körülményekhez képest és a rendelkezésre álló erőforrások függvényében nem lebecsülendő az a teljesítmény, melyet a szövetség különböző fellépései során felmutatott. Ehhez mindenekelőtt a külpolitikai tevékenység szervezeten belüli intézményesülésére, a külügyi kapcsolatok folyamatos építésére, az anyaállam hathatós támogatására, valamint annak a porondnak a folyamatos bővülésére volt szükség, ahol a kisebbségi sérelmek megjelenítésére lehetőségek adódtak.

Az RMDSZ fontosabb fellépéseinek tanulságait levonva megállapíthatjuk, hogy a külpolitikai tevékenység a megfogalmazott elvárásokhoz és a befektetett erőforrásokhoz képest többnyire szerényebb eredményeket hozott, mégsem tekinthető pótcselekvésnek, hanem a külpolitika logikájából következően sokkal inkább olyan tevékenységnek, amely hosszabb távú, stratégiai elképzelésekre, a körülmények figyelembevételére, szakértelemre, aktív kapcsolatokra és megspórolhatatlan aprómunkára épül. Az erdélyi magyarság sérelmeinek, problémáinak külügyi megjelenítésére irányuló erőfeszítések az érdekérvényesítés fontos eszközeinek tekinthetők, amely esetenként alkalmassá válhat egy államhatárokat átívelő kisebbségi szolidaritás kialakítására és a kisebbségi közösségek mobilizációjára, mint ahogyan a MSPI esetében láthattuk. Ennek elutasítása azonban nem várt következményekhez vezethet, mert egyrészt növeli a kiábrándultságot a kisebbségek körében, és jó eséllyel csökkenti az európai intézményekbe vetett bizalmat, másrészt aláássa azon jövőbeli kezdeményezéseket, melyek a kisebbségi problémák nemzetköziesítésére irányulnak.

TÓTH NORBERT

A VISEGRÁDI NÉGYEK
NYELVI KARTÁVAL KAPCSOLATBAN TETT
KÖTELEZETTSÉGVÁLLALÁSAI
MINT A NEMZETKÖZI SZOKÁSJOGI NORMA
AZONOSÍTÁSÁNAK LEHETSÉGES BIZONYÍTÉKAI¹

Előzetes megjegyzések

Az alábbi oldalakon alapvetően azt vizsgálom meg, hogy Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia, azaz a „visegrádi négyek” területén élő és az adott ország belső joga által ilyennek elismert nemzeti kisebbségekre vonatkozóan tett bizonyos nemzetközi jogi vállalások mennyiben hasonlítanak egymáshoz. Ennek során az Európa Tanács (ET) keretei között kidolgozott 1992. évi *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája*² (továbbiakban: Nyelvi karta) kapcsán tett egybevágó³ állami kötelezettségvállalásokat hasonlítom össze.⁴ Előzetesen feltételezem, hogy jóllehet, a vizsgált államok nemzetiségi szempontból egymástól eltérő mértékben heterogén társadalmakkal rendelkeznek, történelmi, kulturális és politikai okok és szempontok miatt egymáshoz nagyon hasonló kötelezettségeket vállaltak, és ezek végrehajtása során hasonló problémákba ütközhetnek. Ez utóbbi elemzéséhez a Nyelvi karta monitoringmechanizmusát, vagyis az ET Miniszteri Bizottsága számára benyújtott periodikus országjelentéseket, valamint a Szakértői Bizottság⁵ által azokra tekintettel kialakított véleményeit veszem alapul. Azért részesítem előnyben a Nyelvi

1 A tanulmány elkészítését a Visegrádi Alap *Visegrad Grant No.22020387, Visegrad Group Cooperation within the EU: Challenging the Rise of Euroscepticism* elnevezésű projektje támogatta.

2 Magyarországon kihirdette az 1999. évi XL. törvény.

3 Azaz mind a négy ország által elfogadott.

4 A nyelvi jogokról részletesen lásd: Nagy Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Dialóg Campus Kiadó: Budapest, 2019.

5 A részes felek által ajánlott és a Miniszteri Bizottság által kinevezett Szakértői Bizottság feladata a Nyelvi karta végrehajtásának ellenőrzése és ennek során a Miniszteri Bizottsághoz benyújtott országjelentések megvizsgálása és azokról a Miniszteri Bizottság számára jelentések készítése, illetve javaslatok megfogalmazása. Lásd a Nyelvi karta 16–17. cikkeit.

kartát más, nemzeti kisebbségek jogaira⁶ vonatkozó multilaterális nemzetközi szerződésekkel, így például az 1995. évi *A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezménnyel* (továbbiakban: Kisebbségvédelmi keretegyezmény) szemben, mert az előbbi esetében az egyezmény nem a maga egészében kötelezi a részes feleket, ugyanis annak egy részét az államok saját preferenciáikat követve formálhatják saját kötelezettségvállalásaikká (erről lásd *infra*). Ez az ún. *à la carte* megoldás ennél fogva rámutathat az adott ország nemzeti kisebbségek védelmét célzó és számára még elfogadható szintjének sarokköveire. Munkám során elsősorban az összehasonlító jogi módszerre, a nemzetközi szerződések értelmezésének eszközeire,⁸ valamint a releváns szakirodalom eredményeire építetek. A tanulmány reményeim szerint választ ad arra a V4-ekkel kapcsolatos feltételezésre is,⁹ hogy a visegrádi együttműködés eleve nem lehet alkalmas fóruma a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos problémák menedzselésének, mivel a formációban részt vevő államok között túl nagy a véleménykülönbség a kisebbségi problematika jelentőségét illetően. Emellett, mivel az államok nemzetközi szerződésekre tekintettel realizált aktusai a nemzetközi szokásjogi norma objektív és szubjektív eleme létezésének bizonyítékául is szolgálhatnak,¹⁰ tanulmányom egy apró lépés lehet a nemzeti kisebbségekre vonatkozó nemzetközi szokásjogi szabályok azonosításához vezető hosszadalmas és nehézkes úton.¹¹

-
- 6 Igaz, a Nyelvi karta nem kisebbségi nyelvi jogokat biztosít, illetve véd, hanem magukat a regionális vagy kisebbségi nyelveket. Lásd: Kardos Gábor: Mérlegen a Nyelvi Charta. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (3). 33–41, itt: 33.
- 7 Magyarországon kihirdette az 1999. évi XXXIV. törvény.
- 8 Ebben a kérdésben a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény 31–33. cikkeiben megfogalmazott értelmezési módszereket veszem alapul részben azért, mert a Nemzetközi Bíróság releváns esetjoga alapján azok megfeleltethetők a nemzetközi szokásjog vonatkozó szabályainak is, másrészt pedig a hivatkozott 1969. évi bécsi egyezménynek valamennyi visegrádi ország részese, így az nemcsak szokásjogi, hanem szerződéses szabályként is kötelezi azokat. A nemzetközi szerződések értelmezésének eszerint általános szabályai (nyelvtani, logikai, és célkutató értelmezés) és kiegészítő eszközei (*travaux préparatoires*, illetve történeti értelmezés) vannak, továbbá külön szabályok vonatkoznak a több nyelven hitelesített, de egymástól eltérő szövegváltozatok értelmezésére.
- 9 Lásd ezzel kapcsolatban például: Peter Weiss: *Szomszédságban. Nemzeti érdek és felelősség a szlovák külpolitikában*. Kalligram: Pozsony, 2013. 76–78.
- 10 Lásd ezzel kapcsolatban a Nemzetközi Jogi Bizottságnak a nemzetközi szokásjog azonosítására vonatkozó következtetései tervezetének 6. és 10. cikkeit.
- 11 Ezekkel kapcsolatban lásd: Tóth Norbert: A „nemzeti kisebbség” fogalmi elemei a nemzetközi szokásjogban: a szokásjogi norma azonosításának lehetősége. In: Béli Gábor – Kis Kelemen Bence – Mohay Ágoston – Szalayné Sándor Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó: Pécs, 2018. 189–204.; valamint Tóth Norbert: Kétoldalú szerződésekben ismétlődő szabályok, mint a nem kétoldalú szokásjogi norma azonosításának lehetséges bizonyítékai – különös figyelemmel a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződésekre. In: Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. A kisebbségvédelem kérdései a kétoldalú szerződésekben*. Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan Kiadó: Budapest, 2021. 47–80.

Nemzeti kisebbségek a visegrádi államokban

A visegrádi államok közül, legalábbis a legfrissebb népszámlálási adatok¹² alapján a leg-homogénebb országnak Lengyelország minősül, ahol a statisztikai adatok körülbelül 97%-os lengyel többséget mutatnak.¹³ Magyarországon a 2011-es adatok szerint ez az arány alacsonyabb, csaknem 84%, ugyanakkor közel másfélmillió ember megtagadta a választást erre a kérdésre.¹⁴ Szlovákiában ugyanilyen a többségi nemzet részaránya, ugyanis a lakosság körülbelül 84%-a tartozik a többségi nemzethez,¹⁵ Csehországban viszont a népesség alig 57%-a vallotta magát kizárólag cseh nemzetiségűnek, míg a lakosság fennmaradó jelentős méretű része vagy valamelyik nemzeti kisebbség tagjaként határozta meg magát, esetleg nem nyilatkozott nemzeti hovatartozásáról.¹⁶ Utóbbi ország kapcsán fontos megjegyezni, hogy jó eséllyel a morva identitás, illetve a nemzeti hovatartozás bevallásának fakultatív jellege lehetnek a legfontosabb, bár kétségtávol nem kizárólagos okai annak, hogy a népszámlálási adatok ilyen nagyfokú heterogenitást mutatnak az országban.¹⁷

Érdekesség, hogy a V4 országai közül csak Csehországban és Szlovákiában rendelkeznek kivétel nélkül nemzeti kisebbségi jogállással a többi visegrádi ország többségi nemzetrészei, míg Magyarországon a csehek, Lengyelországban pedig a magyarok nem minősülnek „bevett” nemzetiségnek, amelynek elsősorban a magyarországi csehek és a lengyelországi magyarok összlakossághoz képesti elenyésző aránya lehet az oka. Szlovákiában a magyar közösség minősül a legjelentősebb lélekszámú kisebbségnek a maga 7,75%-os országos részesedésével, a cseh közösség körülbelül fél %-ot, a szlovákiai lengyelek arányszáma viszont a 0,1%-ot sem éri el a 2021-es népszámlálás adatai alapján.¹⁸ Ezzel szemben Csehországban a szlovák közösség minősül a legnagyobb méretű, igaz ezzel együtt is 1%

12 Kézirat lezárva: 2022. szeptember 15-én.

13 Minority Rights Group International: Poland. *Minority Rights web*, 2018. július. Letöltés helye: <https://minorityrights.org>; letöltés ideje: 2022. 08. 22.

14 Központi Statisztikai Hivatal: *2011. évi népszámlálás. 3. Országos adatok*. Budapest, 2013. 65. A Magyarországon élő nemzetiségekre (nemzeti kisebbségekre) és jogi helyzetükre vonatkozóan részletesen lásd például: Dobos Balázs: *A kisebbség joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988–2006)*. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2011.; Bindorffer Györgyi: *Kisebbség, politika, kisebbségpolitika. Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiája Magyarországon*. Gondolat Kiadó – MTA Szociológiai Kutatóintézet: Budapest, 2011.; Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Osiris Kiadó: Budapest, 2014.

15 Statistical Office of the Slovak Republic: *2021 Population and Housing Census. Structure of population by ethnicity in the Slovak Republic at 1. 1. 2021*. Letöltés helye: www.scitanie.sk; letöltés ideje: 2022. 08. 22.

16 Czech Statistical Office: *Ethnicity. Census 2021*. Letöltés helye: www.czso.cz; letöltés ideje: 2022. 08. 02.

17 Lásd ezzel kapcsolatban: ACFC/SR/IV(2014)011. *Fourth Report Submitted by the Czech Republic Pursuant to Article 25, Paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*. 2014. július 29. 27–29.

18 Statistical Office of the Slovak Republic, 2021. 2021 Population and Housing Census, i.m.

alatt maradó elismert közösségnek, a lengyelek részaránya pedig 0,1-0,2%-os, a csehországi magyarok pedig a rendszerváltás óta jelentős méretű létszámfogyást elszenvedve, statisztikailag csak alig kimutathatók.¹⁹ A Lengyelországban élő nemzeti kisebbségek közül a németek minősülnek a legnagyobb létszámúnak (0,5%),²⁰ a csehek és szlovákok aránya ezzel szemben rendkívül csekély.²¹ Végül Magyarországon a cigány közösség minősül a legnagyobb méretűnek (3%), a szlovák kisebbség viszont a harmadik legnagyobbnak számít (0,3%), a lengyelek (0,08%) pedig a legkisebb létszámú hazai közösségekhez tartoznak.²² A „legvisegrádibb” ország mindezek alapján Szlovákia, ahol a legnagyobb arányban élnek a többi V4-ország többségi nemzeteihez tartozók. A „legvisegrádibb” nemzeti kisebbségek pedig a cigányok,²³ a németek és a ruszinok, amelyek mind a négy országban kisebbségi közösségeként vannak elismerve.

A Nyelvi kartát és a Kisebbségvédelmi keretegyezményt is Magyarország ratifikálta a legkorábban a visegrádiak közül, mindkettőt már 1995-ben és mindkettőnek eredeti aláírója is volt.²⁴ Lengyelország és Szlovákia szintén eredeti aláírók voltak, míg Csehország néhány hónappal később szignálta ezt a szerződést.²⁵ Mind a négy ország részesévé vált a Kisebbségvédelmi keretegyezménynek már 2004 előtt, ugyanis ez az uniós csatlakozásuk egyik előfeltétele is volt.²⁶ A Nyelvi kartát ezzel szemben Csehország és Lengyelország már országuk uniós csatlakozása után, míg Szlovákia korábban, igaz nem eredeti aláíróként, és a Magyar Koalíció Pártja kormánypárttá válása miatt és ráhatására²⁷ ratifikálta.²⁸ A Kisebbségvédelmi keretegyezménynek jelenleg²⁹ is több részes állama van (39), mint a Nyelvi kartának (25), előbbi nagyobb népszerűségének okai között az Európai Unió

19 Czech Statistical Office, 2021. Ethnicity, i.m.

20 Ennél többen vallják magukat sziléziainak, akiket Lengyelország nem ismer el kisebbségnek. Halász Iván: *Regionalizmus, kisebbségek, önkormányzatok*. Szent István Társulat: Budapest, 2008. 68–70. illetve Illés Pál Attila: Lengyelország. In: Mészáros Andor – Illés Pál Attila – Halász Iván: *A visegrádi országok a rendszerváltás után*. Szent István Társulat: Budapest, 2008. 121.

21 ACFC/SR/IV(2019)001. *Fourth Report submitted by Poland pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*. 2019. április 9. 8–9.

22 Központi Statisztikai Hivatal: 2011. évi népszámlálás. 3. Országos adatok. Budapest 2013. 21.

23 A romákat a szakirodalomban szerzők nevezték már „Európa kisebbségének” is. Vö: Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *Európa kisebbsége. A roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2005. 209.

24 Council of Europe: Chart of signatures and ratifications of Treaty 148. 1998. március 1.; valamint Council of Europe: *Details of Treaty No. 157*. 1998. február 1. Letöltés helye: www.coe.int; letöltés ideje: 2022. 08. 22.

25 Council of Europe, 1998. Details of Treaty No. 157, i.m.

26 Vizi Balázs: *Európai kaleidoszkóp. Az Európai Unió és a kisebbségek*. L'Harmattan: Budapest, 2013. 53.

27 Varga Csilla: A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája monitoring mechanizmusa. *Pro Minoritate*, 2020. ősz. 31–42, itt: 33.

28 Council of Europe, 1998. Chart of signatures and ratifications of Treaty 148, i.m.; Halász Iván: A nemzetiségi kérdés alkotmányjogi szabályozása Csehszlovákiában és utódállamaiban. In: Gyurcsík Iván: *Gyönyör József-émlékkötet. „Lesz-e végre igazi hazánk?”* Méry Ratio Kiadó – Kisebbségért Pro Minoritate Alapítvány: Somorja – Budapest, 2022. 102.

29 2022. szeptember 1-jén.

„támogatása” mellett annak „kötségvetésbarátabb”³⁰ volta és a kevesebb, valamint „puhább”³¹ szerződéses kötelezettség húzódhat meg.

Közismert, hogy a Nyelvi karta nem igazán szerencsés módon, ún. *à la carte* megoldást alkalmaz, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy a szerződésben részes államok nem kötelesek annak minden rendelkezését magukra nézve kötelezően elismerni. Nem kétséges, hogy ez eleve gyengíti annak határfokát, másrészt azzal a következménnyel is jár, hogy a karta az egyes részes államokra egymástól eltérő kötelezettségeket keletkeztet. A III. rész rendelkezései közül minden ország köteles legalább harmincöt bekezdést és/vagy pontot megjelölni a Nyelvi karta ratifikációjakor az adott regionális vagy kisebbségi nyelvre vonatkozóan a lehetséges kilencvennyolc közül.³² A visegrádi országok közül Lengyelország vállalta a legkevesebb, harminchét kötelezettséget, igaz, azt tizenkilenc nyelvre alkalmazza.³³ Csehország összesen negyvennyolc rendelkezést tekint magára nézve kötelezőnek, de ezek közül csak harminckettőt alkalmaz mindkét, a ratifikációkor megjelölt nyelvre,³⁴ míg külön a lengyelre további tizenegyet, a szlovákra pedig öt külön kötelezettséget fogadott el.³⁵ Szlovákia ötvenhárom, végül Magyarország összesen ötvenhét kötelezettséget választott ki saját magára nézve kötelezőnek. Utóbbi viszont a Csehország kapcsán már megismert megoldáshoz hasonlóan, csak harminckilencet fogad el valamennyi kisebbségi nyelvként elismert nyelvre, míg további hármat a beás és a romani kivételével valamennyire, kettőt csak e két utóbbira. További hatot kizárólag a romanira, egyet a beásra, és újabb hármat a romani kivételével minden további nyelvvel kapcsolatban elismert hazánk.³⁶ Ennek a megoldásnak az az egyik oka, hogy Magyarország eredetileg csak a német, szlovén, horvát, szerb, román és szlovák nyelvekre vonatkozóan tett vállalásokat, amelyeket a romani és a beás nyelvekkel kapcsolatban megfogalmazott „pótvállalásokkal” toldott meg 2008-ban.³⁷ Érdekesség, hogy a Magyarország által megjelölt két cigány nyelv közül a romani a V4 államai közül

30 A nyelvi vállalásoknak érthető és esetenként komolyabb költségvonzata van, a tisztán kisebbségpolitikai természetű kötelezettségekhez képest. Így például a kisebbségek számára óriási könnyítést jelentő, a bírósági peres és nemperes eljárások során biztosított teljes nyelvhasználatot eleve csak nagyon kevés részes állam vállalta, a V4-országok közül például egyik sem, még a kisebbségeket védő szabályaira nagyon büszke Magyarország sem, annak jelentős személyi- és költségvonzata miatt.

31 Kardos Gábor: *Kisebbségek: konfliktusok és garanciák*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2007. 105.

32 Bár van olyan vélekedés, amely szerint a III. részben ennél kevesebb, hatvannyolc vállalás van csupán, véleményem szerint a bekezdésekben, albekezdésekben, pontokban megfogalmazott lehetséges kötelezettségeket egymástól elkülönítve kell figyelembe venni. Az ettől eltérő véleményekről lásd: Varga, 2020. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája, i.m. 32.

33 Council of Europe: *Concerning a given treaty. Reservations and Declarations for Treaty No.148 – European Charter for Regional or Minority Languages (ETS No. 148)*. 2022. Letöltés helye: www.coe.int; letöltés ideje: 2022. 08. 27.

34 A lengyel és szlovák nyelvekre.

35 Council of Europe, 2022. Concerning a given treaty, i.m.

36 Uo.

37 Uo.

további kettőben, Lengyelországban és Szlovákiában is a karta hatálya alá tartozik, addig a beás nyelvet valamennyi kartában részes fél közül egyedül Magyarország tekinti olyan kisebbségi nyelvnek, amelyet a Nyelvi karta alapján állami kötelezettségvállalásokkal is védeni kíván.³⁸ A következő oldalakon a nyelvhasználat egyes fontosabb területein hasonlítom össze a visegrádi országok által a karta alapján tett kötelezettségvállalásokat.

Kötelezettségvállalások a Nyelvi karta alapján

Oktatás

Az oktatás területén tett vállalások meglehetősen nagy szórást mutatnak. A teljes egyetértéssel elfogadott kötelezettségek közé tartozik az a rendelkezés, amelynek értelmében a részes felek *„intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy biztosítsák annak a történelemnek és kultúrának az oktatását, amelyet a regionális vagy kisebbségi nyelvek hordoznak.”*³⁹ Magyarország gyakorlata összhangban van ezzel a rendelkezéssel,⁴⁰ Csehország a szlovák nyelvet illetően igen, míg a lengyel kapcsán csak részben,⁴¹ Lengyelország viszont a csehek esetében nem, a szlovák esetében csak részben felel meg neki, míg a többi elismert regionális vagy kisebbségi nyelv esetében is hasonlóan vegyes a kép.⁴² Szlovákiában pedig, ahol ez a vállalás kizárólag a romani, a ruszin és az ukrán nyelvek esetében teljesül legalább részben, a többi kapcsán nem vagy csak vitathatóan hajtják végre azt a szlovák szervek.⁴³ Ehhez hasonló⁴⁴ támogatás övezi a vizsgált országokban azt a vállalat, amelynek értelmében az anyanyelvi oktatásban részt vevő pedagógusok alap- és továbbképzését a V4 tagjai biztosítják saját területükön. Szlovákia ezt csak a magyar nyelv esetében teljesíti maradék nélkül, míg a ruszin, az ukrán és a romani esetében csupán részben.⁴⁵ Csehország esetében

38 Uo.

39 Lásd a Nyelvi karta 8. cikk (1) bekezdésének g) pontját.

40 European Charter for Regional or Minority Languages (ECRML): CM(2019)86. *Seventh report of the Committee of Experts in respect of Hungary*. 2018. november 21.

41 European Charter for Regional or Minority Languages (ECRML): CM(2019)73. *Fourth report of the Committee of Experts in respect of the Czech Republic*. 2018. november 23.

42 Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages: MIN-LANG (2021) 15. *Third Evaluation Report on Poland*. 2021. szeptember 30.

43 European Charter for Regional or Minority Languages (ECRML): CM(2019)126. *Fifth report of the Committee of Experts in respect of the Slovak Republic*. 2019. március 22.

44 Ezt egyedül Csehország és kizárólag Szlovákia kapcsán nem ígérte meg, amelynek nyilván az lehet az oka, hogy a gyakorlatban nem okoz nagy nehézséget kvalifikált szlovák nyelvű pedagógust találni az országban.

45 ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

ezzel nincs gond,⁴⁶ Magyarország viszont csak részben teljesíti azt,⁴⁷ Lengyelország viszont egyáltalán nem.⁴⁸ Az oktatás területén vállalható kötelezettségek közül még a regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatását felügyelő szervek létrehozásának kötelezettsége élvezi a V4 teljes támogatottságát, legalábbis elvben, mivel Szlovákia ezt csak részben teljesíti,⁴⁹ Csehország ellenben teljes mértékben,⁵⁰ Magyarország⁵¹ és Lengyelország⁵² viszont egyáltalán nem. A kép teljessé tétele érdekében meg kell említeni, hogy formálisan ugyan nem visegrádi vállalat, de a karta szövegének logikai értelmezésével kijelenthető, hogy valamennyi⁵³ V4-ország⁵⁴ kötelezte magát arra, hogy elérhetővé teszi az iskolaelőkészítő, az alapfokú, valamint a középfokú oktatást az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken. Erről elmondható, hogy míg Szlovákia⁵⁵ és Csehország igen,⁵⁶ addig Lengyelország csak a litván nyelv esetében felel meg ennek a vállalatának,⁵⁷ Magyarország pedig csak meghatározott nyelvek esetében tanúsít szerződéskonform magatartást.⁵⁸

Igazságszolgáltatás és közigazgatás

Talán az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szférái minősülnek a kisebbségi nyelvhasználati lehetőségek szempontjából a legkedvezőtlenebbeknek, legalábbis ami a V4-államokat illeti. Ez az állítás azonban valamelyest korrekcióra szorul, ugyanis a „visegrádiak”, bár kétségtől nem ezeken a területeken vállalták a legtöbb kötelezettséget, de Lengyelország kivételével, nem is zárkoznak el teljesen azoktól.⁵⁹

46 ECRML, 2018. CM(2019)73, i.m.

47 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.

48 Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.

49 ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

50 ECRML, 2018. CM(2019)73, i.m.

51 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.

52 Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.

53 Az adott szerződéshelyek vonatkozásában Magyarország az egyetlen kivétel, Budapest viszont egy későbbi bekezdés elfogadásával nagyjából olyan helyzetet idézett elő jogi értelemben, amellyel „felzárkózott” a másik három ország mellé a konkrét vállalatokat illetően.

54 Igaz, Csehország csak a lengyel nyelvre vonatkozóan tett ilyen vállalat.

55 ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

56 ECRML, 2018. CM(2019)73, i.m.

57 Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.

58 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.

59 Így Csehországban, Szlovákiában és Magyarországon a büntetőeljárásokban, a polgári peres és nemperes eljárásokban, valamint a közigazgatási perekben a terheltnek, illetve a félnek joga van regionális vagy kisebbségi nyelve használatára külön költségvonzat nélkül, pusztán a Nyelvi karta alapján tett vállalatok alapján.

Ami az igazságszolgáltatást illeti, legkésőbb a Nyelvi karta ratifikációjakor valamennyien elfogadták, hogy nem minősítik a saját területükön készült jogi okmányokat pusztán azon az alapon érvénytelennek, hogy azok regionális vagy kisebbségi nyelven készültek. A Szakértői Bizottság állásfoglalásai alapján ezzel a vállalással kapcsolatban egyik országban sem merülnek fel nehézségek,⁶⁰ ugyanakkor például Szlovákiában egy 2020-ban indult földhivatali eljárásban egy kétnyelvű, magyar–szlovák magánjogi szerződés magyar nyelvű szövege okozott problémát, amennyiben a dokumentum kétnyelvűsége ellenére a Dunaszerdahelyi Járási Hivatal annak hivatalos szlovák nyelvű fordítását kérte az érintettektől.⁶¹

A tágabb értelemben vett közigazgatás területén három olyan kötelezettségvállalás van, amelyet valamennyi visegrádi ország elfogadott. Eszerint az olyan helyi vagy regionális hatóságokkal való kapcsolattartásban, amelyek illetékességi területén jelentősebb számú regionális vagy kisebbségi nyelvet használó polgár él,⁶² e személyek kérelmeiket ezeken a nyelveken is benyújthatják. Szlovákiában ez a vállalás kizárólag a cseh nyelv esetében érvényesül maradéktalanul, míg a többiek vonatkozásában csak részben vagy egyáltalán nem.⁶³ Magyarországon is hasonló a helyzet, ahol a Szakértői Bizottság álláspontja szerint csak a szlovén nyelv esetében hajtják végre ezt a kötelezettséget, míg a többiek esetében a vállalás csak formálisan hatályosul.⁶⁴ Csehországban a szlovák nyelv esetében igen, míg a lengyel kapcsán csak részben valósul meg ennek a kötelezettségnek a teljesítése.⁶⁵ Ismét csak Lengyelországban a legrosszabb a helyzet a végrehajtás szempontjából, itt ugyanis ez a kötelezettségvállalás sem hatályosul a gyakorlatban.⁶⁶ Ugyancsak vállalták a V4 államai, hogy megengedik és/vagy bátorítják a helyi és regionális önkormányzatok illetékességi területén a helynevek regionális vagy kisebbségi nyelveken történő használatát, ez azonban a gyakorlatban nem, vagy csak részben, esetleg formálisan teljesül.⁶⁷ Ezzel szemben a családnevek regionális vagy kisebbségi nyelveken való használatára vonatkozó és a Nyelvi karta alapján vállalt kötelezettség nem vet fel problémákat a gyakorlatban, legalábbis a Szakértői Bizottság véleménye szerint.⁶⁸

60 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.; Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.; ECRML, 2018. CM(2019)73, i.m.; ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

61 Kállay András – Mészáros András – Öry Péter – Szabó Olga: *A felvidéki magyar közösség anyanyelvhasználatát szabályozó jogszabályok és érvényesülésük áttekintése. Kárpát-medencei magyar kisebbségjogi kalauz.* BGA Zrt. – NPKI: Budapest, 2022. 50–51.

62 A Nyelvi karta egészen pontosan úgy fogalmaz, hogy „melyek területén a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók száma az alábbi intézkedéseket indokolja.” (10. cikk [2] bekezdés).

63 ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

64 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.

65 ECRML, 2018. CM(2019)73, i.m.

66 Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.

67 Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.; ECRML, 2018. CM(2019)73, i.m.; ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.; ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

68 Uo.

Média

A tömegtájékoztatás területén sem találkozhatunk igazán erőteljes „közös” vállalatokkal. A visegrádi országok kötelezettségvállalásai nem terjednek ki a regionális vagy kisebbségi nyelveken sugárzó rádió- és televíziócsatornák létrehozására és fenntartására, esetleg ezek támogatására, az országcsoporthoz államai ugyanis csak bátorítják, illetve megkönnyítik az ilyen nyelveken műsorok sugárzását és műalkotások készítését. A nyomtatott sajtó kapcsán valamivel talán jobb a helyzet, itt ugyanis a vállalatok kiterjednek legalább egy ilyen orgánum létesítésének és működtetésének a támogatására is. Szlovákiában ezek a kötelezettségek a cseh nyelv esetében, és a közmédiát illetően teljesülnek, a magyar, a romani, a ruszin és az ukrán esetében csak részben, a többi nyelvnél viszont inkább nem hatályosulnak.⁶⁹ Magyarországon az elektronikus média esetében csak részben teljesülnek a kapcsolódó vállalatok, a kisebbségi nyelvű sajtó vonatkozásában viszont általában megvalósulnak a vállalatok.⁷⁰ Talán Csehországban a legjobb a helyzet ebből a szempontból, ahol a kisebbségi nyelvű médiával kapcsolatban tett vállalatok többnyire hatályosulnak a gyakorlatban, érdekesség, hogy itt viszont a szlovák nyelvű nyomtatott sajtó esetében merülnek fel inkább hiányosságok.⁷¹ Lengyelországban ezzel szemben csak a német, a kasub, a belorusz, a lemkó, az ukrán és a szlovák nyelvek esetében találunk olyan médiával kapcsolatos kötelezettségvállalásokat, amelyek legalább részben teljesülnek.⁷²

Kultúra

A kultúra területén a többihez képest valamivel több „közös” vállalatot tettek a felek. Ezek közül a Szakértői Bizottság álláspontja szerint a visegrádi államok a gyakorlatban „bátorítják a regionális vagy kisebbségi nyelveken történő önkifejezést, valamint az ilyen kezdeményezéseket, és elősegítik az ezeken a nyelveken készült műalkotások megismerésének különböző módjait.”⁷³ Kivételt képez ez alól Magyarország, amely a német nyelv esetében csak részben,⁷⁴ valamint Lengyelország, amely a tatár nyelv kapcsán egyáltalán nem teljesíti a Nyelvi kartából fakadó kötelezettségeit.⁷⁵ Valamelyest hasonló a helyzet a kisebbségi nyelvhasználók képviselőinek a kulturális programok tervezésében való részvétele állami

69 ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

70 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.

71 ECRML, 2018. CM(2019)73, i.m.

72 Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.

73 Lásd a Nyelvi karta 12. cikk (1) bekezdésének a) pontját.

74 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.

75 Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.

támogatását illetően is azzal, hogy itt jószerivel csak Lengyelország esetében merülnek fel nehézségek a gyakorlati végrehajtásban.⁷⁶ A kisebbségi nyelvek használóihoz kapcsolódó közgyűjtemények esetén is viszonylag jó a helyzet, itt problémát egyedül a szlovákiai lengyelek támogatásánál talált a Szakértői Bizottság.⁷⁷ Többnyire teljesül ezenfelül a részes államok kulturális tevékenység támogatására vonatkozó azon kötelezettsége is, amely az adott nyelv vagy nyelvek hagyományos területein kívüli régiókban működő szervezetek támogatását célozzák. Megjegyzendő, hogy ebben a kérdésben Magyarországnak a beás nyelv vonatkozásában vannak hiányosságai.⁷⁸ Végül a felek azt is vállalták, hogy a külföldi országokat célzó kulturális politikájukban, lényegében külpolitikájuk részeként, biztosítják azoknak a kultúráknak a szerepeltetését, részvételét is, amelyeket az érintett kisebbségi nyelvek hordoznak. Ebben a körben találkozhatunk a legtöbb problémával, már ami a kultúra területét illeti. Csehország például csak a csehországi szlovák kultúra esetében teljesíti ezt a kötelezettségét, a lengyel esetében nem.⁷⁹ Magyarországon is csak részben teljesül ez a vállalás, sok esetben pedig nem tudott egyértelmű álláspontra helyezkedni a Szakértői Bizottság.⁸⁰ Lengyelországban ennél is több probléma merül fel a gyakorlatban, vannak kisebbségi kultúrák, amelyek egyáltalán nem jelennek meg a külföldre irányuló lengyel kultúrpolitikában.⁸¹ Talán Szlovákiában a legjobb a helyzet ebben a körben, legalábbis a Szakértői Bizottság szerint, viszont itt is vannak hiányosságok, például a ruszin kultúra kapcsán.⁸²

Gazdaság, társadalmi élet, határon túli cserekapcsolatok

A visegrádi államok vállalták, hogy fellépnek az olyan, a gazdasági élet vagy a társadalmi érintkezés területén esetlegesen tapasztalható gyakorlatok ellen, amelyek elbátorítanak az érintetteket attól, hogy nyelvüket használják. A Szakértői Bizottság álláspontja szerint ebben a kérdésben nem merülnek fel gyakorlati problémák a négy országban.⁸³ Nem így a határon átvelő együttműködés területén, amelynek lényege az volna, hogy a területi államok megkönnyítik, elősegítik, illetve támogatják az olyan országok nyelvhasználóival, illetve hatóságaival való kapcsolattartást és együttműködést, különösen az oktatás és

76 Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.

77 ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

78 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.

79 ECRML, 2018. CM(2019)73, i.m.

80 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.

81 Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.

82 ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

83 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.; ECRML, 2018. CM(2019)73, i.m.; Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.; ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

a kultúra területén, ahol az adott nyelvet szintén használják.⁸⁴ A rendelkezésre álló információk alapján ezek a kötelezettségek nem teljesülnek Magyarországon a beás és a romani nyelveket illetően,⁸⁵ Szlovákiában csak részben hatályosulnak a romani vonatkozásában és egyáltalán nem a ruszin esetében,⁸⁶ Lengyelországban pedig különösen a tatár, a jiddis és a karaita esetében tapasztalhatók komoly hiányosságok.⁸⁷

Konklúziók

A visegrádi államok a Nyelvi karta III. részében felsorolt lehetséges kilencvennyolc kötelezettség közül külön-külön összesen nyolcvanegyvet vállaltak, amelyből azonban csak húsz minősül „közösnek”, azaz olyannak, amelyet mind a négy ország elfogadott magára nézve kötelezőnek. Önmagában ez a tény is mutatja, hogy az érintett államok között viszonylag alacsony a kohézió a kisebbségekre vonatkozó hivatalos politikákat és megközelítéseket illetően. Ennek egyik oka feltehetően az lehet, hogy ezek a társadalmak különböznek egymástól az etnikai-nyelvi homogenitást tekintve, így nyilvánvalóan nem lehet ugyanolyan jelentősége a „kisebbségi kérdésnek” Lengyelországban, mint például Szlovákiában. Szerepet játszhatnak emellett történelmi félelmek is, a V4 országainak egy része vélhetően úgy gondolja, hogy az etnikai-nyelvi szempontok hangsúlyozása veszélyeztetheti államának területi épségét, a határok állandóságát és emiatt igyekszik nem kiemelten kezelni ezeket az ügyeket. Teljesen ignorálni ezt azonban nem lehet természetesen, ugyanis mind a négy ország tagja az Európai Uniónak és az európai integráció során, az ún. 1993. évi koppenhágai kritériumok szerint a „*kisebbségek védelmének tiszteletben tartása*” (sic!)⁸⁸ csatlakozási feltétel volt. Ennek megfelelően a visegrádi államok részesévé váltak a Kisebbségvédelmi keretegyezménynek, ami uniós tagságuk előzetes követelménye is volt, a Nyelvi kartát azonban az EU nem jelölte meg a csatlakozás előfeltételeként,⁸⁹ valószínűleg a három balti állam orosz nyelv miatti ellenkezése és ellenérzései okán.⁹⁰ Ennek ellenére

84 Lásd a Nyelvi karta 14. cikkének a-b) pontjait.

85 ECRML, 2018. CM(2019)86, i.m.

86 ECRML, 2019. CM(2019)126, i.m.

87 Committee of Experts of the ECRML, 2021. MIN-LANG (2021) 15, i.m.

88 Az Európai Tanács 1993. június 21-22-ei ülésén elfogadott következtetései azon kevés, érdemi (igaz inkább csak politikai) kötelezettséget keletkeztető nemzetközi dokumentumok közé tartozik, amelyben nem a „*kisebbségekhez tartozó személyekről*”, hanem a „*kisebbségek védelméről*” esik szó. European Council in Copenhagen: *Conclusions of the Presidency*. SN 180/1/93 REV 1. 1993. június 21–22. 7. A. iii.)

89 Kardos Gábor: A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája. In: Gyeney Laura (szerk.): *Kisebbségvédelem Európában. Kisebbségvédelmi alapismeretek*. Kisebbségi Jogvédő Intézet: Budapest, 2015. 24–35, itt: 30.

90 Kardos Gábor: Kisebbségi nyelvi charta: sajátos vonások és gyakorlati problémák. *Kisebbségvédelem Európában: geopolitika és korszellem*. *Fundamentum*, 2019. 23 (1–2). 5–13, itt: 9.

mind a négy ország ratifikálta azt, igaz voltak, akik ezt nem siették el (lásd *supra*). Ez utóbbi fejlemény (ti. a Nyelvi karta jelentős nemzetközi politikai nyomás nélkül történt elfogadása) némiképp talán árnyalja a V4-országok kisebbségekre vonatkozó politikája, bel- és külpolitikai prioritásrendszerben elfoglalt helye közötti különbségek kapcsán tett iménti megállapításomat. Amennyiben a maga egészében tekintjük át a „visegrádiak” Nyelvi karta alapján tett húsz, egymással átfedésben lévő vállalt kötelezettségét, azt mondhatjuk, hogy a nyelvileg leghomogénebb Lengyelország számára a legkevésbé fontos a kisebbségek jogvédelme, míg Szlovákiának társadalmi sokszínűsége⁹¹ miatt ez lényegesen fontosabb szempont, különösen akkor, ha az országban élő nemzetiségek, köztük elsősorban a magyarok érdemben tudják befolyásolni a politikai folyamatokat. Csehország a vállalásait többnyire teljesíti, Magyarország pedig közismerten az egyik legfontosabb nemzetközi „szószólója” a kisebbségek védelmének. Ez utóbbi miatt is meglepő, hogy azért hazánkkal kapcsolatban viszonylag jelentős, kritikai észrevételt tett a Szakértői Bizottság. Véleményem szerint ezek nagy része annak „köszönhető”, hogy a nyelvileg nagyon homogén Magyarország, amely e tekintetben inkább Lengyelországhoz hasonlít, a karta ratifikációja után több mint egy évtizeddel két újabb nyelv védelmére (romani és beás) is kiterjesztette bizonyos kötelezettségvállalásait. Tette ezt úgy, hogy a kutatások alapján a magyarországi cigányság több mint 70%-a magyar anyanyelvű volt már 1971-ben, és azóta ez az arány csak tovább nőtt,⁹² 2003-ra például 86,9%-ra.⁹³ A Magyarországgal kapcsolatos legtöbb hiányosság pedig e két nyelv kapcsán jelentkezik, ehhez hasonlóan, a többi visegrádi ország esetében is általában a kisebb nyelvi közösségek esetében merülnek fel a problémák. Talán egy olyan megállapítás is megköszönhető, hogy a nemzeti kisebbségek ügyeivel kapcsolatosan határozottan támogató magyar álláspont oka elsődlegesen a külföldi magyarok, és kevésbé a Magyarország területén élő nemzetiségek léte. Utóbbi hiányában a magyar álláspont jó eséllyel közelebb állna a lengyelhez a kisebbségeket érintő kérdésekben, igaz, ez csak spekuláció.

Összességében – a nemzetközi szokásjogi normaképződésre is figyelemmel, ahol nemcsak a kötelezettségek elfogadása, hanem azok végrehajtása is lényeges szempont – azt lehet elmondani, hogy mindössze három olyan kötelezettségvállalás létezik ebben a körben, amelynek kapcsán nem merülnek fel jelentős gyakorlati nehézségek. Egyrészt ilyennek minősül, hogy a kisebbségi nyelveken készült dokumentumokat pusztán ezen az alapon a bíróságok és hatóságok nem tekintik érvénytelennek. Ezen kívül a család- és utónevek kisebbségi nyelven történő hivatalos szerepeltetését (például az anyakönyvekben) is

91 Halász, 2008. Regionalizmus, i.m. 55.

92 Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története*. Osiris Kiadó: Budapest, 2009. 281–282.

93 Kemény István – Jankó Béla: A 2003. évi cigány felmérésről. In: Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2003. 19.

viszonylag gond nélkül végrehajtották. Végül a gazdasági életben, a Szakértői Bizottság legalábbis így találta, a felek fellépnek az olyan gyakorlatokkal szemben, amelyek elbátorítanak az érintetteket nyelvük használatától. Ez utóbbi vállalásnál, vélhetően sok érintett nem osztja maradék nélkül az Európa Tanács monitoringszervének optimista hozzáállását. Véggövetkeztetésként az állapítható meg, hogy a kisebbségek védelme mind a négy országban létezik ugyan, viszont a tagállamok ezzel kapcsolatban eltérő prioritásai és céljai miatt az jó eséllyel soha nem kerül az első számú „visegrádi” ügyek közé.⁹⁴

94 Magyarország visegrádi együttműködésben játszott szerepéről lásd: Gazdag Ferenc: *Három évtized magyar külpolitikája (1989–2018)*. Ludovika Egyetemi Kiadó: Budapest, 2021.

KOVÁLY KATALIN – FERENC VIKTÓRIA

KÉKGALLÉROS UKRÁN MUNKAVÁLLALÓK MAGYARORSZÁGON: EGY EMPIRIKUS KUTATÁS EREDMÉNYEI

A magyarországi munkaerőpiacot évek óta sújtja a munkaerőhiány problémája. Ezzel párhuzamosan a visegrádi országok számára felértékelődött Ukrajna szerepe potenciális munkaerőforrásként, ahonnan jelentős, alulfizetett, mobilis, szakképzett munkaerő vonzható.¹ A munkaerőért folytatott harcban azonban Magyarország a nyelvi korlátok miatt hátránnyal indul a visegrádi országok között. Egy ukrán ajkú számára Csehország és Lengyelország mindig is kézenfekvő választás volt, Magyarország mint migrációs célország választása csak az utóbbi években jelent meg az ukránok körében.² A visegrádi országok közül Lengyelország, és kisebb mértékben Csehország is aktív politikát folytat a humán erőforrás elszívására.³ Lengyelország esetében elsősorban a lengyeligazolvány (Karta Polaka) bevezetését érdemes megemlíteni, amelynek birtokában szabad a Lengyelországban való munkavállalás, tanulás, vagy vállalkozás indítása.⁴ A Karta Polaka mellett Lengyelország biztosítja az úgynevezett egyszerűsített munkavállalási ügyintézkést is, ami szintén fellendítette az országba való ukrán migrációt.⁵ A felsőoktatásban pedig számos ösztöndíjprogram keretében tanulhatnak ingyen ukrán állampolgárságú diákok szerte az országban.⁶

1 Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 2016. 24 (3). 82–110.

2 A *Tandem c.* kutatás eredményei alapján a munkavégzés céljából leginkább preferált országok listáján a kárpátaljai ukránok körében Csehország az első, ugyanakkor 2016 és 2019 között Magyarország a harmadik helyről a másodikra került ezen a listán (Ferenc Viktória – Illyés Gergely – Kovály Katalin – Rákóczi Krisztián: *Ukrán vendégmunkások Magyarországon*. Kutatási jelentés. Kézirat, 2021.).

3 Erről részletesen lásd: Tátrai Patrik – Molnár József – Molnár D. István – Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián: A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek*, 2018. 7 (1). 5–29.

4 Habár a lengyeligazolványt csak a lengyel felmenőkkel rendelkező ukrán állampolgárok vehetik igénybe, a lengyelországi bevándorlók többsége ukrán nemzetiségű (Tátrai – Erőss – Kovály, 2016. Migráció és versengő nemzetpolitikák, i.m.).

5 Jaroszewicz, Marta: *The migration of Ukrainians in times of crisis*. Centre for Eastern Studies: Warsaw, 2015. Letöltés helye: www.osw.waw.pl; letöltés ideje: 2022. 12. 04.

6 Az *International Students in Poland* jelentése alapján a 2020/2021-es tanévben közel 39 000 ukrán állampolgárságú diák tanult Lengyelország felsőoktatási intézményeiben. Zdzieblowski, Szymon: Polish universities support Ukrainian students. *Science in Poland*, 2022. május 9. Letöltés helye: <https://scienceinpoland.pl>; letöltés ideje: 2022. 12. 04.

Mindezt kiegészíti Lengyelország aktív rekrutációja, amivel ezerszámmra csábítja az ukránokat lengyelországi munkavégzésre, illetve tanulásra, Kárpátaljáról is. Bár Csehország nem léptetett életbe a lengyeligazolványhoz hasonló intézkedést, célzottan egyre könnyebbé teszi az ukránok csehországi munkavállalását, továbbá Lengyelországhoz hasonlóan évek óta számos ösztöndíjprogrammal várja az Ukrajnából érkező diákokat. Mindemellett Csehország anyagi hozzájárulásával a cseh nyelvet több kárpátaljai iskolában is második idegen nyelvként oktatják, amelynek nem titkolt célja az ukrán diákok cseh felsőoktatásba való becsatornázása.⁷

A környező országokhoz felzárkózva a magyar kormány az elmúlt években számos olyan intézkedést vezetett be, amelyek előmozdítják a külföldi munkaerő – legfőként Ukrajnából (és Szerbiából) – történő toborzását és ahonnan elsősorban keresztény gyökerű ukránokat szeretnének Magyarországra csábítani.⁸ Így – többek között – 2015 augusztusától ukrán állampolgárokat közfoglalkoztatottként is alkalmazhatnak; 2016 júliusától az addig harmadik országbelinek minősülő ukránok a „szomszédos ország polgára” jogi kategóriába kerültek; hiányszakmákban nem kell számukra munkavállalási engedély, továbbá 30-ról 5–15 napra rövidült az ügyintézési határidő.⁹ 2017-től pedig – a vízummentesség mellett – tartózkodási engedélyt sem kell kérniük, elég, ha a foglalkoztató bejelenti a munkavállalót, illetve 2021 nyarán további könnyítésként engedélyezték, hogy a külföldi tulajdonú cégeknél az EU-n kívüli munkavállalók aránya 10% helyett 20% lehessen. A rendelkezés olyan munkáltatókra vonatkozik, akik stratégiai megállapodást kötöttek a kormánnyal, vagy olyan ukrán (és szerb) állampolgárok esetében alkalmazandó, akik nehezen betölthető munkahelyekre jelentkeznek, illetve olyan munkáltatók esetében, akik a nemzetgazdaság szempontjából stratégiai jelentőséggel bíró projekteket hajtanak végre.¹⁰

A Világbank adatai szerint Ukrajna függetlenné válása óta szerepel azon országok tízes listáján, ahonnan a legtöbben vándoroltak el,¹¹ már az orosz–ukrán háború kitörése előtt is.¹² Düvell 2006-ban megjelent tanulmányában Európa Mexikójának nevezte Ukrajnát,¹³

7 Tátrai – Eröss – Kovály, 2016. Migráció és versengő nemzetpolitikák, i.m.

8 Tátrai, Patrik – Eröss, Ágnes – Kovály, Katalin: Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict: Hungary's growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine. *Hungarian Geographical Bulletin*, 2017. 66 (3). 203–218.

9 Élő Anita: Ukránok a spájzban. *Heti Válasz*, 2016. 16 (38). 20–22.

10 Bisztrai Márton – Kovács Eszter – Kovács András – Vadasi Vivien: *A munka és a társadalmi igazságosság. Folyamatos ideiglenesség. Migráns munkavállalók helyzete Magyarországon*. Friedrich-Ebert-Stiftung: Budapest, 2020.

11 Migration Data Portal: *Total number of Emigrants*. Letöltés helye: www.migrationdataportal.org; letöltés ideje: 2022. 08. 11.

12 Fontos leszögezni, hogy a kutatás az orosz–ukrán háború kitörése (2022. 02. 24) előtt lezárult, így jelen tanulmánynak nem célja a katonai invázió következményeként fellépő ukrainai menekültválság vagy a magyarországi munkaerőpiacra bekövetkezett esetleges változások bemutatása és elemzése.

13 Düvell, Franck: *Ukraine – Europe's Mexico?* Country report. Compas: Oxford, 2006.

utalva a nagyarányú ukrán illegális migrációra, illetve az alacsony képesítést igénylő ukrainai munkavállalásra az EU országain belül.¹⁴ Ukrajnában az 1990-es évektől kezdve a klasszikus migrációnál is jóval nagyobb tömegeket érintett a szezonális munkaerő-migráció. Ennek hagyományai a szovjet korszakra nyúlnak vissza: a nyári szezonban tömegek indultak Oroszországba mezőgazdasági, illetve építőipari idénymunkára. Ukrajna függetlenné válása után a munkahelyek megszűnése, a kiutazási könnyítések és a jobb kereseti lehetőségek még többeket csábítottak külföldi vendégmunkára.¹⁵ Az ukrainai hivatalos becslések szerint 2021-ben 2,5–3 millió ukrán állampolgár dolgozott Ukrajna határain kívül, ám a szezonális munkavégzésben akár 7–9 millió fő is részt vehetett.¹⁶

Az ukrán vendégmunkások többsége az 1990-es években valamelyik nyugat-európai országban, többnyire Olaszországban, Portugáliában, Spanyolországban, Lengyelországban, Szlovákiában vagy Csehországban próbált szerencsét. Az ezredforduló után az oroszországi és az ukrainai gazdaság fellendülésével párhuzamosan egyre több ukrainai (főleg az építőipari munkások) talált munkát Oroszország intenzíven épülő nagyvárosaiban is. Az utóbbi években azonban, az Oroszországgal fennálló feszült kapcsolat miatt, újra a közép- és nyugat-európai országok kerültek a munkavállalók célpontjába.¹⁷

Ami a magyarországi ukrán munkavállalók számát illeti, a statisztikai kimutatások a munkaerő-migrációt, annak jelentős részben illegális jellege miatt (főként 2017 előtt), nem tudják megfelelően nyilvántartani, így csak becslések léteznek erről. A 2000-es évek végén Magyarországon a Romániából érkezők után az ukrainaiak alkották a legnagyobb számú bevándorló csoportot,¹⁸ a szakértők mintegy 20 000 ukrán állampolgárságú munkavállalóval számoltak, akik elsősorban a kárpátaljai magyarok sorából kerültek ki.¹⁹ Ezzel szemben a hivatalos statisztikákban, 2016-ban mindössze 789 fő volt az ukrán munkavállalók száma az országban. Az ukrán állampolgárookra vonatkozó jogszabály-módosítások azonban lényeges hatással voltak a Magyarországon regisztrált külföldi munkavállalók számára és

14 Kovály Katalin: A Csehországba irányuló ukrán munkaerő-migráció sajátosságai és annak hatása az ukrainai gazdaságra. In: *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. Nemzetközi Földrajzi Konferencia, Beregszász, 2016. március 31. – április 1. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola: Beregszász, 2016. 142–149.

15 Karácsonyi Dávid – Kincses Áron: Átrendeződés? Kárpátaljaiak Magyarországon, magyarok Kárpátalján, a 2017-ig terjedő adatok tükrében. *Területi Statisztika*, 2020. 60 (3). 309–351.

16 Trudova mihracija: skilki ukrainciv prachuvali za kordonom v 2019–2021 rokah (Трудова міграція: скільки українців працювали за кордоном в 2019–2021 роках), 2021. március 18. Letöltés helye: www.slovoidilo.ua; letöltés ideje: 2022. 08. 09.

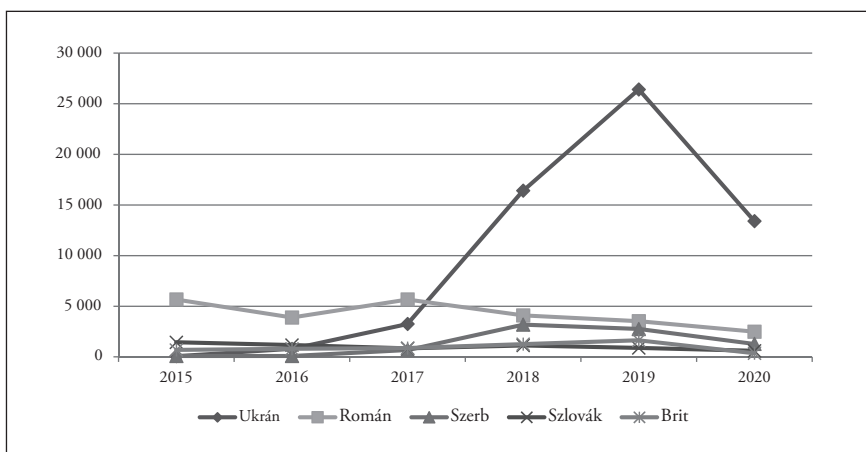
17 Malinovska, Olena: Trudova mihracia hromadian Ukraini za kordon: vikliki ta shlihi reahuvania (Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи реагування). *Naukova Periodika Ukraini* (Наукова Періодика України), 2018. 3 (8). 39–44.

18 Karácsonyi Dávid – Kincses Áron: Ukrán állampolgárok Magyarországon: nemzeti összetartozás és gazdasági kényszer. *Területi Statisztika*, 2010. 13 (50) (3). 334–349.

19 Juhász Judit – Csatári Ferenc – Makara Eszter: *Ukrán állampolgárok munkavállalása Magyarországon*. Panta Rhei: Budapest, 2010.

arányára. A hivatalos statisztikák szerint míg 2017-ben 3246 fő volt az ukrán munkavállalók száma, addig 2018-ban ez a szám robbanásszerűen 37 000 főre emelkedett,²⁰ 2019-ben pedig már elérte a 44 000-et.²¹ Habár a kiadott munkavállalási engedélyek száma szerint 2020-ban Magyarországon már több volt az ázsiai, mint az ukrán²² – ráadásul előbbieik száma meredeken emelkedik²³ –, a becslések szerint jelenleg is több mint 50 000 ukrán munkavállaló dolgozik Magyarországon.²⁴

Noha a legtöbb ukrán munkavállaló láthatatlan marad a statisztikákban (leginkább az építőipar, a mezőgazdaság és a logisztika ágazataiban), jól szemlélteti a magyarországi munkaerőpiac trendjeinek alakulását és az ukrán munkaeő jelentős súlyát az 1. ábra. Ez alapján megállapítható, hogy a foglalkoztatók által bejelentett külföldi munkavállalók esetében az ukrán állampolgárok évek óta toronymagasan az első helyen állnak.

1. ábra: A foglalkoztatók által bejelentett külföldi munkavállalók száma állampolgárság szerint (a legjelentősebb öt)

Forrás: A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat éves jelentései, G7-összegzés alapján saját szerkesztés

- 20 Kálmán Attila: A képzetlen ukránokat vonzza a leginkább a magyar álom. *24.hu*, 2020. augusztus 11. Letöltés helye: www.24.hu; letöltés ideje: 2022. 08. 07.
- 21 Szurovecz Illés: Majdnem 44 ezer ukrán vendégmunkás dolgozik Magyarországon. *!!444!!!*, 2019. november 5. Letöltés helye: www.444.hu; letöltés ideje: 2021. 05. 10.
- 22 Az alacsony létszám annak köszönhető, hogy bizonyos hiányszakmák esetében engedélyezett a szerb és ukrán állampolgárok hazai foglalkoztatása munkaerőpiaci vizsgálat nélkül is (*A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai 2020. évben*. Innovációs és Technológiai Minisztérium Elemzési és Bérpolitikai Osztály: Budapest, 2020).
- 23 A folyamatot a magyar kormány 2022. szeptember 1-jén hatályba lépett rendelete is segíti, ami egyszerűsített munkavállalást biztosított 9 ország – Vietnám, Mongólia, Fülöp-szigetek, Indonézia, Fehéroroszország, Kazahsztán, Észak-Macedónia, Bosznia-Hercegovina és Montenegró – vendégmunkásainak, feltéve, ha a kormány által minősített nyolc munkaerő-kölcsönző cég valamelyike foglalkoztatja őket (Pálos Máté: Az ukrán munkásokat már a háború előtt sem tudtuk megtartani, és a menekültek sem maradnak itt dolgozni. *G7*, 2022. április 1. Letöltés helye: www.g7.hu; letöltés ideje: 2022. 08. 05.).
- 24 Komócsin Sándor: Bajban vannak az ukrán vendégmunkások. *Napi.hu*, 2022. február 28. Letöltés helye: www.napi.hu; letöltés ideje: 2022. 08. 03.

Módszertan

A tanulmányban a Magyarországon dolgozó ukrán munkavállalók körében végzett kérdőíves kutatás eredményeit mutatjuk be. A kutatás során adatközlőinket a munkamigráció motivációiról, a külföldi élettapasztalatukról, a magyarországi munkaerőpiacról, a kibocsájtó országhoz és az ott élőkhez való kötődésükről, valamint a hazaköltözés/végleges külföldi letelepedés lehetőségéről kérdeztük meg. A vizsgálatban szerettünk volna választ kapni arra a kérdésre, hogy milyen migrációs mintázatok rajzolódnak ki az ukrán munkavállalók körében. Továbbá azt is megvizsgáltuk, miként látják a folyamatot az ukrainai munkavállalók toborzásával, Magyarországra való munkaközvetítésével és a magyarországi létük koordinálásával foglalkozó személyek.

2021. május – szeptember között összességében 211 (112 online és 99 papíralapú) kérdőívet töltöttek ki magyarországi cégek által foglalkoztatott ukrán munkavállalók. A kérdőívek kitöltésében a hólabdamódszert alkalmaztuk. A kérdőív online verzióját a releváns Facebook-csoportok, toborzó cégek és munkaközvetítő személyek közreműködésével, illetve személyes hálózatokon keresztül népszerűsítettük. A papíralapon történő lekérdezés pedig Magyarország több településén zajlott (Szolnok, Budapest, Tiszaújváros, Dunavarsány, Miskolc), olyan üzemek, gyárak telephelyein, amelyek jelentős számú ukrán munkavállalót foglalkoztatnak, és személyes ismeretségeink által kapcsolatba tudtunk velük kerülni. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy megkértük a gyárakban koordinátorként²⁵ vagy tolmácsként dolgozó ismerőseinket – akik kapcsolatban állnak az ott alkalmazott ukrainai munkavállalókkal –, hogy segítsenek a kérdőívek eljuttatásában a célcsoportokhoz. Kritériumként az alábbiakat határoztuk meg: 1) olyan adatközlőket keressenek fel, akik önmagukat ukránnak vallják. Tehát, nem szerettük volna korlátozni az adatközlőket a nyelv, a nemzetiiség vagy az állampolgárság mentén az önidentifikációban, de a kérdőív nyelve ukrán volt; 2) olyan munkavállalókat szólítsanak meg, akik lehetőség szerint több mint egy éve, de legalább három hónapja Magyarországon dolgoznak, hogy kellő tapasztalattal és kiforrott véleménnyel rendelkezzenek feltett kérdéseinket illetően.

Meg kell említenünk, hogy az adatközlők elérésének módszere és a lekérdezés körülményei miatt egyes csoportok részvétele nem történhetett meg. Például az okostelefonnal vagy internettel nem rendelkezők nem találkozhattak az online kérdőívvel; akik nem voltak a kitöltést segítő személy ismeretségi körében, nem töltötték ki a papíralapú kérdőívet; esetleg akik orosz anyanyelvűek, nem érezhették komfortosnak az ukrán nyelvű kérdéseket; akik nem a fent megnevezett városokban dolgoznak, kívül estek a lekérdezettek körén, stb.

25 A koordinátor feladatai között szerepel az ukrainai munkavállalókkal való kapcsolattartás, hivatali ügyintézés, a szállás biztosítása, tolmácsolás, napi problémák kezelése, stb.

Megállapítható tehát, hogy a kérdőíves kutatás nem reprezentatív mintán alapszik, így a kutatás eredményei általános következtetések levonására nem alkalmasak a Magyarországon dolgozó ukrainai munkavállalók teljes csoportját illetően. Mindamellet sikerült egy olyan kategóriát beazonosítani lekérdezésünk során, amelynek segítségével választ kaphatunk a magyarországi munkaerőpiacon kékgallérosként dolgozó ukrainai munkavállalók helyzetéről. A 211 kitöltő között ugyanis 148 adatközlő a legutolsó magyarországi foglalkozása alapján fizikai munkakörökben tevékenykedik (esetünkben szak-, betanított és segédmunkásként). Így a kérdőíves kutatás eredményeinek bemutatásánál kizárólag az ő válaszait elemezzük, megállapításaink így egy jól körülhatárolható csoportra vonatkoztatva lesznek érvényesek.

Annak érdekében, hogy minél átfogóbb képet kaphassunk a vizsgált témáról, az ukrán munkavállalók által kitöltött kérdőívek mellett a magyarországi munkavállalást segítő, koordináló személyekkel, valamint toborzó cégek és munkaközvetítő ügynökségek képviselőivel folytatott interjúk beszélgetések elemzése is célunk e tanulmányban. Utóbbiak tapasztalata és a célcsoportra való széleskörű rálátása jelentős segítséget nyújt a kutatásban megfogalmazott kérdések megválaszolásában, a kérdőíves adatok elemzése által megfogalmazott következtetéseink árnyalásában. A kutatás során összesen hat félig strukturált interjú készült. Mivel az interjúk beszélgetések előrehaladtával az egyes témakörök kapcsán többnyire ismétlődő/megerősítő válaszokat kaptunk, úgy véltük, hogy ez az interjúmenyiség elegendő.

Az interjúk kutatás eredményei

Az elemzést az interjúk beszélgetéseinkből kirajzolódó trendekkel kezdjük, hiszen mindez segít tágabb kontextusba helyezni a kérdőíves kutatás eredményeit, továbbá fontos adalékként szolgál az ott kapott válaszok megértéséhez. Éppen ezért az alábbiakban egy-egy témakör mentén, pontokba szedve mutatjuk be a kvalitatív kutatás főbb eredményeit.

A toborzók, munkaerő-kölcsönző ügynökségek stratégiai

Az ukrán munkavállalók Magyarországra rendszerint közvetítő ügynökségek által kerülnek. A munkaerő-toborzás rendszere *„általában úgy működik, hogy van Ukrajnában több cég, aki toboroz, és ez a toborzó cég átadja a munkaerőt egy munkaerő-kölcsönző cégnek, ügynökségnek. És ez a munkaerő-kölcsönző cég szerződésben áll bizonyos magyarországi*

gyárakkal.” (A6)²⁶ Több magyarországi munkaadónál külön foglalkoztatnak egy erre a feladatra kijelölt munkatársat, úgynevezett „ukrán toborzást vezető”-t. Sok azonban az önjelölt munkaközvetítő is, ami gyakran egyfajta átláthatatlan piramisrendszer kiépülését okozza, ahol – illegális jellegéből kifolyólag – nagy az átverés, a kizsákmányolás lehetősége is.²⁷

Interjúalanyaink elmondása szerint az ukrainai toborzó cégek hetente több ezer munkavállalót tartanak mozgásban. Ennek leginkább a magas fluktuáció az oka. Mint ahogyan az a bevezető részből is kiderült, 2017-ben kezdődött az ukránok Magyarországon való munkavállalásának felmenő hulláma. Ekkor szaporodtak el a munkaközvetítő ügynökségek, toborzó cégek is. A munkaközvetítők, toborzók teljes körű szolgáltatást nyújtanak az ukrán munkavállalók számára, így is hirdetik magukat: munkahely és szállás biztosítása, munkavállalási engedély ügyintézése, utaztatás, tolmács és/vagy koordinátor személy biztosítása. A koordinátor személye mellett sok gyár, illetve cég alkalmaz külön tolmácsot is, aki a betanítási folyamat során egy-egy oktatás, munkaköri leírás vagy hivatali ügyintézés keretében végzi el az ukrán–magyar fordítási feladatokat.

Interjúalanyaink elmondása szerint az ígért és kapott szolgáltatások kapcsán az ukrainai munkavállalók gyakran panaszkodnak: nem az előzetesen egyeztetett bért vagy nem az ígért minőségű szállást, szolgáltatásokat kapják. Arról is több interjúalanyunk beszámolt, hogy a munkaközvetítő cégek jelentős százalékot „húznak le” a munkavállalók béréből, ami sokszor konfliktusokhoz is vezet. Éppen ezért a munkavállalók gyakran továbbállnak egy-egy magyarországi munkahelyről.

„Szerintem többet mondanak ott a toborzó irodákban a bérekre, mint amit valójában itt meg tudnak keresni, mert nincs elég ember, és ezzel igyekeznek becsábítani, hogy itt ilyen fizetések vannak. És akkor eljön ide, itt maximum egy-két hónapot dolgozik, és látja, hogy a fizetése kevés. Hiába mondjuk mi nekik, hogyha mit tudom én, három hónapot, ha dolgozik, pluszba rájönnek még jutalékok, minél többet dolgozik, annál több, akkor több lesz a fizetése. Mert akkor ugye jönnek még százalékok, bónuszok vannak. De mégsem annyi, mint amennyit ígértek nekik.” (A5)

Arra a kérdésre, hogy miért nem közvetlenül, a munkaközvetítő ügynökséget kihagyva, jelennek meg az ukrainai munkavállalók a magyarországi munkaerőpiacon, minden esetben azt a választ kaptuk, hogy főleg a hágón túli megyékből érkezők számára idegen a nyelv, az ország, a kultúra, ezért önállóan nem tudnának boldogulni. Más szempontból pedig a magyarországi cégnek „nem éri meg” közvetlenül a munkavállalót alkalmazni,

26 Interjúalanyainkat az alapinformációikat tartalmazó 1. mellékletben közölt azonosító (pl. A6) szerint idézzük a tanulmányban.

27 Hasonló jelenség figyelhető meg a csehországi ukrán munkamigráció kapcsán is, amelyről részletesen lásd: Kovály, 2016. A Csehországba irányuló ukrán munkaerő-migráció sajátosságai, i.m. 142–149.

mert az számára jóval több szervezési, adminisztrációs feladattal jár. Tehát a munkaadó számára a munkaközvetítőn keresztül alkalmazás a legkényelmesebb, leghatékonyabb és legkifizetődőbb megoldás.

A másik oldalt megvizsgálva az is elmondható, hogy a munkaközvetítő ügynökség képviselői szintén gyakran számoltak be negatív tapasztalatokról: a munkavállalók fluktuációjáról, viselkedésbeli problémáikról. Ilyenek például a gyakori italozások vagy a hangos szóváltások, esetleges verekedések, amikor a koordinátor, vagy, sok esetben, a rendőrség közbeavatkozására is szükség volt.

A magyarországi foglalkoztatók stratégiái

Azon magyarországi cégek, gyárak között, akiknek Kárpátalján is van telephelye, gyakori az a stratégia, miszerint kifejezetten belső-ukrajnai (nem kárpátaljai) munkavállalót kérnek a munkaközvetítő ügynökségektől. Ahogy az egyik toborzó cég munkatársa fogalmazott, ennek leginkább az az oka, hogy *„ők nem akarják innen [Kárpátaljáról], a saját gyáruktól elvinni az embereket, a potenciális munkavállalóikat... Ezt teljes mértékben nézték, hogy kiket küldünk hozzájuk, még azt is, hogy hová van beírva a lakcíme az embernek. Csak Belső-Ukrajnából lehetett.”* (A1)

Arra a feltett kérdésre, hogy miért pont Ukrajnából toboroznak a magyarországi munkaadók munkavállalókat, a legtöbb esetben azt a választ kaptuk, hogy míg az ukrainaiak gyakran 10-12 órás műszakokban dolgoznak, sok esetben heti 6 napot, addig a magyarországi munkavállalókra nem jellemző a túlórázás, sem a napi műszak után, sem pedig hétfvégén. Éppen ezért a cégek/gyárak szívesen alkalmazzák az ukrainai munkavállalókat, hiszen *„ha bejön egy rendelés, azt gyorsan kell megcsinálni, úgyhogy tudják, hogy az ukránokra lehet számítani, dolgoznak, mint a gépek.”* (A4)

Az is elhangzott az ukrainai munkavállalók alkalmazása melletti érveknél, hogy onnan jóval szakképzettebb munkaerő érkezik, mint akiket Magyarországról be tudnak csábítani. Sok esetben a korábbiakban Ukrajnában is gyártósoron, betanított szakmunkásként dolgozó munkavállalók kerülnek a cégekhez, így betanításuk is gyorsabban, hatékonyabban zajlik.

A magyarországi foglalkoztatók részéről – a legtöbb esetben – a túlóra nem kötelező, az ukrainai munkaközvetítő ügynökségek részéről azonban alapvető elvárás (interjúalanyaink elmondása szerint leginkább azokban az esetekben, ha a munkaközvetítő cég ilyen szerződést köt az adott magyarországi munkaadóval), hiszen így a munkaközvetítők is nagyobb jutalékot számolhatnak el. *„De a belső-ukránok szívesen túlóráznak – ahogyan a*

kárpátaljaiak is – a minél magasabb haszon érdekében. Mert ők nem szórakozni jöttek ide, hanem pénzt keresni. Minél rövidebb idő alatt minél többet.” (A4)

Az egyik ukrainai toborzó cég munkatársa erről így vélekedik: *„A gyárnak az lenne a jó, ha beleférne minél több munkaóra. Kényszer nincs, de mi is úgy toborzunk, hogy nem kötelező, de illő, hiszen ha én valakinek a munkatársa vagyok, és nagy a rendelés, akkor nem azt várom el a munkaadómtól, hogy az utcára álljon ki és szedjen össze embereket, hanem igen, nekem kell beállni, sőt, felelősséggel tartozom a másikért, mert hogyha például egy sort kell beindítani, akkor nekem ott kell maradnom a helyemen. És amikor szűrünk, akkor én szeretem megkérdezni, hogy vállal-e túlórákat.” (A1)* Az egyik magyarországi gyártósoron dolgozó, kárpátaljai interjúalanyunk szerint ezt a helyzetet a magyarországi foglalkoztatók sok esetben ki is használják. A túlórák pedig megfeszített munkatempóval, méltatlan munkakörülményekkel és irreális elvárásokkal zajlanak.

Azt is több interjúalanyunk említette, hogy gyakran viszonylag nagy távolságokat kell ingáznuk az ukrán munkavállalóknak a közvetítő cég/vagy a magyarországi munkaadó által biztosított szállás és a munkahely között, ami nem számít bele a munkaidőbe. Ez akár napi egy-két órás utazással is járhat. Több interjúalanyunk is hozott olyan konkrét példát, miszerint a 12 órás műszakban dolgozó ukrainai munkavállalók kora reggel elindulnak a munkahelyükre, ahonnan csak késő estére érnek a szállásra, így sem a műszak előtt, sem a műszak után nem tudnak bevásárolni, vagy ügyeket intézni (főként a kisebb településeken, ahol csak korlátozott lehetőségek állnak rendelkezésre e téren). Ez azokra a munkavállalókra fokozottan igaz – és erről is több konkrét példát hallottunk interjúalanyainktól – akik egy kis település szélén kaptak szállást, távol akár a településközponttól, akár a buszmegállótól, akár az egyéb infrastrukturális elemektől. Értelmszerűen mindez jelentős plusz terhet ró az ukrainai munkavállalók hétköznapjaira, csökkentve az életminőségüket.

Pozitív példa azonban, amit több interjúalanyunk is elmondott: a magyarországi munkaadó a legtöbb esetben odafigyel arra, hogy az egy családhoz tartozó személyeket közös műszakba osszák be, így a szabadidőjüket együtt tudják tölteni. Vagy a szabadságolás idejét az ukrainai ünnepekhez igazítják (például: ortodox karácsony vagy húsvét). Ez a típusú figyelmesség azonban függ az ukrainai munkavállalókat koordináló személytől is, ugyanis gyakran ő állítja össze a munkások munkarendjét, szabadnapjaik beosztását.

Az ukrainai munkavállalók stratégiái

Mint ahogyan azt a fentiekben is leírtuk, az ukrainai munkavállalók jellemzően gyakran váltanak munkahelyet. Szinte mindegyik interjúalanyunk úgy nyilatkozott e tekintetben,

hogy a legtöbben két-három hónap után hazamennek, vagy továbbállnak egy másik magyarországi céghez, a magasabb bérezés vagy a jobb munkakörülmények reményében. Az is előfordul, hogy más országba mennek tovább, de ez a ritkább eset a munkavállalási és/vagy tartózkodási engedélyek nehezebb megszerezhetősége miatt. Ez jelentős terhet ró a magyarországi munkaadókra, főleg a bürokratikus ügyintézés tekintetében. Interjúalanyaink szerint a fluktuációt okozó két- esetleg háromhavi ingázás inkább a kárpátaljaiakra jellemző, hiszen a kisebb földrajzi távolságok miatt ezt kényelmesebben megtehetik, mint azok, akik Ukrajna távolabbi részeiből érkeznek.

Mivel az ukrainai munkavállalók tudatában vannak annak, hogy a legtöbb magyarországi cég, gyár jelentős munkaerőhiánnyal küzd, úgy gondolják, hogy akkor is találnak majd munkát a jövőben, ha pár hét munkavégzés után felmondanak, vagy egyszerűen csak szó nélkül továbbállnak. Éppen ezért könnyen váltanak, nem nyomasztja őket az esetleges munkanélküliség gondolata. Fontos azonban megemlíteni azt is, hogy noha az ukrainai munkavállalók gyakran fluktuálnak, még így is hosszabb távon maradnak egy-egy cégnél, mint magyarországi társaik. Interjúalanyaink véleménye alapján a magyarországi munkavállaló a szélesebb körű lehetőségek, a magyar munkaerőpiaci jártasságuk miatt átlagosan még kevesebb ideig dolgozik egy-egy gyárban, illetve az is gyakori, hogy *„egyik napról a másikra eltűnik, nem is szól, hogy másnap nem jön be dolgozni, nem veszi fel a telefont... Ezt egy belső-ukrainai nem teheti meg, már csak a környezet idegensége miatt sem. Ezért a magyar cégeknek még így is sokkal jobban megéri egy ukránt alkalmazni, betanítani, mint egy magyart. Mert azok [a magyarországiak] eltűnnek.”* (A3)

Noha interjúalanyaink elmondása szerint a magyar nyelv sokszor jelentős akadályként jelenik meg az ukrán munkavállalók hétköznapijaiban (amit kérdőíves lekérdezésünk is igazolt: lásd a 12., és 13. ábrákat), a támogató magyarországi jogi környezetnek köszönhetően itt legálisan tudnak dolgozni, ráadásul bejelentett munkaviszonnyal, társadalombiztosítási fedezettel is rendelkeznek. Ez a többi EU-s országgal összehasonlítva, ahol az ukránhoz közelebb álló nyelvek dominálnak ugyan, és ahol évek óta jelentős az Ukrajnából érkező munkavállalók aránya, illetve ahol általában magasabbak a munkabérek is – például Csehországban vagy Lengyelországban –, lényeges versenyelőnyt jelent Magyarország számára. A többi EU-s országban is tudnak legálisan dolgozni ugyan, de interjúalanyaink szerint az ügyintézés ott jóval bonyolultabb és időigényesebb, valamint nagyobb költségekkel is jár.

Kutatásunk alapján az szintén elmondható, hogy noha sok függ a magyarországi koordinátor személyétől is, de mivel Magyarországon mindent hivatalosan rögzítenek (ledolgozott munkaidőt, túlórákat, stb.), kisebb az átverés lehetősége. Csehországban,²⁸

28 Čermáková, Dita – Nekorjak, Michal: Ukrainian middleman system of labour organization in the Czech Republic. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie (Journal of Economic and Social Geography)*, 2009. 100 (1). 33–43.

Lengyelországban vagy Szlovákiában a legtöbb esetben illegálisan, vagy féllegálisan foglalkoztatott munkaerőnél nagyobb a kizsákmányolás és az átverés esélye, akár a koordinátor, akár a munkaközvetítő ügynökség részéről.²⁹

Beszélgetőpartnereink elmondása szerint az is fontos szempont a magyarországi munkavállalás melletti voks letételénél, hogy itt van segítőkük egy koordinátor személyében, „*van, aki tolmácsolik nekik, van, aki rendezze a szállásukat. Németországban például nem biztos, hogy ilyen szinten fogják a kezüket. Tehát ilyen szempontból neki [az ukrainai munkavállalónak] könnyű dolga van. Tehát bármit kér, azt igyekszünk teljesíteni. Jó, hogy nem kap annyi fizetést, de elkísérem a bankba, elkísérem a SZÉP-kártyás részlegre, elkísérem a bevándorlási hivatalba, az orvoshoz, tehát mindenhová elmegyek vele.*” (A2)

A koordinátor tehát jelentős segítség az ukrán munkavállalók számára a magyarországi idegen kultúrában, ismeretlen munkaerőpiacon való tájékozódásban. Mindezt megerősítették a kérdőíves lekérdezésünk eredményei is (lásd a 8. ábrát). Meg kell azonban jegyezni, hogy az ukrán munkavállalók részéről gyakori panasz, miszerint „*nem minden koordinátor végzi tisztességesen a munkáját, sok a visszaélés meg az elhanyagolás. Sokszor a koordinátor annyit csinál, hogy elkíséri őket a szállásra, onnantól kezdve el vannak felejtve, a telefont se veszi fel nekik...* És ez a magyarországi céget nem nagyon érdekli.” (A4)

Az ukrainai munkavállalók részéről tehát a legtöbbször a munkaközvetítő ügynökségre, a koordinátorra, vagy az általuk ígért/biztosított szolgáltatásokra van panasz: bevett stratégia például, miszerint a jobb szállásokat a már régebben ott dolgozó munkavállalóknak adja a toborzó cég vagy a koordinátor, az újonnan érkezőket pedig sokszor túlsúfolt, silány minőségű munkásszállókra helyezik el.

Interjúalanyaink elmondása alapján az Ukrajnából érkezők a magyarországi munkaviszonyokra nem igazán panaszkodnak, a bánásmód, a munkakörülmények a legtöbb esetben számukra elfogadhatóak, sőt, sokkal jobbak, mint például Csehországban vagy Lengyelországban. A magyarországi kollégákkal, vagy „az utca emberével” általában jó a viszonyuk, nem panaszkodtak rossz bánásmódra, lenézésre, konfrontációra. Magyarországot általában szeretik, a rendezett körülmények, az építészeti örökség, a történelmi és természeti értékek miatt. A fiatalabb párokra az is jellemző, hogy hétvégenként igyekeznek kikapcsolódni, kirándulni, megismerni az országot. Ellenpéldaként említhető azonban az az interjúalanyunk, aki heti 6 napot dolgozik, napi 12 órában. Elmondása szerint „*azon az egy szabad vasárnapomon örülök, ha meg tudom főzni a következő hétre való kaját, meg esetleg bevásárolok. Se időm, se kedvem kirándulni... dehogy is. Azt hiszem, amióta itt vagyok, lassan három éve, egyszer mentünk el a közeli nagyvárosba szétnézni. Csak a munka van, minden*

29 Kovály, Katalin – Čermáková, Dita: The role of social capital in economic life of the Ukrainian entrepreneurs in Czechia. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 2016. 51 (2). 135–144.

nap, reggeltől estig. Már teljesen kivagyok.” (A4) Az ukrajnai nehéz társadalmi-gazdasági körülményekkel összehasonlítva azonban még így is „megéri nekik” Magyarországon munkát vállalni, itt ugyanis az otthoni fizetésük többszörösét is megkereshetik.

A „tipikus” ukrajnai munkavállaló

Interjúk kutatásunk alapján megállapítható, hogy nincs „tipikus” ukrajnai munkavállaló Magyarországon. Kor, nem és családi állapot tekintetében a skála rendkívül széles: nők, férfiak, idősek, fiatalok, egyedülállók, házasok vagy párral érkezők ugyanúgy képviseltetik magukat a Magyarországon dolgozó ukrán állampolgárok palettáján (mindezt megerősítettek kérdőíves kutatásunk eredményei is). Interjúalanyaink értelemszerűen nem tudtak konkrét arányokat mondani, de érzésük szerint ugyan az idősebbek érkeznek a legritkábban, a nyugdíjas korú munkavállaló sem egyedi. Már azok a korábbi kutatási eredmények sem feltétlenül állják meg a helyüket, miszerint a férfiak képviselik az ukrán vendégmunkások zömét,³⁰ hiszen egyre több nő is útnak indul. Mivel leginkább kapcsolati hálójukon keresztül szereznek tudomást egy-egy álláslehetőségről, sok a baráti társaság vagy rokoni szál is. Azt is több adatközlőnk említette, hogy gyakori stratégia, miszerint a család egyik tagja érkezik elsőként, legtöbbször a családapa, majd őt követi a házastárs és/vagy a gyerek(ek).

Ami a végzettséget illeti, már némileg homogénebb a kép: mint ahogyan már korábban említettük, sok esetben a korábban Ukrajnában is gyártósoron, betanított szakmunkásként dolgozó munkavállalók érkeznek Magyarországra, tehát a középfokú végzettséggel vagy szakképesítéssel rendelkezők. A magasan képzettek ritkábban jelennek meg a cégek gyártósorainál. Interjúalanyaink tapasztalata szerint a mélyszegénységben élők, vagy az alacsony képzéssel rendelkezők nem igazán indulnak el Ukrajnából. Mindez összhangban áll a migrációs szakirodalomban is jól ismert alapvetéssel, amely szerint a migráció tökeigényes jellege miatt a társadalom alacsonyabb rétegeiben élők általában nem válnak tipikus elvándorlókká.³¹

Munkavégzés szempontjából a magyarországi munkaadók általában elégedettek az ukrajnai munkavállalókkal. Gazdasági teljesítményük, munkabírásuk, szorgalmuk, kreativitásuk a magyarországiakkal összehasonlítva is kimagasló. *„Alapvetően pozitív volt a vélemény róluk. Szeretnek dolgozni. Mivel azért jönnek ide, hogy dolgozzanak, ezért igyekeznek úgy végezni a munkájukat, hogy az jó legyen. Tehát sokat dolgoznak, és jól dolgoznak.”* (A3)

30 Gödri Irén: Bevándorlók munkaerő-piaci integrációját meghatározó tényezők Magyarországon – a kapcsolati erőforrások szerepe. *Statistikai Szemle*, 2008. 86 (6). 533–563.

31 Sjaastad, A. Larry: The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 1962. 70 (5/2). 80–93.

A legtöbbször említett negatívum az ukrainai munkavállalókról, a fentebb már említett gyakori és intenzív italozás, ami sokszor tettlegességig vezet. *„Szeretnék inni és dorbézolni. Ezt a cégek kimondottan ki szokták emelni nekik, hogy ésszél legyenek. Mert minden reggel szondáztatják őket szűrőpróbaszerűen. Ezt a cégek is ki szokták emelni nekik, hogy vigyázzanak az alkohollal... A szálláshely háziarendjébe is kimondottan leírták ezt, hogy itt rendesen kell viselkedni. De nem mindenki érti meg ezt.”* (A3)

Munkarendjükből és életvitelükből adódóan az ukrainai vendégmunkások a magyar társadalomtól alapvetően elszigetelve élnek. A gyakori italozások és hangosabb szóváltások (esetleges verekedések) miatt sokszor panaszkodnak rájuk a környezetükben élők. Éppen ezért sok településen kialakult egyfajta negatív sztereotípia az ukránokról a magyarországi társadalom irányából.³² Ezért a munkaközvetítő cégek is igyekeznek elszigetelni őket: vagy a város szélén biztosítanak nekik szállást, vagy törekednek különálló (sok esetben alacsony színvonalú) munkásszállót bérelni számukra.

Az is sokszor elhangzott interjúalanyaink véleményformálása során, miszerint a magyarországi munkaadók vagy a magyarországi munkatársak úgy emlegették az Ukrajnából érkezőket, hogy *„az ukrán az koszos, igénytelen.”* (A6). Az is negatívumként hangzott el az ukrainai munkavállalók kapcsán, hogy *„ők az otthon beidegződött életvitel szerint szeretnék folytatni az itteni [magyarországi] életvitelüket. És sokszor azt hiszik, hogy itt Magyarországon úgy megy minden, mint Ukrajnában. Hogy itt nem kell betartani a szabályokat, hogy bemegy egy hivatalba vagy az orvoshoz, és rájuk borítják az asztalt, hogy neki kell holnapra egy papír, intézzék el. És például itt már elég rossz híruk is van a házi orvosok között az ukránoknak. Mikor elkezdtem hívogatni őket és mondtam, hogy miről van szó, be akarom íratni őket házi orvoshoz, rám csapták a telefont. Nem is várták meg, hogy mit akarok mondani... Persze én nem mondom, hogy mindegyik ilyen, nekem nagyon sok rendes munkással volt dolgom. De azért vannak ilyen esetek is.”* (A2)

Fontos megjegyezni, amit interjúalanyaink is kiemeltek, hogy természetesen nem minden ukrainai munkavállalóról mondható el a fentebb felsorolt negatív (sokszor sztereotíp) jellemző. A legtöbb vendégmunkás békés, szorgalmas hétköznapi életet él Magyarországon, igyekezve kulturált, rendezett környezetet fenntartani maga körül.

Azt is érdemes megemlíteni, hogy interjúalanyaink elmondása szerint a kárpátaljai ukránok otthonosabban mozognak Magyarországon, mint a belső-ukrainai megyékből érkezők. Előbbieknek, ha nem is ismerik tökéletesen a magyar nyelvet, nagyobb rálátásuk van a magyar munkaerőpiacra, ezért általában bérigényeik is magasabbak. Ezzel szemben

32 DW Magyar: Ukrán vendégmunkások Magyarországon. „Szeretnénk, ha úgy kezelnék minket, mint a magyarokat.” YouTube, 2021. július 31. Letöltés helye: www.youtube.com; letöltés ideje: 2022. 08. 03.

utóbbiak számára teljesen ismeretlen terep Magyarország, mind gazdasági, mind kulturális-nyelvi szempontból, „*nincsenek teljesen tisztában a saját lehetőségeikkel,*³³ ezért kevesebb bért is dolgoznak, sokszor sokkal nagyobb heti óraszámban. Őket a munkaközvetítő cégek sokszor ki is használják, lehúzzák őket.” (A3)

A kárpátaljaiak sok esetben magyar (kettős) állampolgárként kerülnek be a magyarországi munkaerőpiacra, így körükben nem áll fenn a munkaközvetítő ügynökségek általi bérlevonás. Ebből feszültségek is termelődnek, ugyanis gyakran ugyanazért a munkaórát/túlóráért az ukrán és a magyar állampolgárok eltérő béreket kapnak.³⁴

Ami az ukránai munkavállalók jövőképét illeti, interjúalanyaink elmondása szerint a legtöbben Ukrajnában képzelik el a hosszú távú jövőjüket, de egyre növekszik a végleg kitelepülő/vagy a kitelepülést fontolgató személyek száma is. Ebben főként a Kárpátaljáról származó fiatalabb párok érintettek, akik magukkal hozzák gyerekeiket is. Utóbbiak igyekeznek integrálódni a magyarországi társadalomba, magyar nyelvet tanulnak, gyerekeiket magyar oktatási intézményekbe járatják már Kárpátalján is.³⁵

Az interjúk kutatás alapján összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a munkaközvetítők, toborzók teljes körű szolgáltatást nyújtanak az ukrán munkavállalók számára, melynek része: a munkahely és szállás biztosítása, a munkavállalási engedély ügyintézése, utaztatás, tolmács és/vagy koordinátor személy biztosítása. Azt látjuk, hogy ennek a munkaadó és munkavállaló közé beékelődő „közvetítő rendszernek” vannak jó és kevésbé jó oldalai is. A pozitívumok között tarthatjuk számon, hogy az ukrán munkavállalók legalisan tudnak dolgozni Magyarországon, bejelentett munkaviszonnyal, társadalombiztosítási fedezettel is rendelkeznek, ami számottevő versenyelőnyt jelent a környező országokkal összehasonlítva. A koordinátor személye jelentős segítség számukra az idegen nyelvben, kultúrában, az ismeretlen munkaerőpiacon való tájékozódásban. A negatívumok között említhető, hogy mivel messziről érkeznek, és ismeretlenek számukra a lehetőségek, gyakran nem az előzetesen egyeztetett bért, a megígért minőségű szállást kapják, szinte feltétel jelleggel elvárják tőlük, hogy túlórázzanak. Gyakori, hogy elszigetelten a város szélén vagy a munkahelytől

33 Hasonló következtetésre jutott Fedyuk és Meszmann is a Jászberényben dolgozó ukrán vendégmunkások vizsgálata során: Fedyuk, Olena – Meszmann T. Tibor: *Ukrán kölcsönzött dolgozók az elektronikai ágazatban. Esettanulmány: Magyarország.* AnBlok Kultúra- és Társadalomtudományi Egyesület, 2018. Letöltés helye: <https://anblokkegyesulet.wordpress.com>; letöltés ideje: 2022. 08. 03.

34 Egyik interjúalany arról is beszámolt, hogy a magyarországi munkavállalók magasabb bért kapnak a kárpátaljai, magyar állampolgárként dolgozó munkavállalóknál is, mert előbbieknak havi bónuszokat, prémiumokat is nyújtanak, míg utóbbiak számára ezt nem biztosítják. Amikor rákérdeztünk ennek okára, beszélgetőpartnerünk nem tudott egyértelmű választ adni rá. Elmondása szerint a munkaadó sem alapozta meg a választását.

35 Ezen trend alakulásáról részletesen lásd: Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Kovály Katalin – Orosz Sándor – Tátrai Patrik: Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után.* Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2020. 89–135.

távol van a szállásuk. A 12 órás munkaidejüket az ingázás még inkább meghosszabbítja, csökkentve az életminőségüket. A munkakörülmények a legtöbb esetben még így is elfogadhatóak számukra, sőt, jobbak, mint például Csehországban, Lengyelországban vagy Ukrajnában. De azért jellemzően nem maradnak sokáig egy helyben: két-három hónap után váltanak. Ezért, bár az ukrán munkavállaló olcsó és hatékony munkaerőt jelent, a magyar munkaerőpiacra való becsatornázásuk nem egyértelműen sikeres. Elsősorban a jobb munkakörülmények miatt érkeznek Magyarországra, azonban itt jóval alacsonyabb bérekért dolgoznak, mint a szomszédos EU-s országokban. Gyakran fluktuálnak, ami jelentős terhet ró a magyarországi foglalkoztatókra. Ezzel összefüggésben az is megállapítható, hogy bár az ukrainai munkavállalóknak alapvetően pozitív tapasztalataik vannak Magyarországon, a legtöbben nem tervezik az országban való hosszú távú maradást.

A kérdőíves kutatás eredményei

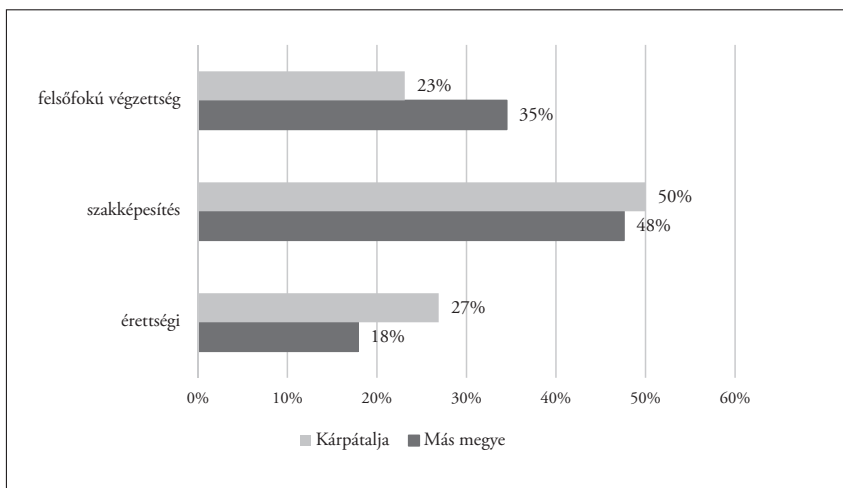
Elemzésünket a módszertani részben részletesen tárgyalt okokból kifolyólag 148 kékgalléros munkakörben dolgozó adatközlő válaszainak ismertetésével folytatjuk, kitérve a körükben kirajzolódó szignifikáns különbségekre.

Szociodemográfiai adatok

Adatközlőink nemi megoszlása csaknem egyenlően alakult: a résztvevők 47%-a volt nő, 53%-a pedig férfi. A kitöltők 38%-a érkezett Kárpátaljáról, míg 62%-uk Ukrajna más megyéiből.³⁶ Utóbbiak területi eloszlása rendkívül változatos képet mutat: a Kárpátaljával szomszédos Lembergi vagy Ivano-Frankivszki megyékből ugyanúgy képviseltették magukat, mint a fővárosi régióból vagy a délkelet-, kelet-ukrajnai megyékből érkezők (Dnyipro, Szumi, Harkiv, Odessza stb.). A nemek aránya mindkét kibocsájtó területen nagyjából azonos.

Az iskolai végzettségre vonatkozó kérdésre válaszoló 144 fő közül csaknem minden második (47%) szakképesítéssel, minden ötödik (20%) középiskolai (érettségi), 29% pedig felsőfokú végzettséggel rendelkezett. A legmagasabb iskolai végzettség kapcsán azt láthatjuk, hogy a távolabbi megyékből érkező munkavállalók körében több mint 10%-kal vannak többen a felsőfokú végzettségűek, azaz azok, akik ma Magyarországon végzettségük alatti munkakörben dolgoznak, mint a Kárpátaljáról érkezők között (2. ábra).

36 További elemzésünkben ezeket a megyétet összefoglalóan „belső-ukrajnai”-ként is használjuk.

2. ábra: Az utolsó ukrajnai lakhely és a legmagasabb iskolai végzettség összefüggése
(%, N = 136)

Forrás: saját szerkesztés

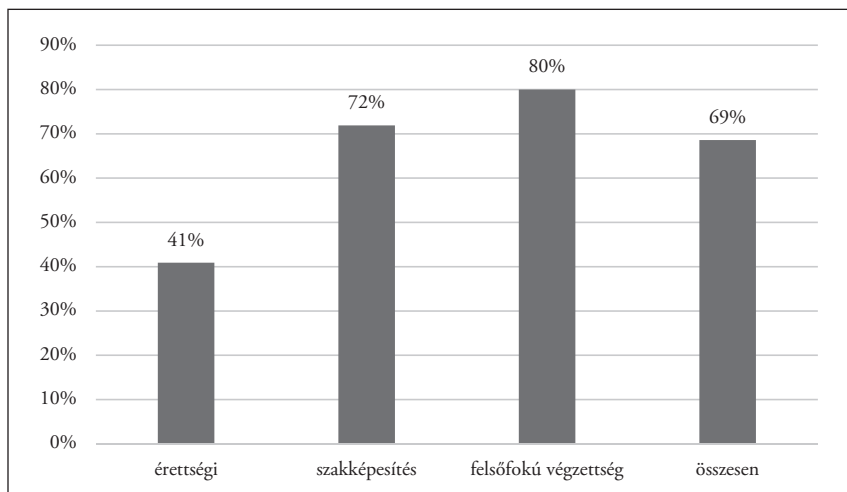
Munkakörülmények

Az ukrajnai nehéz gazdasági helyzetről, a súlyos munkaerőpiaci gondokról, az egyre inkább elértéktelenedő munkabékekről árulkodik az, hogy az adatközlőink 91%-ának volt munkahelye Ukrajnában, mégis a külföldi munkavállalás mellett határozott. Ebből a 91%-ból 67%-nak teljes munkaidejű állása volt, 19% alkalmi munkából élt, és csupán válaszadóink 9%-a mondta azt, hogy munkanélküli volt.

A legtöbben Ukrajnában végzettségüknek megfelelő munkakörben dolgoztak, betanított szakmunkásként vagy gyári dolgozóként, az ukrajnai egyre deprimálódó gazdasági helyzet miatt azonban országot váltottak, amely indokot az interjúk is megerősítettek. A felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszadók 29%-a, korábban odahaza tanárként, mérnökként, könyvelőként vagy vállalkozóként dolgozott, így körükben a magyarországi munkavállalás visszalépést jelentett.

Összességében az adatközlők nagy többsége (69%-a) jelenleg Magyarországon a végzettségénél alacsonyabb státuszú munkát végez. A kitöltők csupán 13%-a nyilatkozott úgy, hogy a jelenlegi magyarországi foglalkozásához tovább kellett képeznie magát. További 18%-uk iskolai végzettségének megfelelő munkát végez. Azok, akik jelenleg Magyarországon végzettségüknél alacsonyabb státuszú munkát végeznek, leginkább a felsőfokú diplomával rendelkezők közül kerülnek ki, ugyanakkor a szakképesítéssel rendelkezők 72%-a is ebbe a

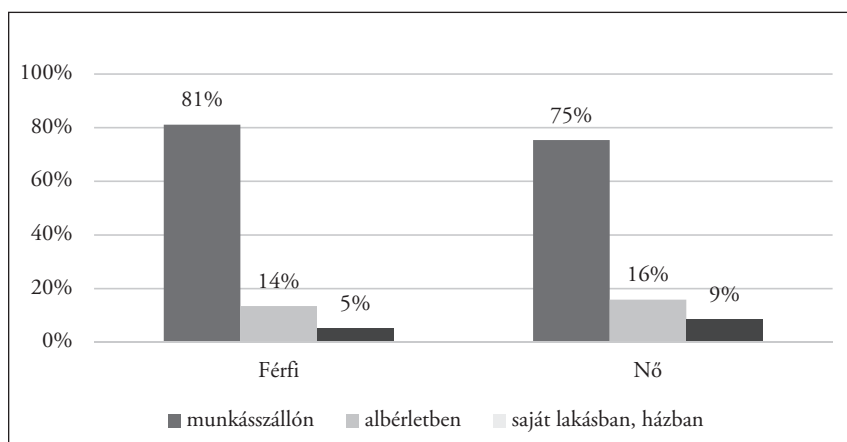
kategóriába esik (3. ábra). Ennek alapján elmondható, hogy az ukrán munkavállalók lefelé nivelláló karrierutat élnek meg Magyarországon, tudásuk devalválódik.

3. ábra: „Olyan munkát végez Magyarországon, amibe alacsonyabb iskolai végzettség is elég lenne?” kérdésre adott „IGEN” válaszok megoszlása a végzettség szerint (% , N = 83)

Forrás: saját szerkesztés

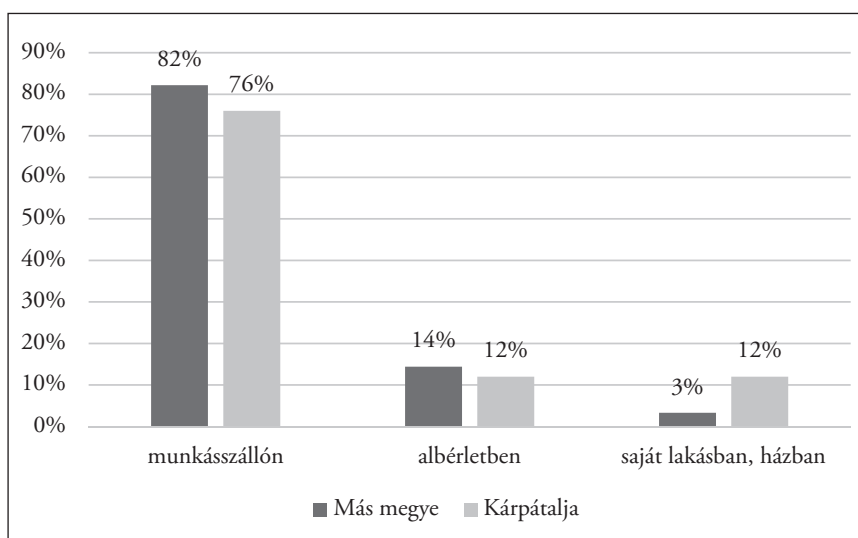
A magyarországi lakhatás körülményeit vizsgálva elmondható, hogy adatközlőink túlnyomó többsége (78%) munkásszállón lakik, további 15%-uk pedig albérletben. Minimális eltérés figyelhető meg ezen a téren a nemek szerint (4. ábra), hiszen a nők körében némileg (6%-kal) alacsonyabb a munkásszálló igénybevétele, s helyette a saját lakás, vagy az albérlet kategóriájában jelennek meg többen.

4. ábra: A lakhatás körülményei nemek szerinti megoszlásban (% , N = 143)

Forrás: saját szerkesztés

Saját ingatlannal átlagosan a kitöltők csupán 6%-a rendelkezik. Ebből az feltételezhető, hogy a munkavállalók általában rövidebb távra rendezkednek be Magyarországon, esetleg nincs olyan anyagi lehetőségük, hogy az alacsony színvonalú munkásszállóról albérletbe költözzenek. Az ismerősöknél/rokonoknál lakók alacsony aránya (1%) azt is feltételezi, hogy – főként a Kárpátokon túli ukrainai megyékből érkezők – általában semmilyen előzetes kapcsolatrendszerrel nem rendelkeznek Magyarországon. Az 5. ábráról az is leolvasható, hogy a távolabbi megyékből érkező munkavállalók jelentős többségének (82%) a munkásszálló a fő alternatíva, ezt követi az albérlet (14%), és csak minimális mértékben (3%) rendelkeznek saját ingatlannal, házzal. Ez utóbbi kategóriában a Kárpátaljáról érkező ukrainai munkavállalók aránya négyszerese (12%) a más megyéből érkezőknek.

5. ábra: A lakhatás körülményei a legutolsó ukrainai lakhely szerinti megoszlásban (%)
(%, N = 140)

Forrás: saját szerkesztés

Az ukrainai munkavállalók több mint fele (55%) egyedül él az országban. Azok között, akik valamelyik családtagjukkal élnek együtt, a legdominánsabb válasz (a válaszadók 37%-a) a házastárs/élettárs kategóriája volt. Az interjúk kutatásunk alapján feltételezhető, hogy a szóban forgó párok együtt érkeztek Magyarországra munkavállalás céljából.

A migráció motivációi és mintázatai

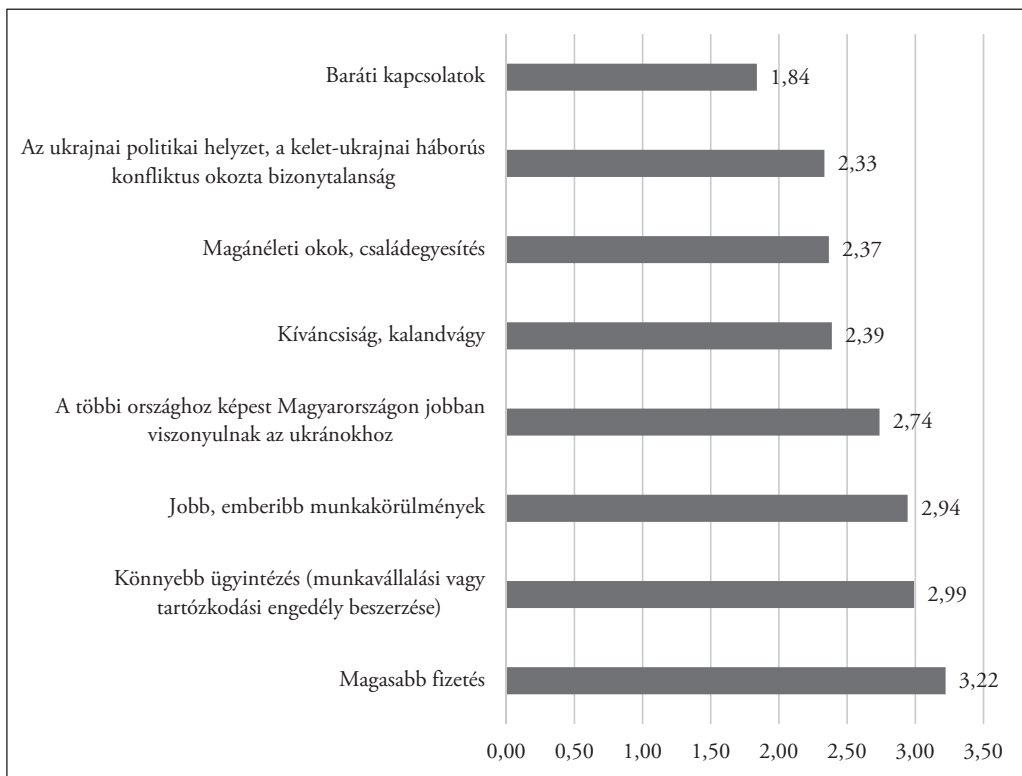
Ami a külföldi munkavállalás motivációit illeti – talán nem meglepő módon –, elsősorban a magasabb pénzkereseti lehetőségek dominálnak (6. ábra). Az Ukrajnában egyre mélyülő társadalmi-gazdasági válság nyomán az ukrán hrvnya devalválódott, a béreket alig, a közüzemi díjakat viszont sokszorosára emelték az elmúlt években. A kilátástalan gazdasági helyzetben pedig egyre több ukrán állampolgár választja a külföldi munkavállalást.³⁷ Sokat elmond az ukrainai felpörgő migrációról, valamint a magyarországi munkaerőpiac alakulásáról, az ukrainai munkavállalók iránti egyre nagyobb igényről az, hogy a kitöltők 38%-a a kutatást megelőző egy évben kezdett Magyarországon dolgozni, de összességében 69%-uk mondta azt, hogy kevesebb mint két éve dolgozik az országban.

A motivációs tényezők rangsorában második helyen a könnyebb ügyintézés szerepel, ami elsősorban a környező EU-s országokkal való összehasonlítást jelenti. Ez egybecseng interjús kutatásunk eredményével is, hiszen Magyarország számos olyan könnyítést tett az ukrán állampolgárok részére (lásd fentebb részletesebben), amik lehetővé teszik a legális munkavállalást. A toborzó cégek által biztosított szervezett munkavállalás, utaztatás és szállásadás, valamint a magyarországi cégek által alkalmazott koordinátorok pedig jelentősen megkönnyítik a hivatali ügyintézést az ukrán munkavállalók számára.

Részben a kibocsájtó ország kedvezőtlen munkakörülményeivel áll összefüggésben az is, hogy az elavult infrastruktúrával rendelkező gyárak, üzemek, vagy a méltatlan állapotok helyett az ukrainaiak jobb és emberibb körülményekre vágnak, így ez a harmadik leggyakoribb motivációs tényező.

A negyedik motivációs indok a magyarországiak ukránok felé tanúsított kedvező viszonyulása. Mindez feltehetően szintén a legális vs. (többnyire) illegális munkavállalás lehetőségének következménye. Hiszen például Csehországban, Lengyelországban vagy Szlovákiában, ahol az ukrán vendégmunkások rendszerint illegálisan dolgoznak, nem rendelkeznek sem hivatalosan bejelentett munkával, sem laccímmel, sem társadalombiztosítással. Így az átverések, a kizsákmányolások esélye is nagyobb, ami – interjúalanyaink elmondása szerint – gyakran meg is történik. Éppen ezért az ukrainai munkavállalók nagyobb szociális és pénzügyi biztonságban érzik magukat Magyarországon, még akkor is, ha itt általában kevesebb pénzt keresnek.

37 Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2017. 31 (2). 3–22.; Hires-László Kornélia: Kárpátaljai magyar szülők külföldi munkavállalásának hatása a fiatalok kockázati magatartására. *Kisebbségi Szemle*, 2020. 5 (1). 93–105.

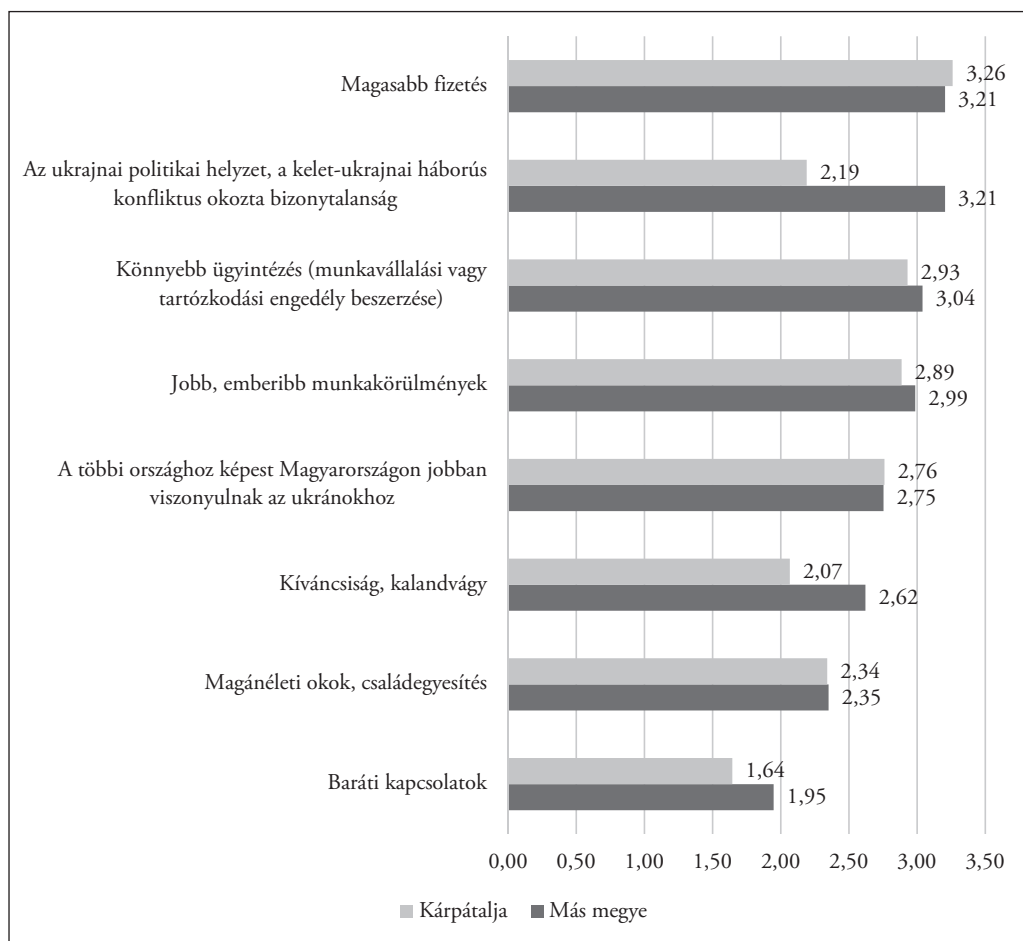

6. ábra: Miért jött el Ukrajnából Magyarországra dolgozni?

(négyfokú skálán kapott átlagok, ahol 1 – egyáltalán nem volt fontos, 4 – nagyon fontos volt, N = 123)

Forrás: saját szerkesztés

A munkavállalás motivációit illetően nem találtunk szignifikáns különbséget a nők és a férfiak között, ugyanakkor érdekes megvizsgálni, hogy a migráció földrajzi kiindulása (Kárpátalja vagy más ukrainai megye) szerint hogyan különböznek a motivációk. Ha e szerint végezzük elemzésünket, szignifikáns eltérést ($p = 0,02$) találunk a Kárpátaljáról vagy más megyéből származó ukrán munkavállalók között a kalandvágy, kíváncsiság kategóriájában, ahol a távolabbi megyékből érkezőknek jelentett ez nagyobb motivációt. Ugyan a (2022 előtti) kelet-ukrainai háborús konfliktus, az ukrainai politikai helyzet terén nem szignifikáns a különbség, de az eredmények alapján érzékelhető, hogy a belső-ukrainai megyékből származók számára jóval fontosabb volt ez a szempont is, mint a kárpátaljai kitöltőknek (7. ábra).

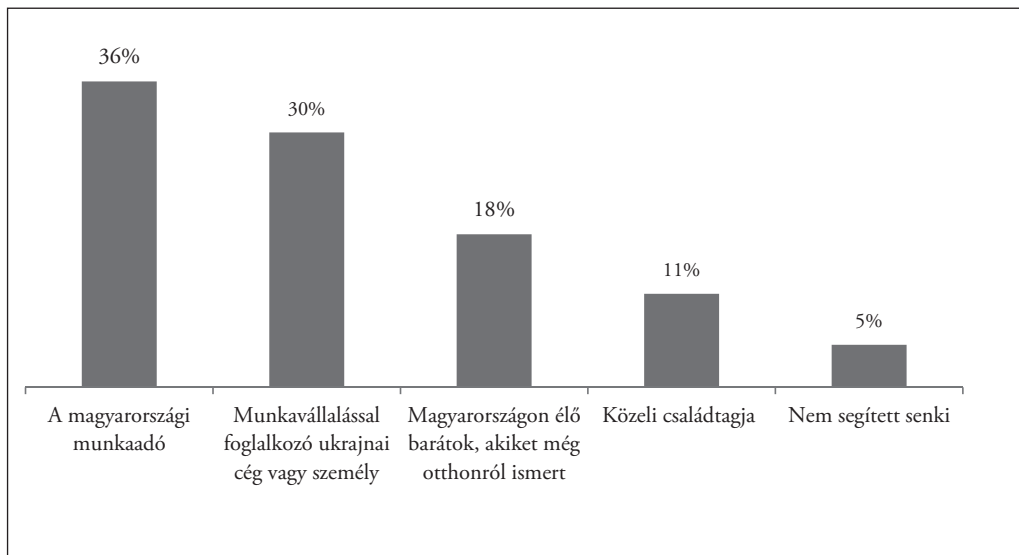
7. ábra: „Miért jött el Ukrajnából Magyarországra dolgozni?” kérdésre adott válaszok az utolsó ukrajnai lakhely szerint (négyfokú skálán kapott átlagok, ahol 1 – egyáltalán nem volt fontos, 4 – nagyon fontos volt, N = 123)

Forrás: saját szerkesztés

Beilleszkedés Magyarországon

Mint ahogyan azt korábban említettük, a toborzó cégek által szervezeten zajló munkaközvetítés, a magyarországi munkavállalást és hivatali ügyintéризést segítő koordinátor jelenléte stabil adminisztratív hátteret biztosít az ukrajnai munkavállalók számára, akik a legtöbb esetben teljesen ismeretlenül érkeznek Magyarországra. Interjúalanyaink elmondása szerint a belső-ukrajnai megyékből származók többsége még soha nem járt Magyarországon, így

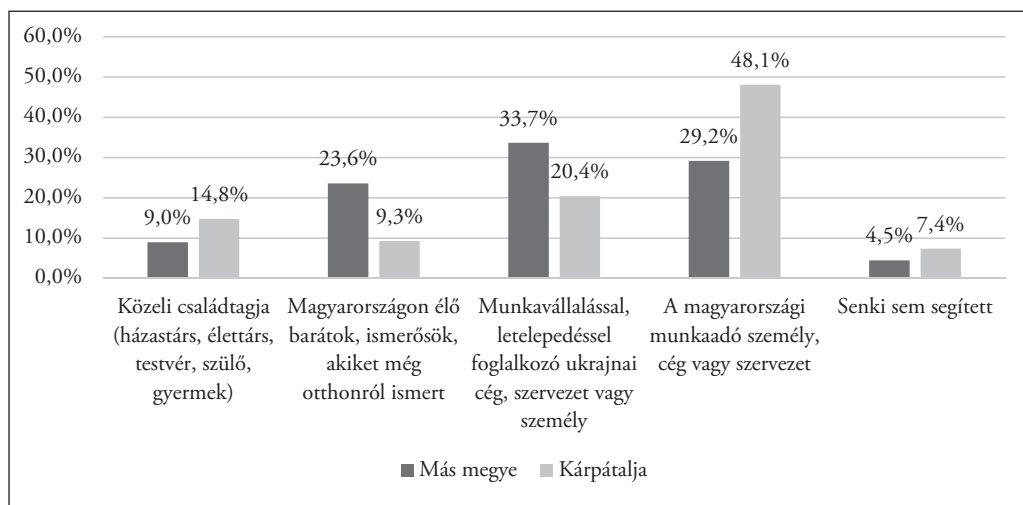
az ismeretlen nyelvvel és kultúrával való találkozáskor mindez jelentős segítséget jelent a számukra. Éppen ezért nem meglepő az az eredmény sem (8. ábra), hogy a kérdőíves adatközlők 36%-a jelölte meg a magyarországi munkaadóját, míg további 30%-uk a munkavállalással foglalkozó céget vagy személyt, amikor arról kérdeztük őket, hogy ki segítette a magyarországi munkavállalásban.

**8. ábra: „Segítette-e Önt valaki a magyarországi munkavállalásban”?
kérdésre adott válaszok megoszlása (% , N = 146)**

Forrás: saját szerkesztés

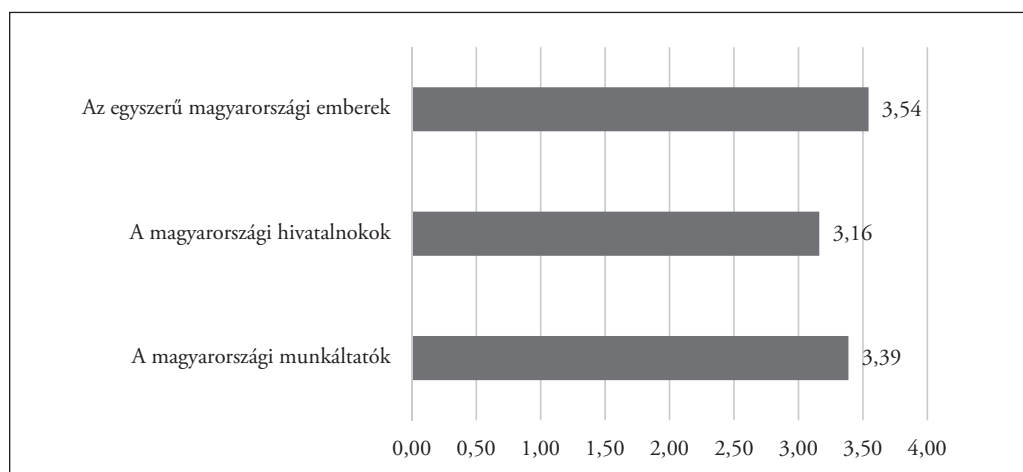
Ha ugyanezt a kérdés a származás régiója szerint vizsgáljuk meg, némi eltérést tapasztalunk a Kárpátaljáról és más megyékből érkezők esetében. A kárpátaljaiak majdnem felének (48%) inkább a magyarországi munkaadó segített (9. ábra). A más megyékből érkezők közül a legtöbben (33,7%) a munkavállalással foglalkozó ukrajnai cégektől, személyektől kaptak inkább segítséget, ami arra utal, hogy a kárpátaljaiak otthonosabban mozognak a magyarországi munkaerőpiacon és a magyar nyelvi környezetben, esetleg az ukrajnai toborzó cégek közvetítése nélkül, magyar állampolgárként vannak foglalkoztatva.

9. ábra: „Segítette-e Önt valaki a magyarországi munkavállalásban?” kérdésre adott válaszok megoszlása a kibocsájtó országbeli utolsó lakhely szerint (% , N = 143)

Forrás: saját szerkesztés

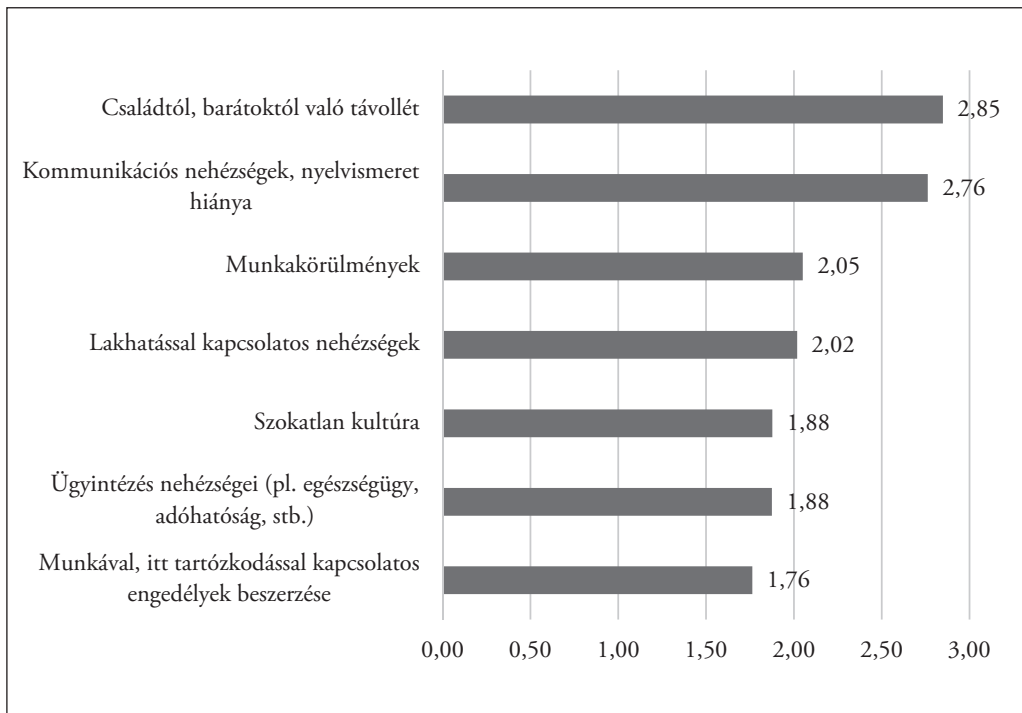
Az adatközlők inkább pozitív viszonyulást tapasztaltak mind az utca embere, mind a munkáltatók és a hivatalok részéről is (10. ábra). Ennél a kérdésnél a származás, a nyelvtudás tekintetében nem találtunk szignifikáns eltéréseket.

10. ábra: „Milyen viszonyulást érzékelt?” kérdésre adott válaszok (négyfokú skálán kapott átlagok, ahol 1 – nagyon rossz viszonyulás, 4 – nagyon jó viszonyulás)

Forrás: saját szerkesztés

A magyarországi beilleszkedés mikéntjét vizsgálva azt találtuk, hogy ami inkább nehézséget okozott (a skála 3-as értéke) adatközlőinknek, az a családtól, barátoktól való távollét és a nyelvismeret hiánya, a kommunikációs nehézségek (11. ábra). A többi tényező inkább nem okozott nehézséget (skála 2-es értéke).

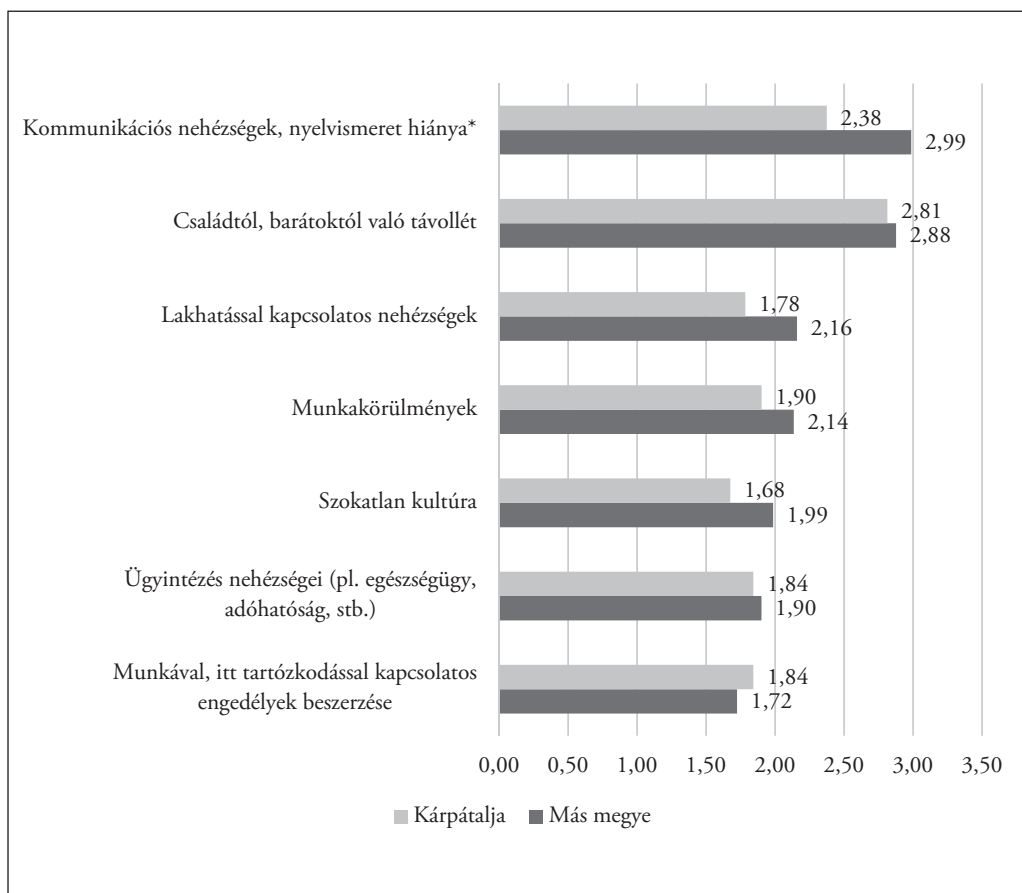

**11. ábra: „Mi okozta a legnagyobb nehézséget a magyarországi beilleszkedés során?”
kérdésre adott válaszok**

(négyfokú skálán kapott átlagok, ahol 1 – egyáltalán nem okoz nehézséget, 4 – nagy nehézséget okoz)

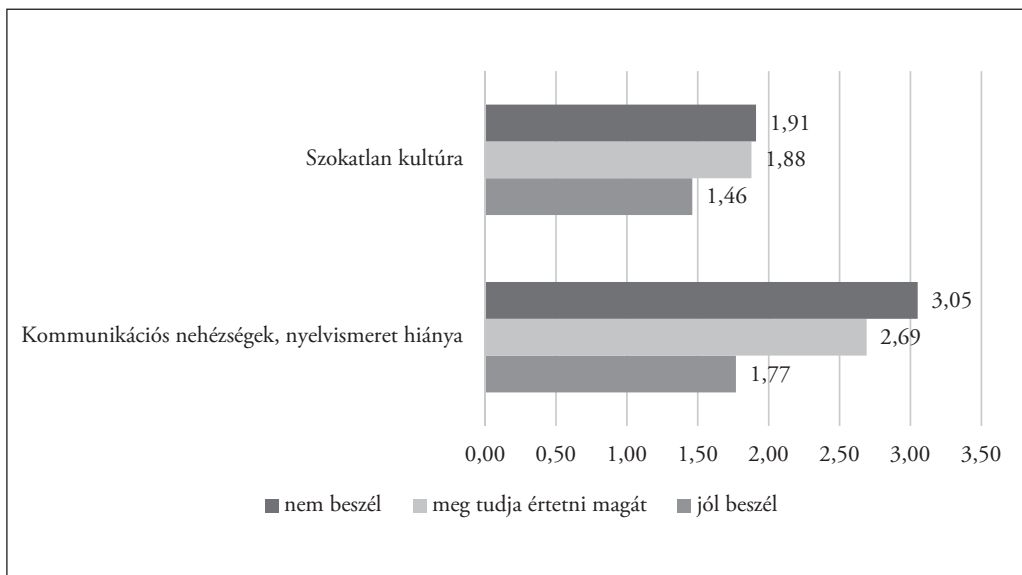
Forrás: saját szerkesztés

A kárpátaljai és a belső-ukrajnai megyékből származó munkavállalók beilleszkedését illetően a kommunikáció terén van szignifikáns különbség ($p = 0,008$). A kárpátaljaiaknak inkább nem okoz nehézséget a nyelv, míg a más megyékből érkezőknek inkább okozott nehézséget (12. ábra). Mindez arra enged következtetni, hogy a kárpátaljaiak között többen vannak olyanok, akik már korábban is, még ukrajnai létük során találkoztak a magyar nyelvvel, esetleg beszélnek is azt.

12. ábra: „Mi okozta a legnagyobb nehézséget a magyarországi beilleszkedés során?”
 kérdésre adott válaszok az utolsó ukrain lakhely szerinti megoszlásban
 (négyfokú skálán kapott átlagok, ahol 1 – egyáltalán nem okoz nehézséget, 4 – nagy nehézséget okoz)
 Forrás: saját szerkesztés

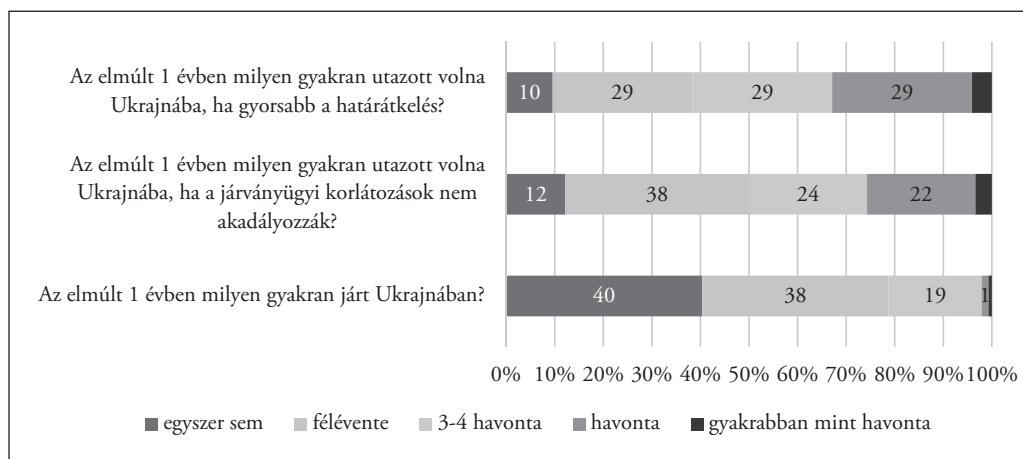
Ha mindezt a magyar nyelvtudással is összevetjük (13. ábra), logikusan az rajzolódik ki, hogy minél jobban beszéli a munkavállaló a befogadó ország nyelvét, annál kevésbé okoz neki beilleszkedési nehézséget a nyelvismeret hiánya (szignifikáns különbség, $p = 0,001$). A kultúra esetében nincs szignifikáns hatása a nyelvtudási szintnek, de ezen a téren nem is jellemző a beilleszkedési nehézség (a skála 2-es szintje alatti értékek).

13. ábra: A nyelvismeret hiánya és a szokatlan kultúra mint nehézség a magyarországi beilleszkedés során a magyar nyelvtudás szintje szerint (négyfokú skálán kapott átlagok, ahol 1 – egyáltalán nem okoz nehézséget, 4 – nagy nehézséget okoz)
Forrás: saját szerkesztés

Kapcsolat a kibocsájtó országgal és a visszaköltözés esélye

A kérdőív egy részében olyan kérdéseket szerepeltettünk, amelyek az ukrán munkavállalók Ukrajnával fenntartott jelenlegi és jövőbeli nexusát vizsgálták. Ezek között szerepelt három olyan kérdés, amely a hazautazás gyakoriságát érintette „az elmúlt egy év során”, ami a felmérés idejét figyelembe véve, 2020 nyara/ősze – 2021 nyara/ősze közé esett (14. ábra). A válaszadók 40%-a egyszer sem utazott a kibocsájtó országba a vizsgált évben, de ez az arány sokkal alacsonyabb lenne (10-12%), ha nem lettek volna a koronavírussal kapcsolatos korlátozások, vagy ha a határátlépés könnyebben történt volna az adott évben. A legtöbben fél évente, negyed évente utaznának haza, és többen lennének a havonta ingázók is, ha az említett strukturális akadályok nem álltak volna fenn. A válaszokat nem befolyásolja szignifikánsan, hogy van-e Ukrajnában élő családtagja a megkérdezettnek, vagy az, hogy melyik megyéből származik.

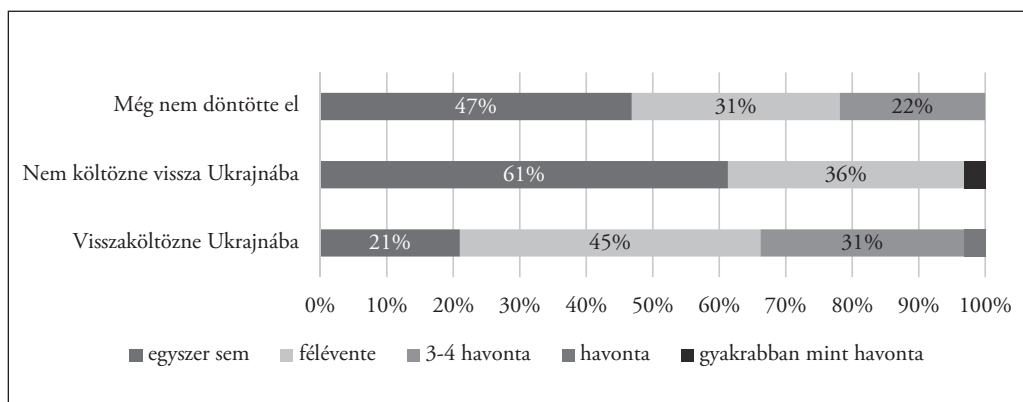

14. ábra: A hazajárás gyakorisága „az elmúlt egy évben” (% , N = 148)

Forrás: saját szerkesztés

Adatközlőink jövőterveit illetően rendkívül vegyes kép rajzolódott ki. A válaszolók (N = 127) 50%-a mondta azt, hogy szeretne visszaköltözni Ukrajnába, 25%-uk nem tervezi a visszaköltözést és további 25%-uk még nem döntötte el. A visszaköltözés hajlandóságában nincs különbség a Kárpátaljáról vagy Ukrajna más megyéiből érkezettek között, e tekintetben teljesen egyforma képet mutat a két csoport.

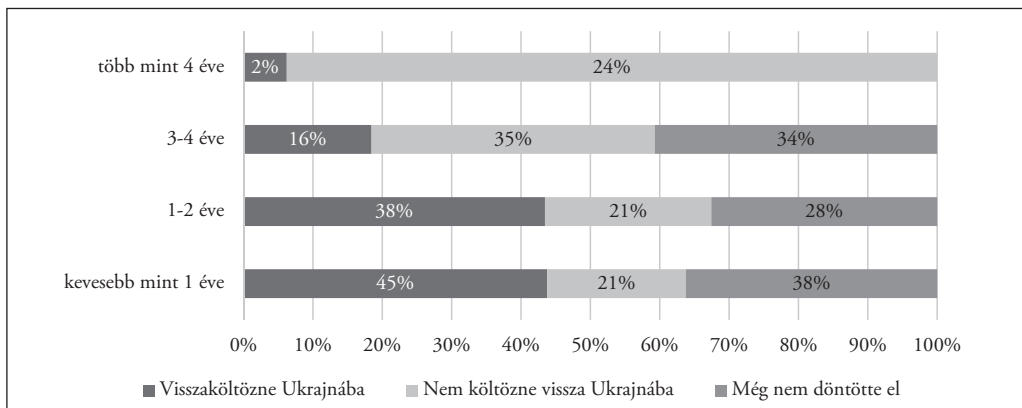
Szignifikáns különbség ($p = 0,001$) van azonban a hazajárás gyakorisága és a visszatérés hajlandósága között (15. ábra). Azok között, akik nem tervezik az Ukrajnába való visszaköltözést, 61%-uk már egyszer sem látogatott az országba az elmúlt egy évben, 36%-uk pedig maximum egyszer-kétszer tette ezt.

15. ábra: Az Ukrajnába való hazalátogatás és a visszaköltözés hajlandósága (% , N = 125)

Forrás: saját szerkesztés

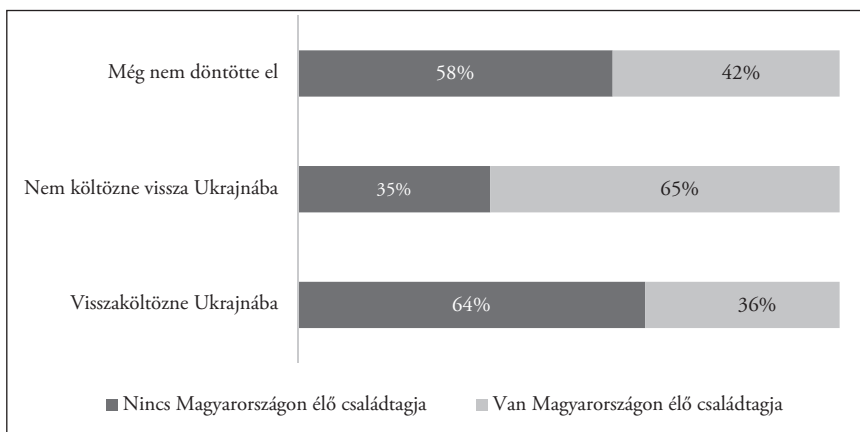
Szignifikáns összefüggést találtunk a Magyarországon eltöltött idő és a visszaköltözés hajlandósága között is ($N = 125$, $p = 0.00$). A 16. ábra alapján elmondható, hogy minél kevesebb a Magyarországon eltöltött idő, annál nagyobb a hajlandóság a visszaköltözésre.

16. ábra: A Magyarországon töltött idő és a visszaköltözés hajlandósága (%) ($N = 125$)

Forrás: saját szerkesztés

Bár a visszaköltözési hajlandóság és a családtagokkal való együttélés függvényében ($N = 126$) nem találtunk szignifikáns különbséget, érdekes eredmények születtek. A 17. ábrából ugyanis az látszik kirajzolódni, hogy azok körében, akik egyedül élnek Magyarországon, nagyobb a visszaköltözési hajlandóság, mint azok között, akik valamely családtagjukkal élnek itt. Azok között azonban, akik nem költöznének vissza Ukrajnába, a párban élők voltak többen (a válaszadók 65%-a), míg az egyedülállók 35%-nyian voltak. Ebből az is feltételezhető, hogy akik párban/párral élnek az országban, inkább gondolkodnak a Magyarországon (esetleg más EU-s országban) való letelepedésen.

17. ábra: A visszaköltözési hajlandóság a családtagokkal való együttélés függvényében

Forrás: saját szerkesztés

A kérdőíves kutatás alapján azt látjuk, hogy az adatközlők többsége az elmúlt két évben érkezett a magyarországi munkaerőpiacra, a legfontosabb vonzó tényező a magasabb pénzkereseti lehetőség, amit a könnyebb ügyintézés, a legális pénzkereseti lehetőségek, a méltó munkakörülmények és a jobb emberi viszonyulás követ. Durván 60%-uk a Kárpátokon túli, belső ukrainai területekről, 40%-uk pedig Kárpátaljáról származik. A belső ukrán területről érkezők közül minden harmadik, a kárpátaljaiak közül minden negyedik felsőfokú végzettségüként dolgozik ma kékgalléros munkakörben Magyarországon. Összességében azonban majdnem 70% azok aránya, akik úgy érzik, végzettségük alatti munkát végeznek. Az adatközlők 78%-a munkásszállóban lakik. A munkavállalók több mint fele egyedül él, a beilleszkedés legnagyobb nehézsége is ebben, a családtól való távollétben fogalmazódik meg számukra. A második legfontosabb nehézség a kommunikáció és a nyelv, amely terén szignifikáns különbség van a kárpátaljai és a belső-ukrainai megyékből származó munkavállalók között, ez utóbbiak számára nagyobb kihívást okozva. A visszaköltözést illetően 50% mondta azt, hogy szeretné, 25% nem tervezi és további 25% még nem döntötte el ezt a kérdést. A visszaköltözés hajlandóságát negatívan befolyásolja a Magyarországon eltöltött idő hossza és a már Magyarországon együtt élő családok jelenléte.

Konklúzió

Már a 2022-es háborút megelőzően is az Ukrajnában egyre mélyülő politikai, társadalmi és gazdasági válság nyomán az ukrán hrivnya devalválódott, a béreket alig, a közüzemi díjakat, az élelmiszerárakat viszont sokszorosára emelték. A kilátástalan helyzetben egyre több ukrán állampolgár választotta a külföldi munkavállalást a túlélés stratégiájaként. Magyarország pedig – az egyre égetőbb munkaerőhiány miatt – számos olyan intézkedést vezetett be ezzel párhuzamosan, amelyek elősegítették az ukrán munkaerő legális munkavállalását az országban. Ennek hatására a becslések szerint 2022 elejére több mint 50 000 ukrainai munkavállaló dolgozott Magyarországon, többnyire kékgalléros munkakörben, toborzó cégek és munkaközvetítő személyek aktív közreműködésével.

Ennek ellenére a vizsgált célcsoportról igen keveset tudunk. Bár az utóbbi években az ukrainai munkavállalók egy-egy ágazatban dolgozó csoportjáról,³⁸ vagy az Ukrajnából Magyarországra irányuló munkamigrációról készültek esettanulmányok,³⁹ a jelen íráshoz

38 Fedyuk – Meszmann, 2018. Ukrán kölcsönzött dolgozók. i.m. 11–14., 18–19.

39 Pakurár Miklós – Oláh Judit – Cehla Béla: Az ukrainai munkavállalók munkavállalási jellemzői Magyarországon. *Gazdálkodás*, 2012. 56 (2). 137–146.; Juhász – Csatári – Makara, 2010. Ukrán állampolgárok munkavállalása, i.m.; Langerné Rédei Mária: Ukrán munkavállalás Magyarországon. In: Kincses Áron (szerk.): *Ukrán állampolgárok Magyarországon*. Európai Integrációs Alap: Budapest, 2011.

hasonló elemzés még nem született. Bár a kérdőíves kutatásunk nem reprezentatív mintán alapszik, így a kutatás eredményei általános következtetések levonására nem alkalmasak a Magyarországon dolgozó ukrainai munkavállalók teljes csoportját illetően, de sikerült egy olyan kategóriát beazonosítani, amelynek segítségével választ kaphatunk a magyarországi munkaerőpiacon kékgallérosként dolgozó ukrainai munkavállalók helyzetéről.

A kutatás során adatközlőinket a munkamigráció motivációiról, a külföldi élettapasztalatukról, a magyarországi munkaerőpiacról, a kibocsájtó országhoz és az ott élőkhez való kötődésükről, valamint a hazaköltözés/végleges külföldi letelepedés lehetőségéről kérdeztük meg. Jellemzően dichotóm kategóriák megalkotásával vizsgáltuk, hogy vannak-e tipizálható ismérvek vagy markáns különbségek a vizsgálatba vont célcsoporton belül, amelyek mentén az ukrán munkavállalók élethelyzete, migrációs stratégiája leírható. Továbbá azt is megvizsgáltuk, hogy milyen stratégiákat alkalmaznak a magyarországi munkaadók az ukrán munkaerő bevonására, valamint azt, miképp vélekednek a célcsoportról. Ennek feltárására kérdőíves kutatásunkat olyan személyekkel való interjúk beszélgetésekkel egészítettük ki, akik ukrainai munkavállalók toborzásával, Magyarországra való munkaközvetítésével és a magyarországi létük koordinálásával, segítségével foglalkoznak.

A legfontosabb konklúzióként azt emelnénk ki, hogy bár az ukrán munkavállaló olcsó és hatékony munkaerőt jelent, a magyar munkaerőpiacra való becsatornázása nem egyértelműen sikeres, és bár az ukrainai munkavállalóknak alapvetően pozitív tapasztalataik vannak Magyarországon, a legtöbben nem tervezik az országban való hosszú távú maradást. Ugyanakkor az Ukrajnába való visszaköltözést is csak minden második adatközlő tervezte (ami 2022 februárja óta valószínűleg csökkent), a visszaköltözés hajlandóságát pedig negatívan befolyásolja a Magyarországon eltöltött idő hossza és a munkavállalóval Magyarországon együtt élő családtag jelenléte.

Az évek óta mélyülő és az orosz–ukrán háború kibontakozásával tartósan fennmaradó gazdasági mélyrepülés okán nagy valószínűséggel az ukrainai munkavállalók a jövőben is fontos részét képezik majd a nyugat-európai munkaerőpiacnak, így a magyarországinak is. Éppen ezért indokolt a célcsoport további vizsgálata. A kutatás folytatásaként induktív módon, klaszterelemzéssel is előállíthatók komplexebb típusok, a kérdőívek, valamint az interjúk kutatás tematikája pedig tovább bővíthető, hozzáigazítva azokat a magyarországi munkaerőpiac helyzetéhez és igényeihez.

Interjúalany	Interjúalany foglalkozása, tevékenysége	Interjúkészítés helye	Interjúkészítés időpontja
A1	Toborzó és munkaközvetítő ügynökség vezetője	Beregszász	2021. 08. 10.
A2	Magyarországi cég által foglalkoztatott, ukrán munkavállalókat segítő koordinátor	Tiszaújváros	2021. 08. 02.
A3	Magyarországi cég által foglalkoztatott ukrán–magyar szakfordító, tolmács	Budapest	2021. 09. 30.
A4	Magyarországi cég alkalmazottja, sorvezető, ukrán munkavállalókat segítő csoportvezető	Zirc	2021. 07. 24.
A5	Magyarországi cég által foglalkoztatott ukrán–magyar tolmács, ukrán munkavállalókat segítő koordinátor	Szolnok	2021. 10. 07.
A6	Magyarországi cég által foglalkoztatott ukrán–magyar tolmács	Budapest	2021. 09. 14.

1. melléklet: Az interjúk kutatásban részt vevők alapadatai

BAJCSI ILDIKÓ

SZLOVÁK TÖRTÉNÉSZEK
TRIANON-INTERPRETÁCIÓI
NAPJAINKIG

Az Osztrák-Magyar Monarchia és azon belül elsősorban a történeti Magyar Királyság felbomlásának a szlovák és magyar történeti értelmezései kezdettől fogva nagy különbségeket mutatnak. Trianonról és annak körülményeiről a magyar és a szlovák nemzeti történeti közgondolkodásban érthetően kezdettől eltérő narratívák élnek, de az elmúlt száz év magyar és szlovák történészgenerációi is másként ítélték meg a Monarchia és a soknemzetiségű Magyarország megszűnéséhez vezető előzményeket és okokat, mint ahogy egészen különbözőképpen jelölik ki a dualizmus kori előzmények és az 1918–1920 közötti sorsdöntő évek eseményeinek a súlypontjait is. Nemzeti megközelítésben a dualizmus kori Magyar Királyság felbomlása a magyarság számára kudarcot, a szlovák fél számára viszont a nemzet- és államépítő nacionális törekvések győzelmét jeleníti meg.

Trianon ugyanis a magyarságnak kollektív kulturális és történeti traumát jelent, hiszen az eseményhez a világháborús vereséget követően a történeti magyar állam területének 67%-os vesztesége, illetve 3,2 millió magyar elvesztése társul.¹ Ráadásul az utódállamok fennhatósága alá került kisebbségi magyar kényszerközösségek politikai helyzetének, kényszerkisebbségekké válásának problémái, sok tekintetben rendezetlen közösségi jogaik akkor és azóta is állandó frusztráció forrásaként szolgálnak. Ezzel szemben a szlovák történetírás újraértelmezéseinek hátterét éppen az állami legitimitás és a nemzeti önrendelkezés szempontjai biztosítják.

A csehszlovák győzelem és a magyar veszteség „dichotómiájának” következtében tehát a két fél Trianon-historiográfiája eltérő fogalmi és értelmezési keretrendszerek mentén alakult. Ezt jól jelzi például a magyar állam megnevezésének a különbsége: a szlovák történetírás

1 A kulturális trauma fogalmáról bővebben lásd Alexander, Jeffrey C. – Eyerman, Ron – Giesen, Bernard – Smelser, Neil J. – Sztompka, Piotr: *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press: Berkeley, 2004. 2–3. A trianoni béke alapján Magyarország területe – Horvátországot nem számítva – 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre csökkent. A lakosság száma pedig 20,8 – illetve 18,2 – millióról 7,9 millióra fogyott. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris: Budapest, 2005. 201.

ugyanis az 1918 előtti Magyar Királyságot a saját nyelvekben használt „*Uhorsko*” fogalommal – tehát a románokhoz, szerbekhez, horvátokhoz hasonlóan évszázadok óta bevett történeti névvel – jelöli, míg a Trianon utáni magyar államra a „*Maďarsko*”, azaz a magyar népnévből képzett országmegnevezést használja, amivel a két állam történeti diszkontinuitását hangsúlyozza.² Azt is érdemes kiemelni, hogy miközben az 1918–1920-as események bizonyos mértékben a magyar és a szlovák historiográfia számára is „nullpontot” jelentenek, komoly hangsúlyeltolódásokat figyelhetünk meg a két történetírás tematizációjában.³ A magyar Trianon-értelmezésekkel ellentétben ugyanis, – amelyben mindig is előkerül a tragikus események *második Mohácsnak* nevezett metaforikus megközelítése – a szlovák fél főként Csehszlovákia 1918. októberi megalakulásától eredezteti az egész világháború utáni eseménysort. Magának az állam létrejöttének az előzményeként pedig előszeretettel hangsúlyozza a dualizmus kori Magyarország „szűkkeblű” nemzetiségpolitikáját, vagyis az „elnyomás toposzát”, amely egyébként – a cseh és szlovák nemzeti mozgalmak föderalista, autonomista követeléseinek folyamatos elutasítását hangsúlyozó érvek mellett – mindmáig a legerősebben ható sztereotipikus mozzanat. Különbségek pedig abban is megmutatkoznak, hogy amíg a magyarországi történetírásban számos szakmunka látott napvilágot, a szlovák historiográfián belül ehhez képest relatíve kevés történeti feldolgozás született a kérdésben. Az is megfigyelhető, hogy a magyar historiográfia „kilengéseivel” szemben a szlovák történetírás sokkal kiegyensúlyozottabb képet mutat 1918–1920 történeti reprezentációjában. Ugyanakkor a történeti magyar állam dezintegrációjának és a csehszlovák nemzetállam megteremtésének történeti értékelése szlovák „térfelen” is kezdettől fogva erősen függött egy-egy időszak politikai és ideológiai irányultságától.

-
- 2 Vörös László: A történelmi Magyarország szétesése és Trianon. Az 1918–1920 közötti események megjelenítése a magyar és szlovák történetírásban. *Limes*, 2011. 24 (1). 5–43, itt: 8. A történeti értelmezés különbségeit, például a korszakhatár kijelölésének problémáit jelzi a két fél historiográfiai fogalomtárának az eltérése. Ismeretes, hogy a szlovák történetírás az 1918 előtti Magyar Királyságot a szlovák nyelvben évszázadokon át meghonosodott „*Uhorsko*” fogalommal jelöli, míg a Trianon utáni magyar államot már „*Maďarsko*” (Magyarország) néven említi, hasonlóképpen, mint a szerb vagy a horvát gyakorlat. Ezzel nyelvilag önmagában is lehetséges a történeti diszkontinuitás, illetve megszakítottság hangsúlyozása a két időszak – ezáltal pedig – a két magyar állam között. A Trianon-fogalmak különbségei a szaktörténészek között kialakult nézeteltérésekben, vitákban is megnyilatkoznak. Ehhez lásd például az érsekújvári Trianon-vitát, amelyre a 2010. június 24–25-én Érsekújváron megszervezett *Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és szlovák kollektív emlékezetben, 1918–1920* című konferencián került sor. Uo. 9.
 - 3 Michela, Miroslav: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet: Békéscsaba – Budapest, 2016. 61.

A két világháború közötti időszak

A fentiek érvényesek a két világháború közötti kánonra is, amely a professzionális történetírás hiányosságai következtében kevés történeti munka kiadását mutatja, a szaktörténeti művek száma tehát elenyésző volt az 1920-as években. Ráadásul a cseh és szlovák vonal nézetkülönbségei következtében a „csehszlovakista” és az autonomista szlovák néppárti („ludák”) – nemzeti koncepció szintén eltérő fejlődési tendenciákat mutatott.⁴

A „magyar elnyomás” toposzának beékelődésére az is erős hatást gyakorolt, hogy ebben az időszakban előszeretettel alkottak a témában a szaktörténetírókkal szemben az ún. „politikustörténetírók”. Közülük kiemelhetjük a „csehszlovakista” orientációt követő Karol Medvecký *Slovenský prevrat 1918* (Szlovák fordulat 1918) című négykötetes dokumentarista feldolgozását, valamint Fedor Houdek *Vznik hraníc Slovenska* (Szlovákia határainak kialakulása) című munkáját, amely visszaemlékezéseket, korabeli forrásokat és publicisztikai írásokat gyűjtött össze.⁵ Houdek viszont az események résztvevőinek emlékezései és értelmezései alapján elsőként tett kísérletet a szlovákiai határok kialakulásának elemzésére.

Az említett szerzők műveikben a történelmi Magyarország dezintegrációját elsősorban Csehszlovákia megalakulásának a legitimitásához kötötték, amelynek kedvelt toposza az „ezeréves elnyomás” hangsúlyozása volt. Ehhez olyan sztereotípiák kapcsolódtak, amelyek az „antidemokratikus, barbár és agresszív Magyarországot” állították szembe a demokratikus Csehszlovák Köztársasággal. Mindezekből a premisszákból következett, hogy az ezeréves elnyomó államnak – éppen ezért – szükségszerűen fel kellett bomlania, ebben a narratívában így a trianoni béke jelképezte az „igazságosságot”. Az említett toposzok nagy része a rendszerváltást követően tovább tartotta magát a mesternarratívában, vagyis a szlovák történetírás által kialakított nemzeti kánonban. S ahogyan a magyar historiográfiában, úgy a szlovák nemzeti történetírásban is gyakran megjelentek a szimbolikus nyelvezetre támaszkodó sztereotípiák.

Így például a két világháború között a csehszlovák egységtörekvésekkel elsőként szembeesülő és a szlovák nemzeti fejlődés sajátosságait hangsúlyozó fiatal szlovák szaktörténész, Daniel Rapant értelmezésében álltak össze rendszerré a „történelmi szükségszerűség”, a „nemzeti elnyomás” és az „antidemokratikus Magyarország” toposzai. Ezeknek a meggyökeresedésében minden bizonnyal erősen közrejátszott Rapantnak a pozsonyi csehszlovák

4 Az ún. „csehszlovakista” koncepcióról bővebben lásd Hudek, Adam: Slovenská historiografia a československé dejiny v rokoch 1918–1968. *Forum Historiae*, 2007. (1). 49–62, itt: 1–3. A ludáki irányról bővebben lásd Ján Rychlík (szerk.): První Československá republika v slovenské ľudácké a neoludácké historiografii. In: *Reflexe dějin první československé republiky v české a slovenské historiografii*. Historický ústav AV ČR: Praha, 1998. 7–84, itt: 71–84.

5 Medvecký, Karol A.: *Slovenský Prevrat. III*. Spolok sv. Vojtecha: Bratislava, 1931.; Houdek, Fedor: *Vznik Hraníc Slovenska*. Nákl. „Prúdiv”. Bratislava, 1931.

egyetem cseh tanárai által is elismert tehetsége, a tárgyalt korszak forrásait elsőként feltáró szorgalma, s publikáció révén gyorsan meghatározóvá vált szerepe a szlovák nemzeti történetírásban. Már az 1930-ban kiadott *Maďarizácia, Trianon, revízia a demokracia* (Magyarosítás, Trianon, revízió és demokrácia) című nagyesszéjében Magyarország felbomlását történelmi szükségszerűségként értékelte, és a folyamatot az antidemokratikus rezsim elnyomásának következményeként mutatta be.⁶ Véleménye szerint a világháború végkifejlete, vagyis a központi hatalmak veresége kínált lehetőséget az elnyomott nemzetségek felszabadulására. Azt is hangsúlyozza, hogy Magyarország felbomlásának nemcsak nemzetiségi, gazdasági vagy társadalmi, de morális szempontból is komoly jelentősége volt.

Ez az interpretáció visszaköszönt František Hrušovský és František Bokes műveiben is, akik a Hitler által felszámolt Csehszlovákia utódjaként 1939 márciusában létrejött önálló Szlovákia saját nemzeti történelmének a megalkotásán fáradoztak, elutasítva és elvetve az előző két évtizedben egyeduralkodóvá vált „csehszlovakista” koncepciót.⁷ A szlovák nemzeti történelem első szintézisének szerzője, Hrušovský a második világháború éveiben egypárti, totalitárius „köztársaságként” működő szlovák állam „udvari történésének” számított. Munkájában az ideológiai megközelítések kiemelten nagy szerepet játszottak. Az 1867-es kiegyezés után Magyarország felbomlását elkerülhetetlennek tartotta és pozitív eseménynek ítélte. Véleménye szerint a szlovákság története egy folytonos nemzeti fejlődésként leírható 1500 éves történet, ahol a végkifejletet az 1939. március 14-én létrejött szlovák állam jelenti. Bár a magyarokat ő is „pusztítókként” jelenítette meg, narratívájában a csehek szintén a szlovákság ellenfeleit képezték. Bokes, a szlovák nemzeti történelem második szintézisének szerzője igyekezett Rapant koncepcióját követni.⁸ Ez egyrészt az ideológiai megkötések feloldódását, másrészt a „barbár magyarság” toposzának a visszaszorulását is jelentette – a „magyar elnyomás” sztereotípiája viszont tovább élt a szaktörténészek körében.

A második világháborút követő időszak

A pártállami évek ideológiai elvárásai nemcsak a magyarországi, de a szlovák történetírás értelmezéseit is gyökeresen átírták. Ami a szlovák historiográfiában külön érdekességnek számít, hogy a marxista narratíva mellett továbbra is megmaradt a nemzeti történelem központba állítása. S bár a Csehszlovák Köztársaság létrejöttében az 1917-es októberi forradalom és a munkásmozgalom nyert főszerepet, a magyar „ezeréves elnyomás” toposza is tovább élt. Külön érdekesség, hogy a „csehszlovakista” orientációval szemben a szlovák

6 Rapant, Daniel: *Maďarizácia, Trianon, revízia a demokracia*. Prúdy: Bratislava, 1930.

7 Hrušovský, František: *Slovenské dejiny*. Matica Slovenská: Bratislava, 1940.; Bokes, František: *Dejiny Slovenska a Slovákov. Od najstarších čias po oslobodenie*. SAVU: Bratislava, 1946.

8 Bokes, František: *Dejiny Slovenska a Slovákov. Od najstarších čias po oslobodenie*. SAVU: Bratislava, 1946.

történelmet már nem lehetett teljes egészében háttérbe szorítani. Egyúttal viszont megfigyelhető az úgynevezett „dehungarizáció” jelensége, vagyis a szlovákság, illetve Szlovákia történetének a kiszakítása a történelmi Magyarország történeti kereteiből.

Egy ideig az 1960-as években bekövetkezett ideológiai enyhülés sem hozott komolyabb elmozdulást a fenti kérdésekben, amit jól jeleztek a Magyar–Csehszlovák Történész Vegyesbizottság erősen ideologikus vitái. Ezzel együtt Prágában és Pozsonyban 1968-ra a történeti kutatásokban is gyors liberalizálódás zajlott le. Itt elsősorban Ľubomír Lipták nevét kell említenünk, akinek a *Slovensko v 20. storočí* (Szlovákia a 20. században) című könyve kiemelkedik a történeti munkák közül.⁹ Művében ugyanis jóval kevesebb a nemzeti teleologikus perspektíva, mint azt a korábbi munkákból megszokhattuk. Újdonságnak számít, hogy véleménye szerint Magyarország dezintegrációja egyáltalán nem volt szükségszerű, természetes folyamat. Hangsúlyozza, hogy az antant nagyhatalmai és a nemzetiségek politikai elitjei kulcsszerepet játszottak a történelmi események alakulásában. A történetírás megrekedt helyzetét viszont jól mutatja, hogy a nemzeti perspektívát kevésbé hangsúlyozó Liptákot több más „polgárinak” és „nacionalistának” minősült kollégájával együtt 1969-ben elbocsátották a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetéből, publikációs tevékenységét, könyvét pedig betiltották.

Az 1968-ban alkotmánytörvénybe foglalt cseh–szlovák föderáció létrejöttét követően a szlovák nemzeti narratíva fejlődésnek indult, s megerősödtek a nemzeti motívumok a csehszlovák állam megalakulásával kapcsolatos munkákban. Az első monografikus feldolgozás, mely részletesen kitért a Habsburg Monarchia szétesésének körülményeire és Magyarország dezintegrációjára, 1976-ban született meg. Szerzője, Marián Hronský 1987-ben kiadta az első világháború teljes időszakát 1918-ig tárgyaló munkáját.¹⁰ Emellett ki kell még emelni a szlovák marxista történetírás egyik központi alakjának, Viliam Plevzának *Rok osemnásty* (A tizenennyolcas év) című könyvét.¹¹ Ebből a kötetből is jól látszik, hogy az 1918–1919. évi események teljes körű történeti értékelésénél a szlovák történetírásban a pártállami évek végéig a marxista ideológiai koncepciók szabták meg a historiográfia irányelvét. Az 1986 és 1992 között kiadott hatkötetes *Dejiny Slovenska* (Szlovákia története) című szlovák akadémiai szintézis 1986-ban megjelent negyedik kötetének csehszlovák állam kialakulásáról szóló fejezete is jól érzékelteti, hogy Magyarország felbomlásának „történeti szükségszerűsége”, a magyar nemzeti elnyomás tézise, valamint az osztályharcos narratíva stabilan tartotta magát az utolsó pártállami években is.¹²

9 Lipták, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Vydavateľstvo politickej literatúry: Bratislava, 1968.

10 Hronský, Marián: *Slovensko pri zrode Československa*. Pravda: Bratislava, 1987.

11 Plevza, Viliam: *Rok osemnásty: 1918*. Smena: Bratislava, 1988.

12 Butvin, Jozef: Vyvrcholenie národnoslobodzovacieho boja slovenského národa a vznik československého štátu. Prijatie Deklarácie slovenského národa. In: Cambel, Samuel (szerk.): *Dejiny Slovenska IV. (od konca 19. storočia do roku 1918)*. VEDA: Bratislava, 1986. 481–488.

A rendszerváltást követő évek szlovák történetírása

A rendszerváltást követően ismételten átalakult mind a magyar, mind a szlovák történetírás. A pártállami években kényszerből „szőnyeg alá söpört” nemzeti szempontok (új-ból) előtérbe kerültek a marxista-osztályalapú tézisekkel szemben. A szlovák történetírásban az 1989-es rendszerváltozás mellett a másik újraértékelési hullámot 1993 indította el, miután a korábbi évekhez képest nagymértékben megnövekedett a két világháború közti szélsőjobboldali lúdag előzményekre és érvekre fogékony szlovák történeti publikációk száma. Ezt súlyosbította a pártállami évek historiográfiai öröksége, amely a nemzeti történelemre és a politikatörténeti megközelítésekre fókuszált. Ezek a Monarchia és a történeti Magyarország felbomlásának, Csehszlovákia megalakulásának leírásában jórészt visszatértek a két világháború közötti nemzeti narratívákhoz. Ez jellemezte Ladislav Deák 1995-ben *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918–1920* (Szlovákia és Magyarország az 1918–1920-as években) című munkáját is.¹³ Hasonló értelmezés, a „nemzeti dimenzió” kontinuitása volt jellemző a korábban egyértelműen „marxista” pozíciókat elfoglaló Marián Hronský kurzusváltására. A rendszerváltást követő műveiből elmarad az 1917–1918. évi háborúellenes mozgalmak osztályharcként való bemutatása. Ugyanakkor korábbi történeti interpretációihoz képest, egyre gazdagabb levéltári anyag alapján, a nemzeti felszabadulás narratívájában elemzi utolsó könyveiben az államjogi változásokhoz vezető belső fejlődést. Hronský 1998-ban adta ki a *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920* (Harc Szlovákiáért és Trianon 1918–1920) című harmadik kötetét.¹⁴ Emellett a 2011-ben publikált *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti 1918–1920* (Trianon. Szlovákia határainak kialakulása és biztonságának problémái 1918–1920) című könyve kiemelkedő a Monarchia dezintegrációjának és Csehszlovákia megalakulásának értelmezésében, bár azt is jelezni kell, hogy komolyabb elmozdulás ebben a munkában sem történt. Ugyanakkor Hronskýnak ez utóbbi nagymonográfiájáról Szarka László megjegyezte, hogy ez az egyetlen olyan szakszerű feldolgozás, „amely a Monarchia és azon belül a Magyar Királyság felbomlása, a csehszlovák egység keretei közt megvalósult szlovák önrendelkezés mellett megvizsgálta a Szlovákiával kapcsolatos kérdések eldöntésének módját, a győztes nagyhatalmak szerepét is”.¹⁵ Mindeközben azt is érdemes jelezni, hogy például Dušan Kováč Szlovákia történetét feldolgozó összefoglaló, magyarul is megjelent monográfiájában már igyekezett a korábbi mítosztermelő állásfoglalásoktól távol maradni és egy jóval visszafogottabb, mérsékelt nemzeti vonal irányába elmozdulni a vizsgált témakörben. Ehhez hasonló szemléletmód jellemzi a *Slovensko v 20.*

13 Deák, Ladislav: *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918–1920*. Matica Slovenská: Martin, 1995.

14 Hronský, Marián: *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*. Národné Literárne Centrum: Bratislava, 1998.

15 Szarka László: Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben. *Történelmi Szemle*, 2012. 54 (3). 469–490, itt: 484–485.

storočí (Szlovákia a 20. században) című sorozat Dušan Kováč által szerkesztett II., valamint Bohumila Ferenčuhová és Milan Zemko szerkesztésében megjelent III. kötetének vonatkozó részeit is.¹⁶ Ahogyan azt Miroslav Michela is megjegyezte, a 2007-es év környékén a szlovák historiográfia színterén egy komolyabb generációváltás következett be, amelynek fontos jelét adta a kutatói és pedagógiai álláscserék folyamata, a fiatal – bár korántsem – homogén nemzedék szakmai térhódítása.¹⁷ A fiatal nemzedék színrelépése teret adott a kritikai szempontok megjelenésének a szlovák történetírásban, amelyre tehát a 2000-es évek közepétől szintén sor került a Magyarország dezintegrációját és Csehszlovákia megalakulását feldolgozó témákban. A posztmarxista és nacionalista örökség mellett tehát a szlovák történetíráson belül párhuzamosan megjelentek a kritikai, transznacionális, komparatív megközelítések is. Michela maga is besorolható az újító – mára már középnemzedéknek számító – történészek körébe. 2009-ben *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918–1920* (Az integritás jelszava alatt. Magyarország politikájában 1918–1921) címmel megjelent első monográfiája azért is különösen fontos, mert fiatal kutatóként ő volt az első olyan szlovák történész, aki a történeti Magyarország felbomlását követő magyar kormányzatok csehszlovák politikájára, illetve a korabeli magyarországi viszonyokra fókuszált, s így főként a magyarországi bel- és külpolitikai alternatívákra összpontosított.¹⁸ Michelának ez a korai munkája Vörös László véleménye szerint egyébként a hetvenes és nyolcvanas évek ún. „steril” megközelítéséhez hasonlítható, és egyértelműen a kritikai – alternatív – vonal megjelenését erősíti a szlovák Trianon-kutatásokban. Szintén 2009-ben látott napvilágot a Gabriela Kilianová, Eva Kowalská és Eva Krekovičová által szerkesztett *My a tí druhí v modernej spoločnosti* (Mi és ők a modern társadalomban) című tanulmánykötet.¹⁹ A könyv a nemzeti mítoszokkal, történelmi mitizálások témájával foglalkozik elsősorban a szlovák nemzeti társadalom vonatkozásában. A kötet próbálja elhelyezni a Trianon-jelenséget a szlovák emlékezetben. A *Mýty naše slovenské* (A mi szlovák mítoszaink) című nagy sikerű munkájuk pedig egy példátlanul erős leszámolás többek között a magyar elnyomás toposzával (pl. Andrej Findor írása) vagy a szlovákok áldozati szerepével (Vladimír Krivý és Elena Mannová írása).²⁰ Emellett persze azt is jelezni kell, hogy a nacionalista irányvonal tovább él a szlovák historiográfiában, ahogyan ezt jól mutatja Ladislav Deák 2010-ben *Od Trianonu po malú vojnu (Trianontól a kis háborúig)* címmel a magyarok két világháború közötti agresszív politikájának tárgyában kiadott munkája, amely azonban

16 Kováč, Dušan (szerk.): *Prvá svetová vojna 1914–1918*. VEDA: Bratislava, 2008.; Ferenčuhová, Bohumila – Zemko, Milan (szerk.): *V medzivojnovom Československu 1918–1939*. VEDA: Bratislava, 2012.

17 Michela, 2016. Trianon labirintusaiban, i.m. 226–227.

18 Michela, Miroslav: *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918–1921*. Kalligram: Bratislava, 2009.

19 Kilianová, Gabriela – Kowalská, Eva – Krekovičová, Eva (szerk.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Veda: Bratislava, 2009.

20 Findor, Andor: Tisícročná poroba? In: Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (szerk.): *Mýty naše slovenské*. Academic Electronic Press: Bratislava, 2005. 71–76.

véleményünk szerint módszereiben és stílusában közelebb áll a *public history* műfajához, mint egy szaktörténeti íráshoz.²¹

A Trianon-értelmezéseken belül a rendszerváltást követően is feltörő belső feszültségek jelenlétét egyébként jól jelezte Roman Holec 2011-ben Trianoni rituálékkal kapcsolatos tanulmánya a magyar történetírás „Trianon-jelenségéről”.²² Holec – akire egyébként visszafogottabb és objektív értékelések voltak jellemzőek – szintén egy szélsőséges, elfogult és nacionalista irányú állásfoglalást adott Trianonról és a magyarországi történetírás Trianonképéről. Az általa „Trianon-hisztériának” nevezett jelenséget a magyar történetírás „krónikus betegségének” tekintette, amelyhez szerinte minden magyarországi történész asszisztál, függetlenül attól, hogy sérelmi vagy a kritikai módszerekkel dolgoznak-e. Holecnek erre a magyarországi történetírásban jelenlévő irányzatokat, megközelítéseket szélsőségesen leegyszerűsítő tanulmányára több reflexió érkezett magyar részről, majd 2011-ben egy Pozsonyban megszervezett szlovák–magyar történészvita is sor került.²³

Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a kritikai szempontú írások terén is történetek előrelépések az elmúlt években. Ezt mutatja, hogy 2013-ban a fiatal szlovák történésznemzedék tagjainak, Miroslav Michela és Vörös László szerkesztésében *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku* (Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés. Emlékezetpolitikák Szlovákiában és Magyarországon) címmel megszületett az első olyan multiperspektivitásra törekvő munka, amely szlovák és magyar történészek bevonásával közölt tanulmányokat Magyarország felbomlásának témájában.²⁴ A társadalomtörténeti szempontú elemzések és emlékeztörténeti írások mellett a kötet az oktatásban és a történelemtankönyveken belül megjelenő Trianon-értelmezésekkel foglalkozik. Emellett szólnunk kell még Miroslav Michela 2016-ban, a békéscsabai Szlovák Intézet és Demmel József által kezdeményezett *Korridor* sorozat részeként *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon* címmel megjelent tanulmánykötetéről.²⁵ Írásai számos fontos megállapítást tartalmaznak a szlovák történetírás jelenlegi helyzetéről, annak

21 Deák, Ladislav: *Od Trianonu po malú vojnu*. Eko-konzult: Bratislava, 2010.

22 Holec, Roman: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. *Historický časopis*, 2010. (2). 291–312. Az írás egyébként magyar nyelven is napvilágot látott. Roman Holec: Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről. *Fórum*, 2011. 13 (4). 109–132.

23 Holec cikkére reagált például Zahorán Csaba 2011-ben a *Történelmi Szemle* hasábjain megjelent cikkében. Zahorán Csaba: A Trianon-jelenség pozsonyi tükrében. *Történelmi Szemle*, 2011. 53 (4). 591–613. Ezen kívül Szarka László is írt egy eszmefuttatást a cikk kapcsán a szlovák és a magyar historiográfia párhuzamos jelenségeiről. Szarka László: Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben. *Történelmi Szemle*, 2012. 54 (3). 469–490.

24 Michela, Miroslav – Vörös László (szerk.): *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Historický ústav SAV: Bratislava, 2013.

25 Michela, 2016. *Trianon labirintusaiban*, i. m.

hiányosságairól és azokról a problémákról, amelyek a szlovák–magyar közös diskurzus megteremtésével szemben mindmáig erősen hatnak. Ennek azért is van jelentősége, mert ez a fiatal, mára egyre inkább középnemzedék volt képes elsőként kitermelni azokat a – nem nagyszámú – „steril” történeti feldolgozásokat Magyarország felbomlása és Csehszlovákia megalakulása témájában, amelyek egyúttal értelmes viták kiindulópontjait jelenthetik a Trianon-kép újraformálásában. Ennek a nemzedéknek a termékeny munkája sokáig mégis csupán visszafogott keretek között zajlott a szlovák történészek körében. Azt is hozzá kell tenni, hogy továbbra is kevés érdemi vitára kerül sor nemcsak a „trianoni trauma” kapcsán, de a szlovákok számára jóval fontosabb 1918-as csehszlovákiai államalakulás témájában is. Legújabban például Ondrej Ficeri *Vállalni a felelősséget Trianonért* 2019-ben magyarul is megjelent tanulmányában látjuk az 1918–1920-as eseménysor erősen nemzeti megközelítésének érvényesülését, ahol a fiatal szerző a magyar elitek több száz éves kudarcaira vetíti ki Trianon eseményeit.²⁶ Ficeri, aki doktori disszertációja alapján 2019-ben a Trianont követő Kassa történetéről kiadott könyvében a „többrétegű” történetírás jelentőségét hangsúlyozta, fenti tanulmányában a magyar és a szlovák történetírás esetében is a „hibás kódok” helyreállítása mellett a nemzeti narratívák központba állítását javasolta.²⁷ Trianon magyar és szlovák történeti megítélésének 1989-et követő historiográfiai értelmezési különbözőségei ugyanakkor abban is jól megmutatkoznak, hogy míg a magyar térfélen – ahol a történészek közéleti szerepe erősebb a szlovák kollégákkal összehasonlítva – Trianon a rendszerváltás óta a legkedveltebb történeti témák közé tartozik, 2020-ban pedig, a trianoni békeszerződés 100. évfordulója alkalmából a kérdéskör iránti szakmai és olvasói érdeklődés még inkább felértékelődött, a szlovák történészközösség némiképp visszafogottabb keretek között emlékezett meg Csehszlovákia létrejöttének 100. évfordulójáról.

Mindezzel együtt 2020-ban Trianon 100. évfordulója alkalmából egy újabb monográfia született a témában Roman Holec tollából: *Trianon. Triumf a katastrofá* (Trianon. Győzelem és katasztrófa) címmel.²⁸ A szerző munkájában a nemzetiségpolitika kritikájának rendszerbe foglalására törekszik és nem pusztán az asszimilációs politikára koncentrálna, de igyekszik a dualizmus kori Magyar Királyság társadalmi modernizációjának nemzetiségeket is érintő sikereit hangsúlyozni. Ugyanakkor az asszimilációs politikában jelöli

26 Ficeri, Ondrej: Vállalni a felelősséget Trianonért. *Történelmi Szemle*, 2019. 61 (4). 763–776.

27 Ficeri, Ondrej: *Potrianonské Košice. Premeny etnických identít obyvatelov Košíc v medzivojnovom Československu*. VEDA: Bratislava. 2019. 275.; Ficeri, 2019. Vállalni a felelősséget, i. m. 776.

28 Holec, Roman: *Trianon – Triumf a katastrofá*. Marenčin PT: Bratislava, 2020. A könyvről kiváló recenziót közölt Zahorán Csaba, aki a könyv előnye mellett azt is hangsúlyozta, hogy a szerző „Csehszlovákia »híveként« csak üdvözölni tudja a történelmi Magyar Királyság felosztását, hiszen az előbbi léte eleve az utóbbi tagadására épült. Ezt az elfogultságát pedig nem is tudja levetkőzni, ami abban is megnyilvánul, hogy noha jócskán foglalkozik Trianon magyarországi előzményeivel, a Csehszlovákiára kevésbé kedvező fényt vető – 1920 vagy 1945 utáni – következményekre mindössze néhány utalás szintjén tér ki”. Zahorán Csaba: Marie Antoinette fekete hollója. *Regio*, 2021. 29 (2). 279–296, itt: 296.

meg a történeti ország 1914 előtti politikai csapdáját. A könyv ismételten bizonyítja, hogy Trianon nem volt elsőrendű fontosságú a szlovákság számára, hiszen 1918. október 28–30-án már minden eldőlt. Az utolsó bekezdésekben pedig Holec azt is kifejti, hogy a magyar államnak 100 éve volt arra, hogy bebizonyítsa, Trianon igazságtalan volt. Ehelyett a második világháborúban a rossz oldalra állt, és a szomszédságpolitikában, az európai politikai kérdésekben rendre ugyanazokat a hibákat ismételték. Mindazonáltal elismeri, hogy az érintett hárommilliónyi kisebbségi magyar számára a döntés valódi tragédiát jelentett, különösen a második világháború után ismét kiéleződött helyzetekben. Egyébként Holec munkája 2022-ben magyar nyelven is napvilágot látott.²⁹

Trianon emlékezete napjainkban

A fentiek alapján elmondható, hogy a szlovák historiográfián belül még a rendszer-váltást követően is viszonylag kevés olyan kritikai háttérű munka született, amely képes átlépni a szakma láthatatlan határait és „Trianonról mint a magyarság traumatikus eseményéről” beszélni.³⁰ A magyar történetírásban pedig a szlovák nézőponthoz hasonlóan mindmáig ugyanúgy jelen vannak azok a nemzeti sztereotípiák, amelyek az önreflexivitást, illetve a tágabb viszonyrendszert mellőzve egy-egy személyhez vagy csoporthoz köthető eseménysornak – például a Károlyi-kormány vagy épp a Tanácsköztársaság elhibázott lépéseinek – tulajdonítanak túlságosan nagy jelentőséget a Trianon-kérdéskörben. Ugyanakkor az 1918–1920-as események megítélésének 1989-et követő historiográfiai nézőpontjai továbbra is nagy különbségeket mutatnak a szlovák és a magyar térfélen. Ez megmutatkozott abban is, hogy 2020-ban, vagyis a trianoni békeszerződés 100. évfordulója alkalmából magyar térfélen a kérdéskör iránti szakmai és olvasói érdeklődés még inkább felértékelődött, a szlovák történészközösség visszafogottabb keretek között emlékezett meg Csehszlovákia létrejöttének 100. évfordulójára.

Ugyanakkor vitathatatlan, hogy az 1918–1920-as események történeti értelmezéseinek a szlovák térfélen is fontos szerepe van a nemzeti identitás formálásában. Az 1918-as évfordulós kiadványok közt egy tanulmánykötetet és két forráskötetet érdemes külön is megemlítenünk. A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumának levéltári főigazgatósága által Kassán megrendezett nemzetközi centenáriumi konferencia anyagait közreadó és az ugyancsak Kassán, a Kelet-szlovákiai Múzeumban megrendezett kiállítás alkalmából

29 A monográfia ajánlását Szarka László írta meg, aki felhívta a figyelmet a közös gondolkodás megteremtésének a jelentőségére. Holec, Roman: *Diadal és katasztrófa. Trianon egy szlovák történész szemével*. Lábnyom Könyvkiadó – Vydavateľstvo Zelený Kocúr s.r.o.: Budapest – Somorja, 2022.

30 Michela, 2016. Trianon labirintusaiban, i. m.

megjelentetett *Kassa 1918–1938* című tanulmánykötet mellett a szlovák regionális levéltárak gyűjteményeiből összeállított dokumentumkötet is azt jelezte, hogy a szlovák történetírásban is felértékelődött a lokális és regionális elemzések jelentősége.³¹

Ugyanakkor azt is érdemes jelezni, hogy szlovák térfélen olyan folyamatok indultak meg Trianon 100. évfordulója alkalmából, amelyekre korábban nem volt még példa. Ennek egyik előzményét az jelentette, hogy Igor Matovič szlovák kormányfő 2020. június 2-án egy baráti találkozóra invitálta Szlovákia száz magyar közéleti személyiségét. A rendezvényen a szlovák miniszterelnök azt is kijelentette, hogy *„a történelmi Magyarország a közös múlt része, s ő személy szerint megérti a magyarok Trianonnal kapcsolatos fájdalmait”*.³²

Mindemellett a Trianon-kérdéskör értelmezésének elmozdulását jelzik azok a projektek is, amelyek már árnyaltan tárgyalják az államváltozás témáját. Közéjük tartozik például Erik Štenpien, a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem Jogi Kara docensének Trianon-projektje, amely jogtörténeti szempontból vizsgálja meg a trianoni békeszerződést. A fentiekben már említett – Roman Holec vagy épp Ondrej Ficeri – által kiadott munkák is azt jelzik, hogy a szlovák historiográfia egy része képes Trianont összetett történelmi folyamatként megjeleníteni. Ezt jól jelzi Szeghy-Gayer Veronika megjegyzése is, aki a fenti munkákra utalva hangsúlyozza, hogy *„néhány éve szinte még elképzelhetetlen lett volna, hogy egy szlovák író vagy történész bármelyik szlovák város két világháború közötti történetének olyan címet adott volna, amelyben a »Trianonnal« jelölt korszakhatár nem a szlovák győzelmet jelenti, s amely nem az adott helyi társadalom 1918 utáni szlovákosodásáról szólt volna”*.³³ Ugyanakkor jelzésértékűek azok a történeti megnyilatkozások is, amelyek a szlovák állami tévécsatorna által közvetített *Do kríža* című beszélgetőműsorban hangzottak el Szarka Lászlótól, valamint Roman Holec-től.³⁴ Ez utóbbi szlovák történész a vita során azt is kijelentette, hogy a trianoni békeszerződés igazságtalan volt. De a 2020 szeptemberében a pozsonyi Egyetemi Könyvtár épületében az állami levéltárak által megszervezett és egy konferenciával is egybekötött Trianon-kiállítás is azt bizonyítja, hogy a szlovák történész szakma egy része mára már képes az államváltást összetett és sok összetevős folyamatként szemlélni.³⁵ Emellett

31 Jarinkovič, Martin – Kárpáty, Vojtech – Dulovič, Erik (szerk.): *Košice 1918–1938. Zrod metropolý východného Slovenska*. Ministerstvo vnútra – Štátny archív v Košiciach: Košice, 2018.; Bandoľová, Margita – Dulovič, Erik – Feješová, Mária – Guba, Ivan – Chorvát, Peter – Meliš, Jozef – Tokárová, Lucia (szerk.): *Od Uhorského kráľovstva k Československej republike. Dokumenty z fondov slovenských regionálnych archívov k udalostiam v rokoch 1918–1919*. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky – Štátny archív v Košiciach: Bratislava – Košice, 2018.; Tokárová, Lucia – Pavlovič, Richard (szerk.): *Na ceste k slovenskej štátnosti*. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky – Štátny archív v Košiciach: Bratislava, 2018.

32 Szeghy-Gayer Veronika: Szlovák Trianon-újdságok. *Trianon 100*, 2020. október 15. Letöltés helye: www.trianon100.hu; letöltés ideje: 2022. 11. 04.

33 Uo.

34 Uo.

35 Uo.

természetesen azt is jelezni kell, hogy szlovák térfélen továbbra is jelen vannak azok a nacionalista hangvételű dilettáns történeti munkák, amelyek a trianoni kérdéskörben képtelenek felülemelkedni az egyoldalú, magyarellenes nézőpontra. Ezt igazolja például Edita Tarabčáková *Stala sa Maďarom krivda? Skutočná pravda o Trianone* (Sérelem érte a magyarokat? A valódi igazság Trianonról) című 2020-ban kiadott munkája is.³⁶ Hasonlóan elmaradt Holec Trianon monográfiájától Ferdinánd Vrábel és Ján Gábor *Život národa je večný. Sto rokov od Trianonu 1920–2020* (A nemzet élete örök. Száz év Trianon óta 1920–2020) című, 222 oldalas kiadványa, amely könyv Zahorán Csaba megfogalmazása szerint is „csak részben számít történeti munkának. Jóllehet ismerteti az első világháború végi előzményeket, amelyekre a későbbiekben is gyakran visszautal, azok inkább csak magyarázzák, segítik megérteni – vagy a szerzők értelmezésében: »leleplezni« – a rendszerváltás utáni magyar nemzetpolitikai – a szerzők szerint valójában revizionista – törekvéseket”.³⁷ Azt sem szabad elfelejteni, hogy a szlovák sajtó (*Pravda, Postoj, Literárny týždenník*, stb.) tele volt a 100. évforduló kapcsán megjelent igen éles Trianon- és revízióellenes cikkekkel. Leggyakrabban a *Pravda* napilap szerzője, Vladimír Jancura közölt ilyen hangvételű írásokat.³⁸

Mindezzel együtt elmondható, hogy a fentiekben jelzett dilettáns könyvek nem képviselik a szlovák történeti fősodrot Trianon kapcsán, a 2020. évi folyamatok pedig pozitív elmozdulást mutatnak a korábbi szlovák historiográfiai koncepciókhoz képest. Ezek az új megközelítések pedig jóval nyitottabbak az önreflexív magyar történetírás irányába.

Magyar térfélen pedig elsősorban azok a nemzetközi szintű, új módszertannal és témákkal dolgozó kutatások jelentik Trianon újszerű vizsgálatának az alapját, mint amilyen a budapesti Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetén belül működő, Ablonczy Balázs vezette Trianon 100 MTA Lendület Kutatócsoport tevékenysége.³⁹ Összefoglalva elmondható, hogy a történészek nagy többsége napjainkban Trianont az egyoldalú álláspontok mellett egy komplex folyamatként szemléli, amelyhez több tényező vezetett el.⁴⁰ A világjárvány következtében elmaradt, később azonban

36 Tarabčáková, Edita: *Stala sa Maďarom krivda? Skutočná pravda o Trianone*. Eko-konzult: Bratislava, 2020.

37 Zahorán Csaba: A trianoni évszázad egyik szlovák olvasata. *Trianon 100*, 2022. január 2. Letöltés helye: www.trianon100.hu; letöltés ideje: 2022. 11. 07.; Gábor, Ján – Vrábel, Ferdinand: *Život národa je večný. Sto rokov od Trianonu 1920–2020*. Perfekt: Bratislava, 2020. Ez utóbbi mű megjelenését egyébként a Szlovák Nemzeti Tanács is támogatta, a szerzők pedig az Egon Erwin Kischről elnevezett dokumentumirodalmi díjat is megkapták érte.

38 Erről lásd például: Jancura, Vladimír: Trianon – slovo, po ktorom behá mráz po chrbe (Trianon – egy szó, amelyről végigfut a hideg a háton). *Pravda*, 2020. június 4. Letöltés helye: www.zurnal.pravda.sk; letöltés ideje: 2022. 11. 07.

39 *Trianon 100*. Letöltés helye: www.trianon100.hu; letöltés ideje: 2022. 11. 04.

40 Romsics Ignác: Trianon valódi okairól és a feldolgozhatatlan következményeiről. *Infostart*, 2020. június 1. Letöltés helye: www.infostart.hu; letöltés ideje: 2022. 11. 04.

megtartott 100. évfordulós rendezvények pedig újabb lehetőséget jelenthetnek az újszerű és gazdag Trianon-diskurzus megteremtésének a szlovák és a magyar történészek között.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy miközben a kelet-közép-európai régió nemzeti történetírásaiban Trianon kapcsán az egyes nemzetek között még mindig igen komoly nézeteltérések jelentkeznek, ma már nem annyira ideológiaterhelt a témakör szakmai értelmezése, hogy ne lehetne érdemi vitákat folytatni. Ezt pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az elmúlt évek során létrejött fórumok, magyar–szlovák történésztalálkozók, közös kiadványok, tanulmányok a szlovák, illetve magyar folyóiratokban, amelyekre a „közös történelem” jobb megismerése érdekében került sor.⁴¹ A sokszor egyoldalú politikatörténeti leírások helyett pedig az elmúlt években minkét oldalon megszülettek már a társadalom- és művelődéstörténeti kontextusban, illetve az emlékezetpolitika oldaláról vizsgálódó kutatások is, amelyek sok tekintetben rávilágítanak a nemzeti történetírás frusztrációinak a gyökereire. Ez pedig hosszú távon lehetőséget biztosíthat a közép-európai múlt közös érintkezési pontjainak az eddiginél rendszerszerűbb felhasználására, ezzel egyidejűleg pedig elősegítheti a visegrádi államok közös regionális történeti önképének a kialakítását.

41 Meg kell azonban említenünk a Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság 2008–2012 közötti kutatási projektjét, melynek célja a vitás kérdések közös egyeztetése volt. Ennek keretén belül tizenhat konfliktusos témakörben születtek meg közös tanulmányok. 1918–1920 alapkérdéseiben Ablonczy Balázs és Marián Hronský közös – kéziratban maradt – tanulmánya a nézőpontok, megközelítések különbségeinek és a két nemzeti mesternarratíva ellentéteinek rögzítéséig jutott. Közös álláspontot azonban egyetlen fontos kérdésben sem sikerült kialakítaniuk. A közös szlovák–magyar történelemtankönyv elképzelése pedig szintén meghiúsult. Ehhez lásd: Szarka László: A közös történelem nehéz öröksége. *Regio*, 2014. 22 (1). 156–192.

AGG ZOLTÁN – AKARSU ANIKÓ

RUSZINOK ÉS/VAGY UKRÁNOK?
DOKUMENTUMOK A MAGYARORSZÁGI
RUSZINOK ÉS UKRÁNOK TÖRTÉNELMÉBŐL

Fedinec Csilla – Szakál Imre – Csernicskó István: *A magyarországi ruszinok és ukránok*. Magyar Nemzeti Levéltár: Budapest, 2020. 270 oldal

Jó év volt 2020 a kárpátaljai nyelvészeti és történelmi kutatók számára. Fedinec Csilla és Csernicskó István kötete, a *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történelmi és politikai dimenziók* (1867–2019) címmel, a Gondolat kiadásában, míg a szerzőpáros Szakál Imrével kiegészülve *A magyarországi ruszinok és ukránok* címmel a Magyar Nemzeti Levéltár kiadásában forrásértékű dokumentumgyűjteményt jelentetett meg. Ez utóbbiról szól a recenzió.

A forrásértékű dokumentumok a Gondolatnál megjelent kötethez képest nagyobb időtávot tekintenek át, hiszen a mű a középkori krónikákkal indít, s a területi hatály is sokkal nagyobb, mivel nemcsak a magyarországi, hanem az ukrainai levéltári forrásokat is használja. A dokumentumkötetet egy negyvenoldalas bevezető tanulmány helyezi képbe, melyben a három szerző *Ruszinok és ukránok hazánkban: identitás, nyelv, történelem* címmel a nyelvészeti, történelmi és kulturális antropológiai kérdéseket is tisztázza.

A magyarországi ruszinokkal, még az első világháború előtt, mint a legszegényebb népréteggel foglalkoztak. A XX. század elején a kormányzat – főleg a földművelésügyi kormányzat – fokozott figyelmet fordított a peremvidéken fekvő, havasi területekre, az ottani mezőgazdasági népesség föld hiányában egyre nagyobb gazdasági helyzetbe kerülésére. Az akciók kezdeményezője és szellemi irányítója Darányi Ignác földművelésügyi miniszter volt.

A kárpátaljai ruszin nép történetével tehát már a magyar területfejlesztési politika előmenyei kapcsán is találkozhatunk. Illés Iván tankönyvében az alábbiakat olvashatjuk: „Az első »akció« az Ung, Bereg, Máramaros és Beszterce-Naszód megyei rutén és román hegyvidéki településeket támogatta meg, még az 1980-as években. E térségek kétségtelenül az ország legszegényebb és legelmaradottabb területei közé tartoztak. Az akció célja a havasi mezőgazdálkodás,

állattenyésztés feltételeinek javítása, az erdők újratelepítése és ez által az egzisztenciális feltételek megőrzése, javítása volt. Különösen kritikus helyzet alakult ki ott, ahol a piaci erőfölény a községek erdőit, illetve a fakereskedelmet olyan vállalkozók kezébe juttatta, akik rablógazdálkodást folytatva az erdőket kiirtották, és a falvakat megfosztották az egzisztenciális alapjuktól, az erdőgazdálkodástól és faipartól. E helyeken a kilencvenes években az állam az erdőket saját kezelésébe vette, az erdőket újratelepítette, a községeket megszabadította addig a felhalmozott adósságaiktól. Kevésbé bizonyult sikeresnek az először Ruténföldön indított akció, ami a mintagazdaságok és »mintagazdák« kiválasztására és támogatására kezdeményezett akció, ami a minta követése helyett inkább irigységet, korrupciógyanút, valamint belső feszültséget és viszályt váltott ki.¹

A másik gyakran idézett részlet Sztálin egyik előadói beszédéből származik, és mivel ezt a kérdéssel foglalkozók már többször idézték, ezért nem is szerepel az említett tanulmánykötetben. Fedinec Csilla *„A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944* című kötetében² is hivatkozik rá. A témánk szempontjából annyiban érdekes, hogy az idézetből kitűnik, Sztálin nem különbözteti meg a ruszinokat az ukránoktól, hanem egy népként kezeli a Kárpátok mindkét oldalán élő szláv népcsoportot, és ezzel mintegy előrevetíti az 1945 utáni területi változásokat.

„Jellemző a lárma, amelyet az angol-francia és az észak-amerikai sajtó csapott Szovjet-Ukrajnával kapcsolatban. Ennek a sajtónak a képviselői rekedtre kiabáltak magukat, hogy a németek Szovjet-Ukrajna ellen mennek; hogy most a kezükben van az úgynevezett Kárpát-Ukrajna, amelynek lakossága körülbelül 700 000-re rúg; hogy a németek, legkésőbb az év tavaszán, hozzácsatolják a Szovjet-Ukrajnát, amelynek több mint 30 millió lakosa van, az úgynevezett Kárpát-Ukrajnához. Úgy látszik, ennek a gyanús zajnak az volt a célja, hogy fölkeltse a Szovjetunió haragját Németország ellen, hogy megmérgezze a légkört és összeütöközést idézzon elő Németországgal, minden látható ok nélkül. Persze, feltétlenül lehetséges, hogy Németországban vannak olyan örültek, akik arról álmodoznak, hogy hozzácsatolják az elefántot, vagyis Szovjet-Ukrajnát, a szúnyoghoz, vagyis az úgynevezett Kárpát-Ukrajnához. És, ha valóban akadnak ott ilyen tébolyodottak, akkor nem kétséges, hogy a mi országunkban is akad elég kényszerzubbony az ilyen örültek számára. (Viharos taps.) Ha azonban félretoljuk az örülteket és a normális emberekhez fordulunk, akkor vajon nem világos-e, hogy nevetség és butaság komolyan beszélni arról, hogy Szovjet-Ukrajnát az úgynevezett Kárpát-Ukrajnához csatolják? Képzeljük csak el. Elmegy a szúnyog az elefánthoz és kezét csípőre téve, ezt mondja neki: »Hej, drága testvérem, mennyire sajnállok én téged... te földesurak nélkül, kapitalisták, nemzeti elnyomatás nélkül, fasiszta kolompások nélkül tengeted életedet – micsoda élet ez?...

1 Illés Iván: *Regionális gazdaságtan és politika*. Zsigmond Király Főiskola: Budapest, 2003. 24.

2 Fedinec Csilla: *„A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944*. Jaffa Kiadó: Budapest, 2015.

Elnézlek téged és meg kell mondanom: – nincs a te számodra más mentség, csakis az, hogy énhozzám csatlakozz... (Általános derűtség.) Na hát, legyen is úgy, megengedem neked, hogy hozzácsatlakozhass a te kicsiny területedet és én óriási területemhez...» (Általános derűtség és taps.)”³

A bevezető tanulmányban a szerzők nem foglalnak állást abban a kérdésben, hogy vajon önálló nép-e a többféleképpen (kisorosz, rutén) is emlegetett ruszin nép, avagy csupán egy nyelvjárása az ukránnak. Röviden ismertetik a nyelvészeti szakirodalomban megfogalmazott különféle álláspontokat, s végső soron megengedők abban a kérdésben, hogy egy vagy két népről van-e szó. A magyar nemzeti törvény mind az ukránok, mind a ruszinok számára lehetővé teszi a kisebbségi önkormányzatok megalakítását. A mai Magyarország területén a 2011-es népszámlálás szerint 3882-en vallották magukat ruszinok, míg a ruszin kisebbségi választók jegyzékébe 4294-en vetették fel magukat a legutóbbi, 2019-es választások során. Ugyanakkor ukránként 7396-an határozták meg magukat 2011-ben, de az ukrán kisebbségi választásoknál csupán 1920-an vetették fel magukat a névjegyzékbe.⁴

A középkori krónikák felelevenítése után az első fejezetben *Kik vagyunk?* címmel 1880 és 1940 közötti szakirodalmat idéz fel a kötet Kosztomarov Nyikolajon, Vorosin Ágostonon és Sztripszky Hiadron át Bonkáló Sándorig, így többféle nézetet ismerhetünk meg arról, miképp határozzák meg magukat a Ruténiában élő szlávok: ruszinokként vagy pedig ukránokként. 1918-ban, majd 1939-ben próbálták törvényesen rendezni a kárpátjai területek közigazgatását, így ezeket a jogszabályokat is közli a kötet. A legtöbb megszólaló a *Nemzeti ébredés kora* című fejezetben található, ahol 1848 és 1915 között parlamenti felszólalásokat és egyéb hivatalos iratokat olvashatunk. Külön fejezetet képeznek az átmenetileg létező ruszka krajnai (1918–1919) és a kárpátjai kormányzás iratai.

Az úgynevezett szocialista korszak kérdését az 1945-ös elcsatolás idején született nyilatkozatokkal jellemezték, valamint Udvari István „*Ruszinok*” című 1994-es előadásával.

A *rendszerelváltás* alcímű fejezetben az ukrán–magyar alapszerződés kapcsán olvashatunk dokumentumokat, és végezetül közli a kötet Ukrajna törvényét is a határon túli ukránokról 2004-ből.

A gazdag forrásanyag jó kiindulópont az ukrán/ruszin-kérdést tanulmányozóknak. Kiváló anyag az egyetemi képzésben részt vevők számára és külön kiemelendő, hogy a bevezető tanulmány is jól eligazítja az olvasót a nyelvi, történeti kérdésekben, miközben kerüli a nacionalista felhangokat és a nyílt politikai állásfoglalást. Mivel levéltári közlésről

3 Joszif Visszarionovics Sztálin: Beszámoló a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának munkájáról a XVIII. pártkongresszuson (1939 március 10). In: Uő: *A leninizmus kérdései*. Szikra Könyvtár: Budapest, 1951. 665–718, itt: 674.

4 Dobos Balázs: *A személyi elvű kisebbségi autonómiák Kelet-Közép-Európában*. Kalligram Kiadó: Budapest, 2020.

van szó, ezért ne keressünk statisztikai adatokat, amúgy ezt a mai Ukrajna területén hiába is próbálnánk megtenni. Hiszen míg a ruszin nyelvet és a ruszin nemzetiséget több országban elismerik, Ukrajnában ilyenre nem is számíthatnak az ott élők. Ha belegondolunk abba, hogy szélsőséges orosz nacionalisták magát az ukrán nyelvet és népet is csak az oroszok egyfajta elkorcsosult, elromlott nyelvű népcsoportjának tekintik, és magát az ukrán államiséget is megkérdőjelezzik, akkor nem kell csodálkoznunk, hogy a létében fenyegetett ukrán állam nem kívánja megosztani az ukrán nemzetiséget. Nyelvészek számára nyilván csemege kimutatni a ruszin és az ukrán nyelvjárások közötti különbségeket, de egy nép identitását nem csak a nyelv határozza meg. Gondoljunk bele például a kurd nép helyzetébe, ahol bár egy népről beszélünk, négyféle dialektust használnak (kurmanji, sorani, zazaki, lorani), és ezek a népcsoportok sokszor meg sem értik egymást.

Ezt tökéletesen szemlélteti a szerző a nyelv és társadalom összefüggéseit tömören és érthetően leíró részben, miszerint a különálló (*Abstand*) és beépült (*Ausbau*) nyelvek és nyelvjárások milyen társadalmi megteremtettséget és elszigetelődést eredményeznek. „*S ha az államhatárok és a nyelvterületek nem esnek egybe – ahogy gyakran megesik szerte a világon –, az politikai feszültséggel, és a politikai mobilizáció veszélyével jár. [...] A nyelvi szuverenitás kérdése ily módon szorosan kapcsolódik a politikai, nemzeti és az állami szuverenitás problémáihoz.*”⁵

Ahogy Pusttay János a *Nyelvével hal a nemzet* című kötetében az orosz alkotmány nemzeti kisebbségekhez való viszonyát jellemzi, már következtethetünk Ukrajna kisoroszokhoz való viszonyára is. „*Az 1993-as orosz alkotmány szerint a népek nem alanyai a jognak, nincs joguk az önmeghatározásra és érdekeik védelmére sem. Nem védelmezhetik meg lakóterületeiket, a történelmi (etnikai) hazát. Államiságuk csupán fikció. Folyamatosan csökkentik a nemzeti-területi államiság funkcióit, az őslakosságot képviselő kérdéseket kiszorítják a hatalomból.*”⁶ Ilyen nézőpontból fontos az a megállapítás, miszerint az ukránok számára a ruszinok csak egy etnográfiai csoport, s a rutén nyelv csupán az ukrán egyik nyelvjárása. A politikai és gazdasági feszültségek ezáltal még kihangsúlyozottabbá váltak Ukrajna és azon országok között (ilyen Magyarország is), akik elismerik a ruszinokat nemzeti kisebbségként.

A könyv történelmi idővonal mentén áttekinti a magyarországi ruszinok betelepülési-kivándorlási irányvonalait, részletesen elemezve egészen a magyar nemzeti ébredéstől (1848) az ukrainai 2004-es törvénykezési változtatásokig bezárólag. „*Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéből a ruszinok kisebb csoportjait a 18. század közepén*

5 Fedinec Csilla – Szakál Imre – Csernicskó István: Ruszinok és ukránok hazánkban: identitás, nyelv, történelem. In Uők: *A magyarországi ruszinok és ukránok*. Magyar Nemzeti Levéltár: Budapest, 2020. 9–48, itt: 10–11.

6 Pusttay János: *Nyelvével hal a nemzet; Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2006. 42.

telepítették a Bánság és Bácska (a mai szerbiai Vajdaság) területére. Érzékeny veszteséget jelentett a 19–20. század fordulóján a magyarányú kivándorlás a tengerentúlra. Magyarországról kb. 1,2 millió fő vándorolt ki az Amerikai Egyesült Államokba, a főbb kibocsátó központ éppen Északkelet-Magyarország volt. [...] a ruszinok szenvedtek érzékenyebb veszteségeket.”⁷ Párhuzamot von Ukrajna és Magyarország törvénykezési változásai közt, amely nálunk integrálja, Ukrajnában viszont kizárja a rutén/ruszin sajátosságokat.

Ilyasevics Jenőt a következőképpen idézte a könyv: „Elfogadom, mert meg vagyok győződve, hogy magyar államférfiaiink igen jól tudják, miszerint hazánk alkotmányos állása és a különböző nemzetiségek szabad kifejlődése oly érdekek, melyek egymással legkevésbé sem állanak ellentétben [...] ezen magyar állami politikai kérdésből nemzetiségi kérdést csinálnak a leggyűlöletesebb színezetben”⁸, holott tény, hogy a rutén nép rusznáknak és rusznyáknak vallja magát, ahogy Csopey Lászlót idézi. Teleki Pál mondatával summázza a kötetben kifejtett széles dokumentumforrásokat: „Szem előtt kell tartani általában, hogy Kárpátalján a magyar-orosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem a második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni.”⁹

Sok hasonló tanulságot lehetne még levonni, ezért is érdemes ezt a kiváló forráskiadványt tanulmányozni.

7 Fedinec – Szakál – Csernicskó, 2020. Ruszinok és ukránok hazánkban, i.m. 23.

8 Ilyasevics Jenő felszólása a Képviselőházban a magyar nyelvnek a népiskolákban történő kötelező oktatásáról szóló vitában, 1879. május 5. In Fedinec – Szakál – Csernicskó, 2020. A magyarországi ruszinok és ukránok, i.m. 109–112, itt: 110.

9 Teleki Pál miniszterelnök egy 1939. augusztus 2-án kelt levele. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Egyed-iratok. Ms. 10.734/15. Idézi: Fedinec – Szakál – Csernicskó, 2020. Ruszinok és ukránok hazánkban, i.m. 41.

MATICSÁK SÁNDOR

A MAGYAR NYELV JELENÉRŐL ÉS JÖVŐJÉRŐL

Pusztay János: *És a magyar nyelv?* A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány: Széphalom, 2021. 236 oldal

Pusztay János – az egykori szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola Uralisztika Tanszékének alapítója, jelenleg az ELTE professzor emeritusa – sokrétű tudományos tevékenységének egyik központi területe a kisebbségkutatás. 2006-ban jelent meg *Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban* című könyve, amely átfogó képet ad az Oroszországban élő finnugorok szomorú helyzetéről, létszámuk nagymértvű csökkenéséről, anyanyelvük elsorvadásáról. E népek egy része mára már a kihalás szélére sodródott. Ennek vannak jól ismert külső tényezői (elsősorban az orosz többségi politika, a diaszpóralét sanyarúsága, a vegyesházasságok terjedése, a kisebbségi iskolarendszer leépítése), de sok olyan jelenség is megfigyelhető, amely ellen e népek rehetnének, ilyen az etnikai nihilizmus, a passzivitás és beletörődés, az alkoholizmus, az egészségtelen testi-lelki életvitel. A Pusztay János által másfél évtizede felvázolt kép azóta még sötétebbé vált. Míg az 1989-es népszámlálás szerint 3,4 millióan vallották magukat valamely uráli néphez tartozónak, a legutóbbi censzuson, 2010-ben már csak 2,4 millióan, ráadásul az anyanyelvüket csak mintegy 60%-uk használja, így összesen már kevesebb mint másfél milliónyi anyanyelvi beszélővel számolhatunk.

Pusztay János az oroszországi uráli népek nyelvpolitikai kérdéseinek egyik legjelentősebb szakértője, konferenciák előadója és szervezője. A fent említett könyvén kívül több mint félszáz tanulmányt jegyez e témában.¹ Nemrég jelent meg szerkesztésében *Az oroszországi finnugor nyelvek helyzete és kilátásai* című kötet (2019), ebben nyolc oroszországi finnugor szerző tanulmánya kapott helyet.

1 Ld. még például Pusztay János: *Nyelv? Politika? Esszék a nyelvi kulturális sokszínűség érdekében*. Nap Kiadó: Budapest, 2016.; Linguistic Future of the Finno-Ugric and Samoyedic Nations West and East of the Ural Mountains in the Russian Federation. *Eurasian Studies Yearbook*, 2007. (79). 37–58.; Размышления о будущем финно-угорских языков в Российской Федерации. *Финно-угорский мир*, 2008. (1). 30–32.; Über die finnisch-ugrischen Völker der Russischen Föderation. *Humboldt Nachrichten*, 2009. (31). 21–25.; Schools and terminology as the means of preserving language diversity. *Linguistica Uralica*, 2014. 50 (2). 131–138.; The Future of the Finno-Ugric Languages of Russia. *Przegląd Rusycystyczny*, 2018. (2). 79–98.

Pusztay nemcsak az oroszországi kisebbségekkel foglalkozik, hanem a határon túli magyarság nyelvi-etnikai helyzete is érdekli, ez jól tükröződik jelen kötetben is.

A talányos *És a magyar nyelv?* címet viselő kötet négy nagyobb fejezetre és két kisebb záró egységre tagolódik. Az első fejezet (*Néhány általános kérdés*, 11–33. old.) elején a szerző érdekes – és elgondolkodtató – adatokat közöl a kihalástól fenyegetett nyelvekről és ellenpontként a nagy világnyelvekről. Jelenleg a világon kb. 6–7000 nyelvet tartanak számon. A bizonytalanság abból ered, hogy az államisággal és írásbeliséggel nem rendelkező nyelvek esetében nagyon nehéz meghúzni a nyelvek és a nyelvjárások határát. Ez elsősorban az afrikai, délkelet-ázsiai, óceániai és amerikai indián nyelveket érinti, de még Európából is hozhatunk példákat. A Németországban, Ausztriában és Svájcban beszélt német nyelvet a statisztikák általában egy nyelvnek veszik (bár a svájci német néhol külön idiómaként szerepel), holott még a laikusok előtt is világos, hogy óriási különbségek vannak például egy Hamburg környéki és egy dél-tiroli beszélő németje között. Ugyanakkor manapság nem egy, hanem kilenc lapp (belső nevükön számi) nyelvről beszélünk. A skandináv kisebbségi politika eredményeképp ugyanis az egyes nyelvváltozatok beszélői identitásuk fontos (talán legfontosabb) elemének tartják a nyelvi önállóságot.

Pusztay János könyvéből megtudhatjuk, hogy a sok ezer nyelvből mindössze 80 olyan van, amelyet tízmilliónál többen beszélnek, a nyelvek 95%-át egymilliónál kevesebben beszélik. Megdöbbentő adat, hogy a nyelvek felét, több mint 3000 nyelvet tízezernél is kevesebben beszélnek. Az uráli nyelvek közül a magyar számlálja a legtöbb anyanyelvi beszélőt, a szintén államnyelvi státusban lévő finnt ötmillióan, az észtet egymillióan beszélik anyanyelvként. A lista másik végén az erősen veszélyeztetett helyzetű nyelvek közé tartozik a legközelebbi nyelvrokonunk, a vogul (a 2010-es népszámlálás szerint több mint 10 ezren voltak, de nyelvüket akkor már csak ezer fő beszélte), a baltikumi vepsze (5800 fő) és a szamojéd szölkup (3600). A kihalás szélére sodródott a Baltikumban az izsór (400 fő), a vót (60) és a lív (20), Szibériában a nganaszan (800).

A másik oldalon a nagy világnyelvek állnak, a mandarin kínait a világ népességének 16%-a, az angolt 8%-a beszéli anyanyelvként.² A tíz-tizenkét legnagyobb nyelven a Föld lakosságának fele beszél. A statisztikai adatoknál többet mond a nyelveknek a tudomány világában elfoglalt hierarchiája. Finn tudósok négy csoportot állítottak fel: az egyetlen hiperközponti nyelv az angol, szuperközponti a francia, spanyol, orosz, kínai, japán, arab, hindi, német és portugál. A harmadik csoportba a nemzeti vagy területi központi

2 Pontosan nagyon nehéz, talán lehetetlen is megmondani, hányan lehetnek a világnyelvek anyanyelvi beszélői (a vegyesházasságokban, többnyelvű családokban nem lehet megjósolni, melyik nyelv a domináns). A közelmúltban már megjelentek olyan statisztikák is, amelyek szerint a spanyol anyanyelvi beszélők száma megelőzi az angolt.

nyelvek tartoznak, míg a negyedik halmazt a tudomány szempontjából periférikus nyelvek alkotják. Megdöbbentő, de ebbe a csoportba tartozik a világ nyelveinek 98%-a.

A nyelvek területi megoszlása is tartogat érdekességeket. A Föld lakosságának kb. 11%-a él Európában, viszont a világ nyelveinek csak 4%-át beszélik itt (ez is 230-250 nyelvet jelent). Ezzel szemben csak magában Nigériában mintegy 1000 nyelvet beszélnek, a szudáni nyelvek száma 800 körül van, az indián nyelvek száma 6-700-ra, a bantu nyelveké 600-ra tehető. A 12 000 négyzetkilométeres, 70 szigetet magában foglaló óceániai Vanuaton a 265 ezer fős népesség 105 (más források szerint 116) nyelvet beszél.

A tudósok egy része (elsősorban angol anyanyelvű kutatók) szerint, írja Pusztay, a nyelv és az identitás nem kötődik egymáshoz. Ő maga – és sok más finnugor nyelvész – szerint azonban e két fogalom a finnugor népek/nyelvek esetében szorosan kapcsolódik egymáshoz, kisebbségi létben az identitás legfőbb hordozója a nyelv – és a vallás. Pusztay idézi a kiváló erdélyi magyar nyelvészt, Péntek Jánost, aki szerint „*a nyelv az azonosság meghatározó eleme, a nyelvcserevel kezdődik el az identitásváltás, az asszimiláció*” (23. old.). Az oroszországi népek esetében – ahol a kétnyelvűség általános – az anyanyelvhasználati szféra beszűkül, otthoni nyelvvé redukálódik, s ez végső soron nyelvváltáshoz, az anyanyelv teljes feladásához vezet.

A kötet második fejezete (*A demográfiai helyzet alakulása az elmúlt száz esztendőben*, 34–63. old.) a magyarországi és a határon túli magyarságra vonatkozó statisztikai adatok tára. 1941-ben hazánkban 9 316 000 fő lakott, 2015-ben 9 856 000. Népességünk a csúcspontját a nyolcvanas években érte el, 10 709 000 fővel. Az ENSZ előrejelzése szerint ha a népességcsökkenés hasonló ütemben folytatódik, akkor hazánk lakossága 2100-ban 6 388 000 fő lesz. Ami a nemzetiségeket illeti, a 2011-es népszámláláson 308 ezren vallották magukat cigánynak, 131 ezren németnek, 29 ezren szlováknak, 26 ezren románnak, 13 ezren horvátnak.

A magyarság összlétszámáról (a válaszadók bizonytalansága és a nem megfelelő mérési módszerek miatt) rendre eltérő adatok látnak napvilágot. Pusztay adatai szerint a Kárpát-medencében 2001-ben 11 816 000 fő, 2011-ben 10 404 000 fő volt magyar nemzetiségű, ez egy évtized alatt igen jelentős létszámcsökkenés. (Történeti léptékben még tragikusabb a helyzet: Trianon után 3 377 000 magyar anyanyelvű rekedt a határokon túl, ez az akkori összmagyarság egyharmadát tette ki.) A nagymérvű fogyásban fő szerepet játszanak a vegyesházasságok és a tannyelvválasztás: nagyon sok helyen a magyar anyanyelvűek nem juthatnak megfelelő magyar nyelvű oktatáshoz.

A 2010-es évek elején a legtöbb magyar Romániában (1 228 000), Szlovákiában (458 000) és Szerbiában (254 000) lakott. Ukrajnában 156 ezer, Ausztriában 40 ezer, Horvátországban 14 ezer, Szlovéniában 6500 fő vallotta magát magyarnak. Számuk az

asszimiláció és a nyugati migráció miatt gyorsan fogy, összevetésként a 90-es évek elején Romániában még 1 603 000 fő, Szlovákiában 566 000 fő, a Délvidéken 339 000 fő tartozott a szórványmagyarsághoz.

Pusztay megdöbbenő adatokat közöl néhány város magyar lakosságáról. Selmezbányán, az oktatás egykori fellegrájában 1910-ben még 6340 magyar lakott, 2011-ben már csak 35 (!) fő. Kassa 36 ezres magyarsága száz év alatt 6300 főre csökkent.

Ami a távolabbi területek magyarságát illeti, a létszámadatok itt még ingadozóbbak. Pusztay szerint – Bába Szilvia, Pomozi Péter és Maróti Orsolya adatai nyomán – az Egyesült Államokban 1,4-1,5 millióan vallották magukat magyarnak, Kanadában 315 ezren, Ausztráliában 67-69 ezren. Összesen mintegy 2,5 millió fő élhet diaszpórában. Más kérdés persze, közülük mennyien beszélik nyelvünket és mennyire erős a magyar identitásuk. Pusztay János könyvének 157. oldalán a következő adatok szerepelnek: az Egyesült Államokban 118 ezren, Kanadában és Ausztráliában 22-22 ezren használják (otthon) a magyar nyelvet. A diaszpórában egy 2018-as felmérés szerint 211 magyar iskola működik, ebből 135 Európában, 49 Észak-Amerikában, 17 Ausztráliában, összesen ötezer gyereket tanítanak; az iskolák fele tart hetente foglalkozásokat, a többiek ritkábban.

A kötet legterjedelmesebb egysége a harmadik fejezet (*Mi a helyzet a magyar nyelvvel?*, 64–176. old.). Ennek első részében a magyar nyelv hazai státusával foglalkozik a szerző. Pusztay idézi Tolcsvai Nagy Gábort, aki szerint a magyar nyelvet nem fenyegeti közvetlen kihalás, de aggodalomra ad okot a népességcsökkenés, a szórványmagyarság helyzete és a kulturális autonómia feladása (65. old.).

A kötet központi részét a terminológiai kérdések boncolgatása teszi ki (67–114. old.). A nyelvi tervezésnek három fajtája létezik: a státusztervezés, a korpusztervezés (Wardhaugh) és a presztízstervezés (Haarmann). A státusztervezés politikai döntés egy nyelv státusáról; a korpusztervezés a nyelv fejlesztésére irányul, célja, hogy a nyelv minden funkciót betölthessen a társadalomban; a presztízstervezés pedig arra irányul, hogy a beszélőkben pozitív kép alakuljon ki nyelvükről (ez az oroszországiak esetében különösen fontos kérdés). A terminológia-alkotás a korpusztervezés része. A nyelvészek abban általában egyetértenek, hogy a szaknyelv(ek) hiánya – főleg kisebbségi létben – csökkenti a kommunikációs képességeket. A terminológiának fontos szerepe van a nemzeti nyelvek esetében is. Pusztay, másokkal egyetemben, veszélyesnek tartja, hogy a tudományos szférában egyre erősebben hódít teret az angol (a pályázatok egyre inkább angolul kell benyújtani, még a magyar tematikák esetében is), ami a szaknyelv eróziójához vezethet. Fontos törekedni rá, hogy a disszertációkat magyarul kelljen benyújtani, az anyanyelvi publikációs lehetőségeket erősíteni kell. Mindehhez meg kell teremteni – és/vagy frissen kell tartani – a szaknyelveket, folyamatosan magyaráítani kell a beáramló új szakszavakat,

szakkifejezéseket. Érdekes a japán példa: „*tudományos fokozatot kellő számú anyanyelvi közlemény nélkül senki nem kaphat*” (Bösze Péter idézete, 74. old.). Ebben a finnek is élenjáróak, a Duodecim Kiadó 2009-ig 61 orvostudományi tankönyvet jelentetett meg finnül, s folyamatosan bővítik az orvosi szakterület terminológiáját (is), s hasonlóan járnak el az észtek is. (Nálunk az orvosi publikációk nyelve szinte kizárólag az angol.)

Hosszú távon a legfőbb problémát az jelenti, hogy ha a tudomány nyelve egynyelvűvé (angollá) válik, akkor előbb-utóbb a felsőoktatás nyelve is angol lesz (manapság egyre több egyetem hirdet angol nyelvű képzéseket, látszatra a nemzetköziség miatt, valójában pedig azért, mert az egyre fogyatkozó magyar hallgatóságot külföldi diákokkal igyekszik pótolni.) Ha viszont az oktatás angollá válik, akkor az anyanyelv versenyképessége (majd léte) is veszélybe kerül.

A határon túli magyarság (és általában a kisebbségek) szaknyelvteremtése azért is fontos, mert ezek hiányában a beszélő másodrendű állampolgárnak érzi magát, aki nem tudja anyanyelvén megértetni magát a hivatalokban, az orvosnál, ügyvédnél stb. (írásban még reménytelenebb a helyzet). Az oroszországi kisebb nyelvek presztízscsökkenése alapvetően erre vezethető vissza, főleg akkor, ha a hatóságok még erősítik is a „félnyelvűség” érzetét a kisebbségekben.

Pusztay János különösen fontosnak tartja a terminológia egységesítését a határon túli területeken. Jelenleg ugyanannak a fogalomnak több magyar nyelvű megfelelője van, hiszen ezek általában tükrörfordítások szlovákból, románból, ukránból stb. Az Anyanyelvápolók Szövetsége a Pusztay vezette Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum Intézettel karöltve 2017-ben *maTer* (magyar–magyar terminológia) címen sorozatot indított, melynek eddig négy kiadványa jelent meg. Ezek a kárpátaljai magyar tankönyvek kémiai, fizikai és matematikai szakkifejezéseinek összehasonlító kiadványai, melyben a kárpátaljai magyar terminológia mellett szerepelnek a magyarországi tankönyvek szakkifejezései és az ukrán nyelvi adatok is.³ A távlati cél az egységes magyar nyelvű terminológia kialakítása lenne. Ennek vannak ellenzői is, akik szerint a nyelvi folyamatokba nem érdemes, sőt, nem szabad beavatkozni.

3 Pusztay János aktív szerepet vállal az oroszországi finnugor nyelvek terminológiájának alakításában is. Ő a nyelv megújítása egyik legfőbb eszközének az általános iskolai szaknyelvek megteremtését látja. Az általa indított *Terminologia Scholaris* című programban öt nyelven – komi, udmurt, mari, erza, moksa – készültek el az irodalom, nyelvtan, történelem, társadalomismeret, matematika, kémia, fizika, biológia, informatika és földrajz szaknyelvi kiadványai, szójegyzékai, anyanyelvi tudósok közreműködésével. Pusztay János a szójegyzékek anyagát öt orosz és egy német nyelvű kötetben elemezte. – Intő jel ugyanakkor, hogy az eddigi terminológiai próbálkozások nem hoztak túl sok eredményt. Schmidt Éva erőfeszítései a hantik oktatására korai halála miatt megszakadtak, és Zaicz Gábor két mordvin kutatóval, Mikol Butilovval és Raisza Sirmankinával közösen készített, Mordvinföldön megjelentetett nyelvészeti terminológia kiadványára sem gyökeresedett meg az oktatásban.

Nagyon tanulságos a szomszéd országok nyelvpolitikájának áttekintése (120–135. old.). Szlovákiában 1921-ben betiltották a magyar nyelv használatát, később a magyar feliratokat is eltávolították, a II. világháború után megtörtént a lakosságcsere és a reszlovakizáció. Az ötvenes években enyhült a helyzet, de 1989-ig nem dolgoztak ki végrehajtási törvényeket, így a nyelvhasználati jogok érvényesítése esetleges maradt. A rendszerváltás után a magyarnyelv-használatot szűkítették, 1995–99 között Európa legkorlátozóbb nyelvtörvénye volt hatályban. A helyzet később sem fordult igazán jóra, a 2009-es törvény szerint nyilvános funkcióban a szlovákot kell használni. Változás 2011-ben történt, innentől a nyelvhasználati küszöb 15%-ra csökkent (de az alatt nincsenek jogok!), és ismét lehetővé vált a magyarlakta települések névtábláinak, a vasútállomások magyar neveinek kihelyezése (utóbbiból 51 van). 512 településen kell biztosítani a magyar nyelv hivatali használatát. Ugyanakkor az utcanevekre nem terjed ki a kötelező jelleg, ez csak lehetőség. A magyar nyelvű tankönyvekben szlovák formájú neveket kell használni.

Kárpátalján a helyzet egyre rosszabb, a magyar nyelv a családi szférába szorul vissza. Csak az óvodában és az általános iskolák alsó tagozatán lehet kisebbségi nyelven tanítani, feljebb a magyar (is) csak egy tantárgy, de 2023-tól ez a lehetőség is meg fog szűnni, az állampolgároknak nem lesz joga megválasztani az oktatás nyelvét. Csernicskó István és Orosz Ildikó felmérése szerint 2015-ben még közel 400 ezer tanuló tanult nem ukrán nyelven, 91%-uk oroszul, 4%-uk magyarul, ez 15 ezer magyar diákot jelentett 101 óvodában és 98 iskolában. A felsőoktatásban négy intézmény hét szakján lehet (még) magyarul tanulni Ungváron és Beregszászon.

Pusztay a romániai kisebbségek közül a csángókkal foglalkozik részletesebben, ott is csak a csángóknak az anyanyelvi misézéshez való jogát emeli ki (itt teljesebb áttekintést lehetett volna adni az erdélyi nyelvi helyzetről).

A Délvidéken 2008 óta jobb a helyzet, 15%-os lakossági küszöb fölött hivatalosan használható a magyar nyelv, a Vajdaság 45 településéből harminc van ilyen helyzetben. A hivatalokban, a tömegtájékoztatásban és a kulturális életben lehet a magyar nyelvet használni. Elvileg teljes az oktatási spektrum az óvodától az egyetemig (a gyakorlatban persze ez nem egyszerű...). A gyerekeket lehet magyar néven anyakönyvezni (de csak cirill betűs írásmóddal).

Horvátországban a kisebbségi küszöb 33%. A kisebbségek jogát több törvény is biztosítja, a magyarlakta településeken elvileg használhatók a helységnévtáblák, a hivatalokban elvileg használható a magyar nyelv, sőt, a magánszférában a magyar nyelv a domináns.

Szlovéniában jó a helyzet. A kétnyelvű területeken a magyar a szlovénnal egyenrangú, regionális hivatalos nyelvi státusa van. A helységnévtáblák kétnyelvűek, a közoktatásban kétnyelvű modellt alkalmaznak, a kulturális élet jól működik. A legnagyobb problémát a szlovéniai magyarság alacsony létszáma jelenti.

Ausztriában, Burgenlandban néhány iskolában folyik magyar nyelvű oktatás, több településen a közigazgatásban használható a magyar nyelv.

Pusztay János könyvében kitér a nyelvjárások szerepére, azok megítélésre is (145–154. old.). Európa több országában a dialektusokat elismerik és értékelik, vagy legalábbis nem üldözik el a nyilvánosság fórumairól. Finnországban senki nem lepődik meg azon, ha valaki egyetemi előadást tart vagy tévéinterjút ad a saját nyelvjárásában, nálunk viszont gúny tárgya az ilyen fellépés. Hazánkban az 1950-es évektől egészen a közelmúltig a nyelvművelők azt sulykolták (sőt, egyesek még ma is ezt vallják), hogy a standard az egyedüli helyes nyelvváltozat. Emiatt (is) a közvélekedés a falusi lakosság nyelvjárási beszédét gyakran a tanulatlansággal, tudatlansággal azonosítja. Nálunk a nyelvjárás nem érték, nem védendő kincs, hanem lenézendő, megszüntetendő nyűg. Ez a szemlélet (Pusztay szóhasználatával stigmatizálás) oda vezet, hogy a határon túli magyarok sokszor szégyellik az anyanyelvjárásukat, az anyaországi „igazi, szép” magyar nyelvvel szemben saját dialektusukat értéktelennek tartják. Ez a határon túli nyelvjárások elhagyásához vezet, ami felgyorsítja a nyelvvesztést is.

Pusztay a fejezet végén összefoglalja, milyen kedvezőtlen hatások fenyegetik a magyar nyelvet. Ezek: a magyar nyelv fejlődése nem egységes; az angol hatás erős, az általános műveltség leromlásával (kiveszésével) csökken az igényes nyelvhasználat, romlik a kommunikáció minősége (ld. a telefonok emotikonjait). A határon túliak esetében fennáll a „kétfélnyelvűség” veszélye, amikor sem a többségi nyelvet, sem a magyar anyanyelvüket nem sajátítják el kellő mértékben. A megállapítások egy részével lehet vitázni, de az utolsó kitétellem nem: a nyelv presztízsének csökkenése egyenes út a nyelvvesztéshez.

Pusztay János könyve negyedik fejezetében egy felmérés eredményeit mutatja be (177–203. old.), amelyet 2005-ben végzett el 168 szombathelyi egyetemista bevonásával. A kérdőív kérdései az anyanyelv fogalmára, fennmaradására, jövőjére, a nyelvpolitikára és az angol nyelv szerepére vonatkoztak. A felmérés eredményeit itt részletesen nem ismertetem, csak azt emelem ki, hogy az *„Elképzelhetőnek tartja-e, hogy a jövőben az angol (is) hivatalos nyelv lesz Magyarországon?”* kérdésre a válaszadók túlnyomó többsége egyértelműen elutasító választ adott. Érdekes lenne 15 év elteltével ismét feltenni ezt a kérdést.

A kötet ötödik, kétlapos fejezete a *Teendők* (204–205. old.) címet viseli (ezt talán egybe is lehetett volna vonni az összefoglalással). Pusztay János a következő feladatokat fogalmazza meg: szükség lenne tudományosan megalapozott magyar nyelvpolitikai koncepcióra; emelni kell a nyelv és a nyelvjárások presztízsét (főleg az utóbbiét, természetesen hozzá) itthon is és a határokon túl is; erősíteni kell az oktatásban a humán területeket; egységes terminológiafejlesztésre van szükség; érvelni kell a kétnyelvűség előnyei mellett; ki kell terjeszteni (a határon túli) nyelvhasználat szféráját, főleg a közigazgatásban, a hivatalokban.

A kötetet összefoglaló (206–210. old.) és bőséges irodalomjegyzék (211–236. old.) zárja.

A magyar nyelv sajátos helyzetben van, hiszen a Trianon után elszakított országrészekben a mai napig jelentős magyar kisebbség él, eltérő politikai környezetben, eltérő nyelvi jogokkal. Pusztay János könyve aktuális kérdéseket vizsgál. Alaposan körüljárja a határon túli magyarság nyelvi helyzetének kérdését, jó érzékkel tapintva rá a problémákra. Érvelését számokkal, statisztikai adatokkal támasztja alá. Külön figyelmet fordít a terminológiai kérdésekre, hiszen a szaknyelvek megteremtése, fejlesztése a (kisebbségi) nyelvek fennmaradásának egyik záloga.

Információim szerint ez a kötet egyfajta előtanulmány egy nagyobb műhöz, amelyben a szerző a magyar mellett áttekinti a rokon nyelvek helyzetét, bemutatja Finnország és Észtország nyelvpolitikáját, és elemzi a veszélyeztetett helyzetben lévő oroszországi finnugor nyelvek mai állapotát.

RESUME

Tamás SZABÓ

Foreign Policy of Ethnic Parties. Transformation of the foreign policy of the RMDSZ (2)

This two-part study aims to analyse the cross-border activities and coalition-building strategies of ethnic parties. In the first part, I argue that the claim-making and representation of minority interests have an important foreign dimension that consists of building relations and coalitions abroad in order to represent the problems of minority communities at an international and European level. In the study, I point out several internal and external factors that have led ethnic parties to play a more active role internationally. Based on the models of transnational advocacy networks and the socialization of international human rights norms, I also propose a model for the foreign policy representation of ethnic parties. In the second part of the study, I demonstrate how the foreign policy of the RMDSZ (Democratic Alliance of Hungarians in Romania) has changed over the past three decades, analysing the most important related issues as well as their international claim-making and coalition-building strategies.

Norbert TÓTH

The Commitments of the Visegrád Four under the European Charter for Regional or Minority Languages as Possible Examples of the Norms of Customary International Law

This article focuses on the commitments made by the four Visegrád countries – the Czech Republic, Hungary, Poland, and Slovakia – under the Council of Europe's 1992 European Charter for Regional, and Minority Languages. The analysis intends to identify the overlapping commitments of all of the V4 countries that were recognized in the ratification process of the Language Charter. In addition, I refer to the relevant reports

of the Committee of Experts – the Language Charter’s primary monitoring mechanism – in order to identify whether or not these states have fulfilled their commitments. Additionally, this comparative study aims to obtain information on the customary legal status of the norms involved in these commitments. It also considers the potential for a ‘minority issue’ to rise to the level of a Visegrád priority.

Ildikó BAJCSI

Interpretations of Trianon by Slovak historians to the present

This paper examines interpretations of Trianon in the Slovak historiography. The dissolution of Austria-Hungary is a sensitive topic in both Hungarian and Slovak historiography. On both sides, the historiographies of Trianon have developed along different conceptual and interpretative frameworks. Slovak historians mainly trace the entire post-war sequence of events back to the formation of Czechoslovakia in October 1918. In their treatment of the period prior to the creation of the new state, they primarily emphasize the shortcomings of nationality policy in Hungary and the ‘topos of oppression.’ These points were present in the Slovak historiography not only between the two world wars, but also after the democratic changes of 1989. Assessments of the disintegration of the historical Hungarian state and the creation of the Czechoslovak nation-state in the Slovak ‘sphere’ are strongly influenced by the political and ideological orientation at the time. The study places particular emphasis on the period following the 1989 regime change. It also reveals that in recent research, Slovak historians have moved away from one-sided views of political history in favour of a socio-historical, cultural and memory policy context, which sheds significant light on the roots of national frustrations in Slovak historiography.

Katalin KOVÁLY – Viktória FERENC

**Ukrainian blue-collar assembly workers in Hungary:
results of an empirical study**

Ukrainian citizens represent a significant portion of the labour force in Hungary and are employed mainly as blue-collar assembly workers through temporary work agencies. For the present research we conducted a questionnaire survey to better understand this group. The main aim of our paper is to reveal the workers' motivations for employment in Hungary, their attitude towards the Hungarian labour market, and their relationship to their homeland. Additionally, we conducted semi-structured interviews with Hungarian employers and representatives of recruitment agencies in order to identify their strategies for attracting Ukrainian labour and their perceptions about the Ukrainian workers. The results demonstrate that although the Ukrainian employees are a cheap and efficient workforce, alluring them to the Hungarian labour market has been only partly successful. They came to Hungary primarily because of its better working conditions, but they are earning less here than they could in other EU countries. For this reason, they have a high turnover rate, causing significant drawbacks to the employers. It can also be concluded that although Ukrainian workers generally have positive experiences in Hungary, most of them do not plan to stay in the country long-term.

SZÁMUNK SZERZŐI

AGG Zoltán

Egyetemi docens, Pannon Egyetem, Veszprém

AKARSU Anikó

Nemzetközikapcsolatok-szakértő, szabadúszó, Stuttgart

BAJCSI Ildikó

Történész, tudományszervező, a Clio Intézet munkatársa, a felvidéki TéKa és Impulzus Társulás elnöke

FERENC Viktória

Nyelvész, szociolingvista, a Nemzetpolitikai Kutatóintézet kutatója, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója

KOVÁLY Katalin

Geográfus, a Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézetének tudományos munkatársa

MATICSÁK Sándor

Finnugor nyelvész, az MTA doktora, a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára

SZABÓ Tamás

Politológus, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem egyetemi adjunktusa

TÓTH Norbert

Nemzetközi jogász, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának tanszékvezető egyetemi docense